Jászi Oszkár publicisztikája

JÁSZI OSZKÁR PUBLICISZTIKÁJA

válogatás

Magvető Könyvkiadó, Budapest

Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette

LITVÁN GYÖRGY

VARGA F. JÁNOS

© Magvető Könyvkiadó, 1982

Tartalom

A szerkesztők előszava 9

Elmélet és gyakorlat határán
Tudományos publicisztika *(1900)* 17
Gróf Tisza István, az államfilozófus *(1901)* 30
Hajsza Pikler Gyula ellen *(1901)* 38
A nagyváradi esethez *(1903)* 43
Szocializmus és hazafiság *(1905)* 49
Tanulságok *(1906)* 62
Felszólalás a Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlésén *(1906)* 66
A tudomány szabadsága *(1906)* 72
Tíz év *(1910)* 75

Múlt és jövő határán
Az új Magyarország felé *(1907)* 89
Régi és új „hazaárulás" *(1909)* 107
Széchenyi, praeceptor Hungariae *(1910)* 121
A kiskéri parasztok *(1910)* 129
A polgárság ébredése *(1910)* 134
Pócsi tanulság *(1910)* 138
Az ő kultúrájuk *(1911)* 143
A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője *(1911)* 150
1912. május 23. *(1912)* 177
A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei *(1914)* 182
Egy verseskönyvről *(1914)* 208
A radikális párt *(1914)* 213

Háború vagy béke *(1914)* 219
Az új nemzetköziség felé *(1915)* 227
Az „elnémult felekezet" *(1915)* 232
Az individualizmus a vádlottak padján *(1915)* 237
Csinálják már az új háborút... *(1916)* 242
Ex oriente lux! *(1917)* 254
A magyar középosztály korrumpálása *(1917)* 258
Vélemény a zsidókérdésről *(1917)* 263
Radikalizmus és nemzeti eszme *(1918)* 271
Beszéd Szabó Ervin ravatalánál *(1918)* 276

A magyar október
Magyarország népéhez! *(1918)* 281
Az archimedesi pont *(1919)* 286
Az októberi forradalom *(1920)* 289
Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra *(1921)* 311
Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz *(1922)* 329
Viszonválasz Garami Ernőnek *(1922)* 358
Emlékezés 1918 októberére *(1942)* 361

Emigrációban
A magyar emigráció feladatairól *(1921)* 371
Az emigráció „hazaárulása" *(1921)* 379
Nemzeti és nemzetközi októbrizmus *(1922)* 384
Tanulságos beszélgetésem egy otthoni liberális vezérrel *(1922)* . 388
A szocializmus bevonulása a magyar parlamentbe *(1922)* . . 395
Rupert Rezső elmélete *(1922)* 399
Kossuth Lajos emigrációja és az októberi emigráció *(1922)* . . 403
Kossuth meggyalázása *(1928)* 415
... És mégis mozog a föld *(1930)* 421
Mi történjék az emigrációval? *(1930)* 429
A hitlerizmus gyökerei *(1934)* 434
Nyilatkozat olvasmányairól *(1937)* 439

Leszámolás – beszámolás nélkül *(1938)* 443
A magyar egységfront kérdéséhez *(1942)* 449
Huszadik Század: akkor és most *(1947)* 453

Portrék harcostársakról
Pulszky Ágost *(1902)* 461
Mocsáry Lajos és a Függetlenségi Párt *(1916)* 465
Az utolsó kurucvezér *(1917)* 470
Ady Endre emlékének *(1919)* 476
Károlyi Mihály *(1920)* 479
Zigány Zoltán *(1921)* 488
Apáthy István halálára *(1922)* 492
Ágoston Péter *(1927)* 497
Kunfi Zsigmond emlékének *(1929)* 502
Szende Pál, az ember, a munkás és a harcos *(1934)* 506
Szabó Ervin öröksége *(1936)* 518
Emlékezés Hock Jánosra *(1937)* 521
Braun Róbert emlékére *(1937)* 529
Diner-Dénes József *(1938)* 534

Emlékiratok (1953–55) 539

A szerkesztők előszava

Jászi Oszkárnak, a magyar demokrácia úttörőjének, a századelő egyik legismertebb és legtermékenyebb közírójának, Ady Endre, Szabó Ervin és Károlyi Mihály barátjának írásai, néhány elszórt kivétellel, 1919 óta alig olvashatók Magyarországon. Amikor most, éppen hat évtized múltán, megjelenik cikkeinek első nagyobb szabású gyűjteménye, talán nem lesz szükségtelen, hogy röviden felvázoljuk életútját, s jelölni próbáljuk a magyar politikában, közgondolkodásban és társadalomtudományban betöltött szerepét.

Jászi egy nagykárolyi zsidó orvos második fiaként született 1875. március 2-án. Bátyja, Viktor, a debreceni jogakadémia, majd tudományegyetem neves közjogászprofesszora; húga, Alice, Madzsar József felesége és a női testkultúra hazai úttörője lett. A család 1881-ben áttért a református vallásra. Jászi a nagykárolyi piarista gimnáziumban, majd – 1892 és 1896 között – a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán végezte tanulmányait. Az egyetemen Pikler Gyula jogbölcseleti előadásai voltak rá a legnagyobb hatással.

1898-ban a Földművelésügyi Minisztérium közgazdasági főosztályára került, itt előbb segédfogalmazói, később fogalmazói minőségben 1906-ig, az ún. nemzeti koalíciós kormány hivatalba lépéséig dolgozott. Ekkor lemondott állásáról.

1899 őszén budapesti és erdélyi barátaival (Somló Bódog, Gratz Gusztáv, Berinkey Dénes, Wildner Ödön stb.) megalapította a *Huszadik Század* című társadalomtudományi folyóiratot, amelynek kezdettől tényleges motorja és irányítója; 1906-tól 1919-ig, a lap megszűntéig, névlegesen is szerkesztője volt. Vezetője lett a szociológia művelésére alapított *Társadalomtudományi Társaság*-nak és a

munkások s diákok képzésére létrehozott *Társadalomtudományok Szabad Iskolája*-nak is.

A századfordulótól kezdeményező és kulcsszerepet játszott abban a küzdelemben, amely kezdetben a kutatási és gondolatszabadság érvényesítéséért, a szociológia hazai meghonosításáért és általában a modern társadalomtudományi gondolkodás megalapozásáért folyt, az 1905–6-os politikai válságtól fogva pedig már nyíltan a feudális maradványok, a „morbus latifundii" ellen irányult. Jászi és köre valamennyi polgári csoportosulás közül a demokrácia legkövetkezetesebb képviselője és alkalmazója volt, radikális reformokért küzdött, de a társadalmi haladás programját a legjobb nemzeti hagyományok folytatásaként képzelte el. Együttműködést, majd szövetséget teremtett egyfelől a szocialista munkásmozgalommal, másfelől a függetlenségiek balszárnyával (Justh Gyula, majd Károlyi Mihály) s a modern irodalmi és művészeti törekvésekkel (Nyugat, Nyolcak). Ady az összes magyar progresszív erők fáradhatatlan és eredményes szervezőjét tisztelte Jásziban.

Az 1910-es években a *Világ* c. új demokratikus napilap állandó vezércikkírója lett. 1912-ben jelent meg főműve, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés,* amely a demokratikus átalakulás e legkényesebb területén a nemzeti egyenjogúság és a konföderáció eszméjét szegezte szembe az uralkodó soviniszta felfogással. A magyar szupremácia és a nagybirtok elleni kemény, megalkuvás nélküli állásfoglalása és agitációja Jászit az uralkodó osztályok és politikusaik egyik leggyűlöltebb, legveszedelmesebbnek tartott ellenfelévé tette.

1914 júniusában az ő elnökletével alakult meg az *Országos Polgári Radikális Párt,* amely olyan kiváló szellemi erőket tömörített, mint Ady, Bíró Lajos, Kernstok Károly, Madzsar József, Polányi Károly, Szende Pál, de komoly polgári osztálybázis híján sohasem tudott jelentős politikai erővé válni. Jászi a háború első felében visszahúzódott a közélettől, egy ideig haditudósítóként működött a fronton. 1916-tól cikkeiben is egyre nyíltabban juttatta kifejezésre háborúellenes, pacifista álláspontját. Pártja az egyik alkotóele-

me lett 1917-ben a Választójogi Blokknak, 1918 őszén a Károlyi Mihály elnökletével alakult Nemzeti Tanácsnak. A Tanács október 25-i *„Magyarország népéhez"* intézett kiáltványát Kunfi Zsigmond közreműködésével Jászi szövegezte.

A Károlyi-kormányban Jászira a legnehezebb, az adott helyzetben már megoldhatatlan feladat hárult: a nemzetiségi ügyek tárca nélküli minisztere, egyben, Károlyi mellett, a külpolitika irányítója lett. A vesztett háború után, a nemzeti és osztályellentétek hallatlan kiélesedése idején azonban már megkésettnek bizonyultak a nemrég még oly merésznek számító reformtervei. A nyugati demokráciák imperialista politikája, a magyarországi nemzetiségek feltarthatatlan elszakadása és a polgári demokratikus kereteken immár túlcsapó belső forradalmi folyamat politikailag már 1918–19 fordulóján megbuktatta Jászit és pacifista demokratizmusát.

1919 elején a kormány a szociológia tanárává, majd kormánybiztossá nevezte ki a budapesti tudományegyetemen. Mint a Külügyi Tanácsnak a béketárgyalásra való felkészüléssel megbízott elnöke, március 20-án részt vett azon a minisztertanácson, amely elhatározta az antant-diktátum visszautasítását, és egy Szovjet-Oroszországra s az Internacionáléra támaszkodó szocialista kormány alakítását.

A Tanácsköztársaság honvédő erőfeszítéseit Jászi elismerő rokonszenvvel, belső intézkedéseit viszont idegenkedve szemlélte. Az ellenforradalom közeli győzelmétől tartva, 1919. május elsején elhagyta az országot. 1925-ig Bécsben élt, s mint a magyar demokratikus emigráció egyik vezetője, egy ideig a Bécsi Magyar Újság főszerkesztője, küzdött a fehérterror nemzetközi leleplezéséért, a Horthy-rendszer elszigeteléséért és megdöntéséért, a dunai népek egymásra találásáért. E tevékenységéért itthon hazaárulónak nyilvánították.

Egy 1923–24-es amerikai előadókörút után 1925-ben elfogadta az Ohio állambeli Oberlin College meghívását a politikai tudományok tanszékére, és kivándorolt az Egyesült Államokba. 1930-ban fölvette az amerikai állampolgárságot, de továbbra is állandó kapcsolatban maradt a hazai s az emigrációs magyar politikával és szelle-

mi élettel. Távolból is vezéregyénisége és irányítója volt a *Századunk* c. folyóirat köré csoportosuló „októbrista" demokraták kis létszámú gárdájának. Az emigrációt intenzív levelezéssel fogta össze.

A második világháború éveiben Jászi, mint az Amerikai Magyarok Demokratikus Szövetségének elnöke és tekintélyes liberális professzor, tevékeny szerepet vállalt az amerikai magyarság antifasiszta tömörítésében, régi barátai, veszélyeztetett magyar és más európai baloldaliak angol vagy amerikai beutazási engedélyének megszerzésében és álláshoz juttatásukban, továbbá azokban az akciókban, melyek célja az amerikai külpolitika, nevezetesen a Duna-medencével és Magyarországgal kapcsolatos politika demokratikus irányú befolyásolása volt. Ez időben fölújította együttműködését Károlyi Mihállyal, akitől a Szovjetunió és a kommunista mozgalom eltérő megítélése miatt a 30-as években – majd a háború után ismét – eltávolodott. A háború befejeztével nagy várakozással, de növekvő fenntartásokkal figyelte az új Magyarország és a szomszédos államok fejlődését. Ennek tanulmányozására és végső búcsúvételre 1947 végén még hazalátogatott néhány hétre, de hazatelepülni – erre egyébként a magyar kormány sem tartott igényt – már nem akart. A dunai térség problémáiról szóló ekkori cikkei és tanulmányai erősödő bizalmatlanságról és megmerevedésről tanúskodnak. A hidegháború éveiben végképp elszigetelődött, csupán a müncheni *Látóhatár* körül csoportosult emigráns értelmiségiek vallották mesterüknek, s 80. születésnapját különszámmal ünnepelték.

Hosszú betegség után 82. életévében, 1957. február 13-án halt meg Oberlinben.

Hat évtizedes tudományos, politikai és publicisztikai működése után Jászi Oszkár könyvek, tanulmányok, cikkek, előadások és levelek formájában hatalmas méretű írásos életművet hagyott hátra. Jászi maga is tisztában volt azzal, hogy munkáinak jelentős hányada nem igazán időálló: tudományosan elavult vagy elveszítette politikai aktualitását, s egy későbbi korban inkább csak a szakkuta-

tók számára bír majd történeti értékkel. De igen jól megérezte azt is, hogy írásainak mely csoportja lehet tanulságos, sőt izgalmas olvasmány mindazok számára, akik századunk magyar történelme, sorsfordulói és szellemi irányzatai iránt érdeklődnek.

Egy végrendeletben, amelyet még 1919 januárjában, élete tragikus fordulópontján készített, ezeket írta: „Régi könyveimből – a *Nemzeti államok*-at kivéve – új kiadást ne csináljanak, mivel a legtöbb kérdésben lényegesen megváltoztak gondolataim. Ellenben hírlapi és folyóiratbeli cikkeimből ki lehetne választani egy kötetre valót."

Jászi alighanem helyesen ítélte meg, hogy a demokratikus Magyarországért vívott küzdelmet szolgáló politikai publicisztikája időállóbb lesz, mint elméleti – szociológiai és politológiai – munkássága. E publicisztika legjavát igyekeztünk összeválogatni, mellőzve a pillanathoz tapadó írásokat, s leginkább az elmélet és gyakorlat ama határmezsgyéjére koncentrálva, ahol egész életében a legotthonosabban érezte magát.

Ide soroltuk a gondolatszabadságért és az új tudományosságért, a nemzeti hagyomány és a társadalmi haladás eszméinek összekapcsolásáért, a társadalmi és nemzeti egyenjogúságért – egyszóval a *demokrácia* elvének következetes hazai alkalmazásáért küzdő írásokat. Külön fejezetbe kívánkoztak az 1918-as októberi forradalommal foglalkozó cikkek és emlékezések, mivel e jelentős mértékben éppen általa előkészített és vezetett forradalom sikertelensége, értelmezése, majd eszmei védelme központi problémaköre volt és maradt Jászi életének. E visszatekintést és önvizsgálatot egészíti ki harcostársairól készített szép portréinak sorozata, amely egyszersmind a nemzedékszervező Jászi bemutatására is alkalmas.

Az emigrációban keletkezett írásokból elsősorban azokat vettük fel a kötetbe, amelyek a demokratikus megújulás hazai és emigrációba szorult erőinek helyzetét és feladatait elemzik a megváltozott, majd tovább változó viszonyok között, nemes elvhűséggel védelmezve a demokratikus szabadságeszményt minden reakciós vagy ezzel megalkuvó, kiegyező tendenciától. Mellőztük viszont azokat a

vitacikkeket, amelyek elsősorban nem a magyar ellenforradalmi rendszer és a nemzetközi fasizmus veszedelme, hanem a Szovjetunió és a kommunista mozgalom ellen irányulnak. A közölt szövegekben is – zárójelben – kipontoztuk az ilyen irányú, különösen heves vagy éppen durva kijelentéseket, anélkül természetesen, hogy ezzel – ami akarva sem lehetséges – megpróbáltuk volna elködösíteni vagy megszelídíteni Jászi következetesen vallott antikommunista és antimarxista álláspontját. Hasonló okokból maradtak ki a Duna-völgyi helyzetről a második világháború után írt angol nyelvű elemzések is.

Helyet kap viszont a kötetben Jászi utolsó írása: öregkori emlékirat-töredéke, amelynek elkészült részletei 1955–57-ben a müncheni *Látóhatár*-ban jelentek meg. Magyarországon így először válik szélesebb körben is hozzáférhetővé a legilletékesebb tollból származó beszámoló a „második reformnemzedék" kiformálódásáról, eszmei forrásairól s a *Huszadik Század* megindulásáról.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT HATÁRÁN

Tudományos publicisztika

Spencer Herbert levele, melyet mi lapunk égiszének tekintünk, bámulatos rövidséggel és világossággal fejezi ki céljainkat és törekvéseinket azok előtt, akik az ő gondolatait ismerik és jártasak rendszerében, mely a letűnő század filozófiai örökségéből az egyedüli, mely tudományosan fegyelmezett gondolkodók világnézetének alapját képezheti.

Az egyedüli, mert nem szubjektív okoskodás eredménye, hanem a természettudományok örök eredményeiből levont indukciók és az evolúció mindent átfogó természettörvényéből következő dedukciók alapján áll.

Tudományos publicisztikára törekszünk. A publicisztika a nemzeti tudat és akarat kiképzésének egyre fontosabb szerve, mert az egész társadalom hatékony közreműködését teszi lehetővé a társas ügyekben akkor, mikor a differenciálódás általános folyamata következtében a társadalom ügyeinek intézését egy speciális szerv: a törvényhozás látja el.

Mert a közösség ama befolyása a törvényhozó szervre, melyet az a választási jog által gyakorol, a szociális organizmus tudata és akarata kifejezésének akkor sem volna kielégítő eszköze, ha az általános szavazati jog intézménye megvalósítva volna.

Az emberi tökéletlenségek óriási tömegének közepette, az önfegyelem és az absztrahálás képességének minimális foka mellett, mely az egyéni célokra vezető utak felismerésére is képtelen, nemhogy a közösségéit volna képes meghatározni, nem is beszélve az immoralitás és törvénytelenség okozta eredményekről: aligha volna illúziónál egyéb föltételezni, hogy a parlamenti törvényhozó test

a legfinomabb, legkiképzettebb és legfejlettebb nemzeti tudat és akarat szerve lehetne.

Ellenkezőleg, a valóságban az gyakran még az átlagos érzelmi és intellektuális színvonalon is alul marad. A parlamentarizmus egyik legvégzetesebb hiánya épp az, hogy az emberi problémák legbonyolultabbikát, az összesség ügyeinek intézését, a törvényhozást oly szervre bízza, melyben a legfőbb előfeltétel hiányzik arra, hogy e feladatának megfelelhessen.

S szinte megdöbbentő (bár a dolgok jelen állása mellett érthető), hogy mikor a legalacsonyabb iparágak ellátását sem engedjük meg anélkül, hogy az illető e szakban való jártasságának bizonyítékát nem adta: éppen csak a milliók sorsának és életének intézése az a tér, melyben mindenki kontárkodhatik, akit a „nép bizalma" oda emelt. Az egyes bizalma a legszigorúbban vett magánügyeiben nem menti meg az orvoskodó javasasszonyt a büntetőtörvény kellemetlenségeiből: a nép „bizalma" a maga bajainak orvoslását egy testület kezébe adja, mely bizonyára mindennel foglalkozott életében, csak a társadalom életének alaptörvényeivel nem.

„Emberek – kiált fel Spencer, tovább fűzve e gondolatmenetet –, emberek, kik bebizonyították képességüket az üzleti spekuláció terén, emberek, kik jól vadásznak és a vidékükön népszerűek, emberek, kik a bírósági termekben ügyességre tettek szert, hogy a roszszabb ügyet a jobbnak tüntessék fel, emberek, kik valamikor latin verseket írtak, vagy a görög istenek pajzánságaiban való jártasságukat kimutatták: egyesülnek abban a törekvésben, hogy nem létezővé tegyék amaz organikus viszonylatokat, melyeket millió évek fegyelme hozott létre ... Az egész vakok által megválasztott félvakok a teremtésfoltozók feladatát veszik magukra."

Ezért oly fontos a társadalom életében a publicisztika, mert a parlamentarizmus nagy hibáinak némi korrektívumát képezi. Nemcsak mint a parlament gyakran az átlagon alul maradt színvonalának felemelője, hanem úgy is, mint az inkább mechanikai összetételű törvényhozó szerv irányítója.

Mert valójában a parlament a társadalmi tudat és akarat kife-

jezésének csak egyik szerve a sok között, egészen úgy, amint az egyén tudatának és akaratának nem egyedüli szerve és letéteményese az agy, hanem a kisebb-nagyobb ideg-csomópontok egész seregével együtt, azoktól függve és azokkal teljes kölcsönhatásban alkotja az öntudatot és annak működéseit.

Sőt tovább mehetünk az analógiával. Egészen úgy, amint az agyban nincs semmi, amit nem a száz meg száz idegingerek (eredetiek vagy átöröklöttek) lerakódott képzetei nyújtanának, úgy a parlamenti szerv tudata is csak reservoirja a társadalmi organizmus öntudata milliárd ingereinek, melynek legkifejlettebb idegútjai a sajtó publicisztikai tevékenysége.

Éppen azért joggal mondhatjuk, hogy a választás ténye ahhoz a hatáshoz képest, melyet az organizmus a sajtó útján fejt ki, a törvényhozó szervre csak alárendelt jelentőségű, s ha az utóbbit fiziológiainak nevezzük, akkor az első csak mechanikai.

És ezt nem egy példa igazolja.

De előbb a fenti analógiából még egy utolsó párhuzamot kell levonnunk.

Amint az egyén akaratát gyakran bizonyos kevés idegszálak szerfölött erős rezgései szabják meg, dacára túlnyomó nagyszámú idegszálak gyöngébb rezgéseinek, úgy a társadalmi organizmus akarata gyakran más lesz, mint az, ami az akaratra delegált szervet vagy mondjuk magát az organizmust alkotó egyesek akaratösszegének numerikus viszonylataiból következnék. Más szavakkal: a számszerű minoritás keresztülviszi akaratát a majoritással szemben. S itt nem az obstrukció vagy más államcsíny esetét, hanem a dolgok rendes menetét értjük.

Egész kétségtelen (Magyarország legújabb történetéből véve példát), hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatok a képviselőházban úgy, ahogy az a választás által megalakult, nem bírt számszerű többséggel, oly kevéssé, mint az országban egy általános népszavazat esetén ilyenre számíthatott volna.

Széchenyi reformjai, és mondhatjuk, hogy az esetek túlnyomó többségében minden korszakos reform, a megvalósítás idejében nem

rendelkezett a törvényhozó szerv tagjainak, mi több, gyakran a társadalmi organizmust alkotó egyesek numerikus többségével sem. Abban az értelemben, hogy a döntéskor – ha a legális formák megtartattak és nem került forradalomra a dolog – az előállott numerikus többség már az organizmusban végbemenő kölcsönhatások eredménye.

S így igen gyakran azok hozzák a törvényt, vezetik a társadalom átalakulását a legtöbb esetben, kik a törvényhozó szerv működésébe nem folynak be közvetlenül.

És a sok hatóerő között kétségtelenül első ezen a téren a publicisztika szerepe.

De nem ez az egyedüli szerepe. Csalódás és előítélet az hinni, hogy a társadalmi haladás egyenlő a törvényhozó szerv működésével.

A törvényhozó szerv és az ennek szolgálatában levő végrehajtó szervek csak kis s nem is a leglényegesebb részét ölelik fel a társadalom élete ügyeinek. A társas együttlét legkezdetlegesebb csíráitól kezdve, fel egészen a modern államnak az állam-szocializmushoz közelgő hatásköréig mindig nagyobbak voltak jelentőségben azok a tevékenységek, eljárások és ügyek, melyeket a társadalom tagjainak önkéntes együttműködése hozott létre.

Az egyéni kezdeményezés, munka és törekvés, a társas önkéntes kooperáció a társadalmi organizmus fejlődését hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben mozdíthatja elő, mint az állam kényszerszavára alakult összműködés. A társadalom e szabad köreinek egyik legfőbb összefűzője, a közös célok kitűzésének leghatalmasabb eszköze a publicisztika.

De ezzel még nem merülnek ki a jelenségek ama körei, melyeket a tudományos publicisztikának fel kell ölelnie.

Az állami ügyek, az állami összműködés, a társadalmi ügyek s a társadalmi összműködés mellett még igen széles az a tér, melynek vizsgálata nem kevésbé fontos.

Mindazok a jelenségek, melyeket az emberek szociális együttléte létrehozott, a nyelv, a vallás, az erkölcs, a művészetek, a szokások, a babonák stb. stb. az összességre kiható jelentőséggel bírnak,

ha látszólag individuális jellemvonást mutatnak is. Sőt nem szabad feledni, hogy ama szociális jelenségeknek, melyek *nyilvánvalóan* a közre kiható jelentőséggel bírnak, szociális fontossága aránytalanul kisebb, mint azoké, melyeknek szerepe *látszólag* merőben individuális.

Egy példa könnyen világossá teszi a helyzetet.

A törvényhozó hatalom működését, a királyi felségjogokat szabályozó törvényeknek a közre kiható fontossága első pillanatra nyilvánvaló, míg a táplálkozás, az öltözködés, az életrendre vonatkozó eljárások és berendezések csak individuális jelentőséggel látszanak bírni, holott egészen kétségtelen, hogy ezen látszólag csak egyéni fontosságú jelenségeknek szociális hordereje az előbb említetteket óriási mértékben felülmúlja.

És a szociális jelenségek vizsgálói gyakran esnek abba a hibába, hogy bizonyos társas tünemények vizsgálatánál elsősorban azoknak a közre való közvetlen hatását keresik, gyakran azokra olyant ráerőszakolnak, elfeledve, hogy elsősorban éppen az individuális hatásokat kellene vizsgálni, mert hisz ami hatással van a társadalmi organizmus alkotó elemeire, az hatással van eo ipso magára az organizmusra is.

Még egy oka van annak, hogy a jelenségek eme köreinek társadalmi jelentősége elhomályosult a köztudatban. Ez az, hogy eme jelenségek nagyobb részének alakulásában rendesen a belátás kisebb foka működött közre, és az ősi érzelmek sokkal nagyobb tömege öröklődött át, mint az állami életet s a társadalmi organizmust közvetlenül érintő ügyekben, hol az elavult intézményeknek használhetetlensége sokkal nyilvánvalóbb, mert károsságuk gyorsabban érezhető.

Így a tudományos publicisztikának a jelenségek eme köreit nem kisebb figyelemben kell részesítenie, annál inkább, mert túlnyomóan érzelmi természetűek, s az emberi cselekedeteket erősebben befolyásolják, mint az inkább racionalisztikus természetű motívumok.

A publicisztika itt körvonalazott szerepe természetesen nem mindenben felel meg tényleges szerepének, amit jelenleg betölt. Itt in-

kább az lebegett szemünk előtt, hogy lehető hatásait számba vegyük.

Az a kérdés, mikor fogja a lehető legnagyobb hatását elérni, vagyis mily módszerek követése mellett fogja a társadalom tagjait az összesség ügyeiben a legalaposabban felvilágosítani s az emberek cselekedeteit a legintenzívebben determinálni?

A válasz nem lehet más, mint a következő: oly mértékben, amint a társadalom tagjai fejlődnek belátásukban, oly mértékben, amint intelligenciájuk erősbödik, oly mértékben, amint távolabbi célok belátásának képessége és ezekért a hajlam a közelebb fekvőket, de kevésbé hasznosakat feláldozni fokozódik: a publicisztika annál erősebb eszköze lesz a köztudat felvilágosításának és irányításának, minél inkább veszi fel az egyes intelligenciák eme tulajdonságait, vagyis minél inkább tudományossá válik.

Bár az eddigiekből kitűnik, mégis a közfelfogás e tekintetben oly zavaros, hogy szükséges a *tudományos* szó fogalmának precíz meghatározása.

Mely eljárási mód, mely gondolkozás, mely elhatározás stb. nevezhető tudományosnak?

Csak az, mely megfelel az elme ama kiindulási pontjainak, azon módszereinek és működése ama formáinak, melyeknek betartása nélkül az igazság reményeivel biztató eredményekre jutni nem lehet.

S eme kiindulási pontok, módszerek és agyműködésformák a természettudományi kutatásban fejlődtek ki, melynek eredményei olyan megingathatatlanok, hogy alaptételei a köztudatban össze vannak forrva az örök igazság, a valóság, a törvény fogalmával. A kiindulási pont itt a *kauzalitás törvénye,* hogy ok nélkül nem történik semmi, s hogy minden oknak bizonyos, szigorúan meghatározható eredménye van, s csakis ez lehet az eredménye. Az agy működésének említett módszerei és formái pedig abban foglalhatók össze, hogy számos esetnek különböző szempontból való szigorú megfigyelése után igyekszünk ama számos jelenség közös okát, mint törvényt megállapítani, s mindig általánosabb törvényekre törekszünk, melyek a jelenségek mindig nagyobb köreit ölelik fel, míg a tudomány

legteljesebb fokán eljutunk amaz utolsó törvényhez, mely az univerzum minden jelenségének emberi aggyal felfogható utolsó okát nyújtja, melynek kifolyása és eredménye minden egyéb ok.

Emez utolsó alaptörvényből levont dedukcióknak aztán egyezni kell az egyes esetekből alkotott indukciók eredményeivel. Csakis ezen kettős feltétel tényleges fennforgása esetén tekinthető valami örök tudományos eredménynek.

A természettudományi kutatás tréningje alatt kifejlődött alapsajátságai az emberi szellemnek az *általános kauzalitásról* való *szilárd meggyőződés, a szigorú megfigyelés,* mely a tekintély szavára nem ad, vegyen az bár magára égi, ceremoniális, kormányzati, katonai vagy egyéb alakot, *a szenvedélytelen kutatás, a türelem és a mások jóhiszemű és tudományos alapon álló meggyőződésének tiszteletben tartása, az önerejébe vetett bizalom,* transzcendentális szankciókat és célokat el nem ismerve, *a lehető legnagyobb egyéni s társadalmi földi boldogság megvalósítása iránti érzék és törekvés* stb., melyeket egyszóval tudományosaknak nevezhetünk, bizonyára nem kevésbé mozdították elő az emberi faj fejlődését, mint a természettudományok pozitív eredményei: azon törvények és eljárások felfedezései, melyek a civilizáció legnagyobb kincsei.

Ezek szerint tudományos az a publicisztika lesz, mely tudományosan fegyelmezett gondolkodásból ered, melynek legfőbb törekvése igazságok kutatása a társas életben, mely a kauzalitás meggyőződésétől áthatva jól tudja, hogy az éppolyan teljességgel és kikerülhetetlenséggel uralkodik az emberi dolgokban, mint a mindenség egyéb jelenségeiben.

Tudományos az a publicisztika lesz, mely a napi eseményekben és jelenségekben nem elégszik meg azok konvencionális magyarázatával, egy, két vagy több ember akaratára, ötletére vagy szeszélyére való visszavezetésével, hanem a távolabbi, a rejtett, az egyetemes okokat keresi.

Tudományos az a publicisztika lesz, mely a társadalom életének alaptörvényeiből kiindulva azok szempontjából mérlegeli és bírálja a jövő fejlődését, a haladás terveit és eljárásait, nem pedig a

pártvezéri elhatározások, klubintrikák vagy jogi konstrukciók perspektívájából.

És ebből a szempontból nincs előtte jelenség, mely kicsiny és jelentéktelen külseje dacára a tudományos megfontolás tárgyává méltó ne volna, és nincs előtte jelenség a rövidlátó szemlélődéstől és a civilizálatlan érzelmektől felfújt nagysága dacára, mely előtte kicsiny és jelentéktelen ne volna.

Az általános kauzalitás, az örök erő hatásának és működésének, a számtalan előző generációk felgyülemlett érzelmeinek és belátásainak, a gazdasági erők, a fiziológiai és pszichológiai törvények az emberi cselekedetekre és a társadalmi organizmus életére való döntő hatásától áthatva, távol áll tőle az úgynevezett közéleti nagyságokra súlyt helyezni, jól tudván, hogy mily parányiak azok a szociális élet millió okainak áramlatában.

Tudományos lesz végre az a publicisztika, mely magát az államot és annak szerveit sem hajlandó utolsó okoknak tekinteni, jól tudván, hogy az nem önkényes alakulás, nem mesterséges csinálmány, hanem az is az egyetemes természettörvények uralma alatt áll, mint minden más jelenség, hogy az állami aktusok, különösen a törvényhozás csak látszólag tehet meg mindent, amit akar, míg valójában a természettörvények ellen való minden lépés éppoly keményen megbosszulja magát a társadalom életében, mint az egyesében.

Ezeket átlátva, távol fog állani tőle az államnak s a törvényhozásnak mindenhatóságot tulajdonítani, s attól származtatni le minden társadalmi erőt és minden jogot, melyeket tehát az kényekedve szerint megszűkíthet vagy elvehet; ellenkezőleg, a természettudományok, etnográfia és a történelem arról győzik meg, hogy az állam feladata és létjogosultsága éppen a társadalmat alkotó egyesek egyenlő jogainak minél teljesebb védelme és épségben tartása.

Az állami törvényhozásnak – így néhány száz embernek – mindenhatóságát hirdetni, előtte éppoly nevetséges és az emberi szellem nem kisebb aberrációja, mint azoké a koroké, melyekben az isteni eredetű királyok mindenhatósága előtt borultak földre emberek, nem

merve, szentségtörésnek tartva az államfő hatalmi köre felett még gondolkodni is. És ez az utolsó jelenség, melyet kiemeltünk, egyszersmind magyarázatát nyújtja annak is, hogy napjaink publicisztikája nagy részben mért oly kevéssé tudományos, s a fejlődés a tudomány irányában miért oly lassú.

Oka ennek a világnak antropomorf felfogása. Kezdve a kezdetleges emberen, mely tökéletlenül kifejlődött agyánál fogva a szellemvilágot az emberi tulajdonságok analógiájára megalkotta, és az emberihez hasonló erőkkel felruházott lények akaratával magyarázta meg a külvilág összes jelenségeit, melyeket másképp felfogni nem tudott, át az emberiség egész életén, melyben csak fokról fokra szorult ki ez a felfogás a természettudományok fejlődésével karöltve és azoknak arányában, fel egészen a letűnő természettudományinak elnevezett század végéig, a világnak ez az emberi mintára való felfogása még most is tart s nem is kis téren: az emberi dolgokban és viszonylatokban. Kézzelfogható tényekkel úgy-ahogy meggyőzve a törvényszerűség uralmáról a mindenség anyagi részében, az emberi szellem, gondolat és érzés világában azt elismerni vonakodik, s előítéleteivel, nem eléggé kifejlődött ítélő- és vizsgálóképességével nem lévén képes e tér jelenségeiben, melyek a dolog természeténél fogva sokkal és sokkal komplikáltabbak mint az ún. természettudományiak, a törvényszerűség, az általános kauzalitás szálait felfedezni, úgy mint primitív ősei, a legkönnyebb megoldásokhoz nyúl, isteni akaratra, majd később emberi elhatározásokra, mint végokokra vezeti vissza az eseményeket. Vagy az ún. művelt emberek gyakran hallható vélekedései, hogy pl. egyházpolitikai törvényeinket a Tiszák Szapáry-ellenes coup-ja idézte elő, vagy hogy a francia forradalmat ezek meg ezek az udvari cselszövények, a reformációt a Luther személyes hiúsága stb. stb. nem éppen olyan végtelenül naivak-e, mint kezdetleges őseik meggyőződése, kik betegségeiket, vadászeredményeiket, álmaikat s napi életük egyéb eseményeit a túlvilági szellemeknek működésére, akaratára vezették vissza?

Hogy a tudományos publicisztika egyedül képes igaz okait adni társas életünk jelenségeinek, míg a régibb értelemben vett publi-

cisztika azoknak csak felületes s ál-okait adja: az a fentebbiekből elég világos. Ebben a tudományos publicisztika annyira különbözik a nem tudományostól, mint a királyok csatáit zengő kronologikus vagy a diplomáciai intrikákat nyomozó ún. pragmatikus történelem különbözik a legújabb kor néhány (bizony még nagyon kevés számú) szociologikus történeti munkájától.

De hogy a tudományos publicisztika hatásaiban is mennyire felül áll a közönségesen, hogy mennyivel fontosabb, vagyis mennyivel hasznosabb az emberiségre: ezt talán sokan nem fogják átlátni az első pillanatra, mert még mindig igen kevés azoknak a száma, kikben él a meggyőződés, hogy az igazság – nagyban és egészben – mindenkor együtt jár az emberiségre hasznossal.

De egy analógia talán itt is világosságra segít. Ameddig az emberek a természet jelenségeit antropomorf magyarázatokkal kísérték, nem tudtak felettük uralomra jutni, hasznukat nem vették, ellenkezőleg az a felfogás teljesen kiszolgáltatta őket a természet erőinek. Csak abban a mértékben tudtak velük megküzdeni, ellenük védekezni s később őket saját javukra kihasználni, amely mértékben mindinkább racionális magyarázatokra jutottak, el addig a fokig, míg ama jelenségek tökéletesen pontos, tudományos ismeretéhez értek, vagyis míg a törvényt, melyet azok uraltak, megállapították.

Ekkor szűnt meg a természet erőinek kegyetlen uralma s mint kezes háziállatok állottak az ember szolgálatába. Így van ez a szuperorganikus életben is, az emberi szellem, érzések és gondolatok világában, bár kevésbé világosan látható is még jelenleg, s bár tán soha olyan teljességgel itt el nem lesz érhető, mint ama tereken.

Amíg az emberek magukat az istenség vak akarata alatt állónak hitték, amíg egy isteni eredetű lény hatalmát korlátlannak és változhatatlannak ismerték el maguk fölött: sorsuk javításának, életük tűrhetőbbé tételének semmi lehetősége nem volt. Védtelenek voltak mint a folyó áradásai, az ég villámai ellen, melyeket a bosszúálló szellem haragjának tulajdonítottak.

A javítás lehetősége, az élet boldogságának fokozása abban a

mértékben állott be, amely mértékben az emberek a társadalmi ügyekben uralkodó törvényszerűséget felismerték. Mégpedig nemcsak direkt értelemben, hogy e törvényszerűségnek közvetlen hasznát vették, mint a balesetekben uralkodó törvényszerűség őket a biztosítás intézményéhez vezette, hanem indirekt értelemben is: nőtt a hajlam, meggyőződés és bátorság sorsukat javítani; sorsukat, mely nem az istenség, nem a király, nem egy oligarchia, nem egyes emberek kegyétől, akaratától, vagy szeszélyétől függ.

S a haladás e téren is folyamatban van.

A társadalmi tudományok fejlődésétől még igen sok várható itt. Ha sikerülni fog nagyobb precizitással meghatározni bizonyos intézmények, bizonyos szokások, bizonyos társadalmi felfogások törvényeit, azok összefüggését és kölcsönhatásait: a társadalmi cselekvés, helyesebben az egyes a társadalmat illető eljárásai kitűzésére is megbízható iránytűt nyerünk.

Ez az a fogalom, melyet mi a tudományos publicisztika jelentőségéről s feladatairól alkotunk, s az olvasó abban a helyzetben lesz, hogy ítéletet mondhasson törekvéseinkről.

Amit itt kifejtettünk, nem akar egyéb lenni, mint egy eszmény, mely felé törekszünk, mert azt jónak és igaznak tartjuk.

De semmiképp sem akarnak az elmondottak programot nyújtani oly értelemben, hogy az evolucionista irány az egyedüli, melyet lapunk folytatni enged vagy kíván.

Ellenkezőleg. Az erők jelenlegi statikája mellett az ki sem vihető, de nem is kívánatos.

Az emberi természet úgy van berendezve, hogy új eszmék és irányzatok felfogására csak mérsékelt képességgel bír, mely képességet a jelenleg uralkodó eszmék és irányzatok terjedelme s energiája szabja meg. A *túl sok* veszélyezteti azt, hogy *valami* felvétessék, egészen úgy, mint a kémiai vegyületek csak korlátolt számú és előre kiszámítható mennyiségű új alkatrészek felvételére képesek.

Ettől a meggyőződéstől áthatva, s az evolucionista tudomány azon sarkalatos tételétől vezérelve, hogy az eszmék, tehetségek teljesen szabad kifejtése a leghasznosabb az emberiségre: örömmel adunk

tért minden tudományos célzatú dolgozatnak, bármely iskolához vagy meggyőződéshez tartozzék is írójuk.

Különös örömmel, a kegyelet s hála érzelmeivel fogjuk üdvözölni lapunk hasábjain azt az irányt, melyet mi úttörőnkül tekintünk a hazai földön: Magyarország újjászületése publicisztikájának nemes tradícióit, azt az irányt, mely eszméket hintett el s intézményeket készített elő.

Csak egy iránynak nem nyílnak meg a *Huszadik Század* hasábjai. A reakciónak minden nyílt vagy leplezett, bátor vagy alázatos megnyilatkozása száműzve lesz. És ezzel nem tagadjuk meg kifejtett elveinket, mert a reakció publicisztikája nem lehet *tudományos* publicisztika.

Jöjjön tehát az eszmék harca, küzdjenek az ellenkező irányok s felfogások. Eredménye csak egy lehet, mint a mindenség organikus részének egyéb nyilvánulásaiban, a fajra leghasznosabb, a *survival of the fittest.*

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy a haladás processzusában ez az írói munkásság elsőrendű. Az embereket aránytalanul nagyobb mértékben vezetik a szükség, a közvetlen tapasztalatok, mint olvasmányaik.

De a *tudományos publicisztika* sem kicsinylendő ok a haladás ezernyi erői között, sőt jelentősége egyre gyarapszik a műveltség fejlődésével s a tudomány haladásával.

Vajha a mi munkánk is részét, ha csak parányi részét képezhetné a jövő *Magyarország* és az *emberiség* haladását mozgató erőknek. Vajha közelebb hozhatnók embertársainkat, ha csak egy porszemnyivel is, amaz igazság belátásához s átérzéséhez, amit annak a kiválasztott embernek, kinek nevével kezdjük lapunkat, látnoki szemei felfedeztek:

„No one can be perfectly free, till all are free; no one can be perfectly moral, till all are moral; no one can be perfectly happy, till all are happy."

„Senki sem lehet addig tökéletesen szabad, míg mindenki nem szabad; senki sem lehet addig tökéletesen erkölcsös, míg mindenki nem erkölcsös; senki sem lehet addig tökéletesen boldog, míg mindenki nem boldog."

H. Sz. 1900. I. köt. 2–12. Aláírás: Dr. Jászi Oszkár
A folyóirat beköszöntő programcikke.

Spencer Herbert levele: Spencernek a H. Sz.-hoz intézett üdvözlő levelét a lap első számának élén, Jászi cikke előtt közölték angol és magyar nyelven. Szövegét lásd az 573. lapon.

Survival of the fittest: a legéletképesebbek fennmaradása.

Gróf Tisza István, az államfilozófus

Az államférfiaknak két faja van.

Az elsőbe azok tartoznak, kiket szociológus-államférfiaknak lehetne nevezni. Férfiak, kik a nemzet és a társadalom haladásának útjait nem a napi exigenciák szempontjaiból keresik, hanem egy magasabb történelmi és filozófiai álláspontról szemlélik és bírálják a tényeket, határozzák el az eljárás módozatait. Éles szemüket és érzékeny lelküket a társadalmi organizmus távolabbi és rejtettebb mozgatóerői foglalkoztatják. Nagyarányú lelkek, akiket a napi politika kicsinyes érdekharcai kielégíteni nem képesek, s ezek helyett egy távolabb jövő számára építenek. Az ő idegrendszerükben alakul ki legelőször milliók bizonytalan vágya, óhajtása határozott politikai törekvéssé. Teremtő erők, kik önmagukban egyesítik a kor legkiemelkedőbb érzéseit és gondolatait. Művésztemperamentumok, kikben az esztétikai, tudományos és gyakorlati törekvések szinte reflexszerű visszhangra találnak. Szóval a társadalom legevolváltabb emberei ők; a kor legfinomabban kidolgozott idegrendszerei, de úgy, hogy sem az intellektus, sem az akarat, sem a kedély az egymás rovására nem terjed túl. Természetes, hogy igen ritka e faj. Magyarország újabb történelmében Széchenyi István és Eötvös József képviselik.

Az államférfiak második fajába azok tartoznak, kik ilyen nagyobb arányú és korszakot teremtő koncepciókra ugyan nem képesek, de kik biztos tudással, komoly belátással, tiszta jellemmel dolgoznak a napi politika részletkérdéseiben. Nincs érzékük a nagyon távol fekvő iránt, de a jelenlegit olykor biztosabban ítélik meg és aknázzák ki, mint az első faj emberei. A társadalmi evolúció rendes

és lassú fejlődésének zajtalan munkája az ő neveikhez fűződik. A magyar történelem is sok ilyen derék munkást jegyzett fel.

Van azután az államférfiaknak egy harmadik fajtája is, akik az állam hajója kormányzásában is megmaradnak azoknak, akik voltak, középszerű vagy jeles szolgabíróknak, ügyvédeknek vagy bankigazgatóknak. Mindenütt rendkívül szapora faj. Nálunk az ún. államférfiak 90 százaléka belőlük kerül ki. Szerfelett másodrangú egyéniségek, kikkel e helyen nem érdemes foglalkozni.

El kellett ezeket mondani, hogy a továbbiakat megérthessük.

A tömegeknek megvan az az érzékük, hogy az államférfiak e két faját megkülönböztetni képesek. Egészséges tömegösztön az, melynél fogva az első kategória emberei tekintélyben és erkölcsi súlyban mindig túlszárnyalják a második férfiait, ha talán pozitív tudásuk kisebb is. Sőt a társadalom kiválóságaiban határozott bizalmatlanság mutatkozik a második faj embereinek vezető politikai szerepe iránt. Úgy érzik, hogy a részletmunka emberei az állami élet legmagasabb feladataira nem alkalmasak, mert oda nem derék szakemberek, hanem teremtő géniuszok kellenek.

Mielőttünk kétségtelen, hogy a Tisza István gróf érdemes politikai pályája ezen ok miatt nem tudta eddig elérni a teljesebb sikert.

Az ő eredményes és lankadatlan közgazdasági tevékenysége eddig nem mint egy államférfiúi egyéniség *egyik nyilvánulása,* hanem *egyedüli képessége* jelentkezett.

Nem szeretnők, ha félreértenének. Mi a Tisza István gróf politikai pályáját mindig tisztelettel és rokonszenvvel szemléltük. Az ő politikájának két alappontja van, a *protestantizmus* és az *indusztrializmus.* Mindkettő jelentőségét alig lehet elég nagyra becsülni közéletünkben. A protestantizmus a vallás és a szabad eszmék kompromisszumát jelenti, amelyben kétségtelenül megvan a hajlandóság a haladásra s az okos engedékenységre az állam és a társadalom érdekeivel szemben, igen gyakran a saját maga rovására. Az indusztrializmus pedig sokkal több, mint egyszerű közgazdasági kérdés. Az indusztrializmus megerősödése és uralomra jutása a felvilágo-

sult és demokrata haladás, a polgári társadalom megteremtésének létfeltétele. Az ipar és a kereskedelem a történelemben mindig az egyenlősülési processzus erősbödését jelentette. A történelemben úgyszólván mindenütt az indusztrializmus és az emberi jogok elismerése együtt jár. Nem véletlenség, hanem társadalmi törvényszerűség, hogy a városok az emberi haladás előharcosai.

Ezt a politikát napjaink államférfiai közül Tisza István gróf képviselte a legteljesebb következetességgel és nem alkuvó bátorsággal. Csak legújabban mutatkozik az ő szívós magatartásában némi habozás. Először a közgazdasági téren tett engedményeket a divatos áramlatnak. De nem erről akarunk itt beszélni. Rövid pár hét alatt kétszer nagy jelentőségű nyilatkozatot tett, olyan tereken, melyeket máskor felkeresni nem szokott. A közoktatásügyi budget tárgyalásakor felsőbb oktatásunkra, a tudomány feladataira nézve tette meg észrevételeit. Egy felolvasás keretében pedig az emberi evolúció alapkérdéseit érintette: a haladás fő faktorait, a tudomány és a vallás harcát, az egyéni és társadalmi etika legégetőbb kérdéseit.

Ezekkel az állásfoglalásokkal a mi szemlénknek foglalkozni nem csak joga, de kötelessége. Azt hisszük, hogy Tisza István gróf is felismerte egy összefoglalóbb és szélesebb alapú államférfiúi erőkifejtés szükségét. Fájdalom, hogy az első lépést ez irányban nem kísérhetjük azzal a rokonszenves egyetértéssel, mint gyakorlati politikáját.

Az egyetemi oktatást érintő észrevételei közül számos igen helyes és értékes figyelmeztetés, de nagyban és egészben a tudománynak és tudományos törekvéseknek az a felfogása és értékelése, mely beszédében kifejezésre talált, nem csak helytelen, de a valódi tudomány legbensőbb lényegével ellentétes. Nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni a gróffal szemben, hogy az igazi tudomány mindenha internacionális volt a múltban, és csak az lehet a jövőben is. A tudomány a viszonyok között fennforgó törvényszerűségeket keresi, és nincsenek külön magyar, angol, német, francia törvényszerűségek. A tudomány birodalma egységes. A valódi tudós hangja

tiszta és érthető, világot gyújtó és megtermékenyítő minden népekre, ha Oroszország legtávolabbi zugából avagy a Fjordok mellől hangzik is. Az a tudományos munka, mely *csak egy* népre érthető, *csak egy* népre hasznos, nem tudományos munka, hanem hazug kortesnyilatkozat vagy sovén frazeológia. Tisza István gróf a tudományban, mint annyi sokan, csak a napi politika másodrangú szaksegédjét látja, nem pedig a társadalmi haladás egyedüli dinamikai elvét. Így jut arra a hajmeresztő gondolatra, hogy a társadalmi tudomány a vezérlő politikusok szétszórt elveiből rendszert csináljon. Egy kívánság, mely csakis egy oly gondolatkörben teremhetett meg, mely csaknem kizárólag a német tudomány kincseiből alakult. Nem, ilyen feladatra valódi tudós sohasem vállalkozott. Nem mondom, hogy nem lehetne rá embert fogni, kivált nálunk. De állítom, hogy az ilyen tudománnyal minden valamirevaló finomabb lélek minden közösséget megtagad.

A „nemzeti" tudományoknak csak egy elfogadható értelme lehet, és Tisza István gróf jórészt erre is gondolt. Ezen értelemben a tudomány a honi viszonyokat tanulmányozza, a nemzeti múlt fejlődésmenetét vizsgálja, a gyakorlati törekvéseknek legyen iránymutatója. Ez a tudomány – ha koncedáljuk is neki a tudomány nevét, ami annak modern természettudományi felfogásával alig fér össze – azonban csak alkalmazott tudomány. Értéke vagy értéktelensége attól függ, mennyire alapul az igazi tudomány által megállapított törvényeken. Ez az oka annak, hogy az ún. „nemzeti" tudományos munkák 99 százaléka egy fabatkát sem ér. Valamit érő vagy termékeny alkalmazott, gyakorlati tudomány is csak ott van, ahol az általános, elméleti, internacionális tudomány erős.

Tisza István gróf joggal panaszkodik, hogy a legtöbb tudományos munkánk német jellegű. De nem azért van ez így, mert nincs nemzeti tudományunk, hanem azért, mert tudományunk, tudományos érzékünk nincs. A valódi tudós nem tud kivonatolni vagy összeírni. Az igazságot keresve csakhamar szűk lesz előtte egy nemzet tudománya, és az emberi szellem egész tárházához fordul. Átgondolni mindazt, mit az emberi szellem legkiválóbbjai egy tárgyra

nézve felismertek, összegezni és mérlegelni a tényeket, az ellentmondásokat megszüntetni, becsületesen tovább dolgozni és gondolkodni mindaddig, míg azt a kielégítettségi állapotot el nem értem, melyet az igazság felfedezésének jóhiszemű hite az emberben kelt: íme, az igazi tudomány örök módszere. Az ilyen tudomány nem lehet egy nemzet vagy faj monopóliuma. S minthogy az ún. nemzeti sajátságok az általános emberi viszonylatokhoz képest igen másodlagosak és felszínesek: a nagy tudomány, az igazi tudomány általános, egységes és – ne féljük a szót – kozmopolita.

Milyen kár, hogy Tisza István gróf csak a német tudományt, méghozzá csak a német államtudományt ismeri. Ha egyetemesebb ismeretei lennének, a tudomány sokkal emelkedettebb álláspontjához jutott volna el, s nem becsülte volna túl az ún. nemzeti tudományt, melyet – az ilyes termékek gyakori hazugságán és rosszhíszeműségén megundorodva – éppen a német nemzet legzseniálisabb gondolkodója durva, de igazságos szóval: „*d . . . . . Sumpfpflanze*"-nek nevezett el.

Még kevésbé érthetünk egyet azokkal az eszmékkel, melyeket a gróf *A vallás és a modern élet* c. felolvasásában fejtett ki.

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy ha Tisza István gróf azoknak a fiatal embereknek és hölgyeknek, kikből közönsége jórészt állott, csak a vallás fontosságát akarta volna kimutatni, ha merőben vallási eszközökkel vallási beszédet akart volna mondani, ellenvetésünk vagy bírálatunk nem lett volna. Ellenkezőleg, nagyon is tisztán látjuk a pozitív hit szükségét az emberiség millióira, kikre nézve a vallás jóformán az egyedüli erkölcsi fék. Igen sokaknak a vallás gyakran életük egyedüli morálja, filozófiája és esztétikája. Még kevésbé lehetett volna kifogásunk, mert Tisza István gróf a vallási erkölcstan legtisztább formáját, a protestáns erkölcstant fejtette ki. De Tisza István gróf szándéka más volt. Ítéletet, mégpedig igaztalan ítéletet mondott a modern tudományra és filozófiára. Ezeknek a kicsinyítésében és lealacsonyításában kereste a maga álláspontja igazolását. Ez pedig veszedelmes és káros eljárás. Mert ha erkölcsileg kárhoztatandó azoktól elvenni a vallást, kiknek he-

lyette mást nem adhatunk, úgy másrészt még inkább kárhoztatandó egy államférfiúi tekintély erejével esetleg visszariasztani olyan kiválóbb lelkeket, kik egy magasabb morál felé sikerrel haladhatnának előre.

Az az út, az az érvelés, melyen a dogmatikus vallás igazolásához jut, alig szerencsésebb annál, melyet másodrangú egyházi szónokok szoktak követni.

Tisza István gróf előtt „a legszellemesebb és legmélyebb emberi elmék" filozófiai rendszerei „csupán üres fantazmagóriák, nem egyebek, mint tudományos mezbe bújtatott dajkamesék". Hát ha a gróf „a dolgok mélyére törekvő, igaz, becsületes gondolkozás után" erre a szomorú eredményre jutott, akkor a hibának őbenne kell rejlenie. Egyáltalán nem állítjuk, hogy bármely filozófiai rendszer a „világrejtélyt" megfejtette volna. Ellenkezőleg, a tudás jelenlegi fokán a metafizikát mi is eredménytelen kísérletnek tartjuk.

De Tisza István gróf itt nem csak a „végokokra" gondol, melyekre nézve bizony csakugyan nem tudunk semmi pozitívat. Tisza István gróf itt nem áll meg, nem elégszik meg az *agnoszticizmus* megállapításaival, hanem a társadalmi etikára vonatkozó vizsgálódásokat hasonló badarságoknak tartja. A jó és rossz az ő szemében még mindig az isteni szikrának egy morzsája, „mely bele van oltva minden egyes ember lelkébe".

És itt ismételten ki kell fejeznünk sajnálatunkat azon, hogy Tisza István gróf, úgy látszik, csak a régibb német filozófiát és társadalomtudományt ismeri, ami kissé meglepő egy férfiúnál, ki a nemzeti tudományt áhítja, és a német gondolkozás káros hatásától félti a nemzeti géniuszt.

De az rendesen így van.

A nemzeti géniuszhoz hazafias szólamokat intézni könnyebb, mint azt el is érni. És így történik, hogy Werbőczyre esküvő jogászaink német törvényeket ültetnek át, nemzeti politikusaink német intézményeket másolnak, és Tisza István gróf egy már elavult német bölcsészet álláspontjáról jelenti ki „dajkamesének" a modern filozófiát és erkölcstudományt.

Pedig éppen a társadalmi erkölcstanra nézve már egy egész könyvtárt írtak össze, melyek német szőrszálhasogatások helyett egyszerű tényekre mennek vissza, melyeket oly konkréten lehet mérlegelni, mint akár a kamatláb-politikát vagy egy telepítési kérdést.

Nem a Tisza István gróf logikus és kiművelt elméje, de bármely képviselőtársáé elég annak belátásához, hogy a tények óriási tömegéből nyilvánvaló, hogy a jó és rossz fogalma nem valami örök, isteni lényeg, hanem az a társadalmi evolúció fokai szerint örök változásban van, s hogy voltak korok és vannak most is népek, melyek a mi erkölcsi érzületünket legjobban sértő eljárási módokat mint az erények legékesebbjeit tekintik. Persze ezzel sem elégszik meg Tisza István gróf, hanem az utilitarista irányt a szerfölött elkoptatott, de azért nem kevésbé odiózus *materialista* jelzővel tiszteli meg, s vele szemben *az isteni akarat előtt való meghajlás* éppoly termékeny, mint új elvét ajánlja a társadalmi etika alapjául.

A nemzeti géniusz ez alkalommal a grófot olyan állításokra vezeti, melyeket részletesebben cáfolni e szemle olvasói előtt fölösleges. Csak azt az egy tényt akarjuk nem is olvasóinknak, de Tisza István grófnak figyelmébe ajánlani, hogy az a szörnyen lenézett materialista gondolkozás adott meg minden jogot és szabadságot a múltban, és fog megadni a jövőben is, míg az ún. isteni akaratra való hivatkozás volt minden korban a fő érve azoknak, akik a hasznosságukat elvesztett intézményeket a közérdek ellenében továbbra is fenntartani akarták. Ez ismét egy törvény, melyre a szociológia „dajkameséje" tanította meg az emberiséget.

Még számos ilyen van.

Milyen kár, hogy Tisza István gróf nem méltatja azokat figyelmére.

És végigtekintve a Tisza István gróf gondolatsorain, szomorúság fog el: micsoda végtelen lassú a haladás az emberiség fejlődésében! Íme, a XX. század magyar közéletének egyik joggal tisztelt államférfia világnézetében olyan eszmék alapján áll, melyek a görög bölcszet egy igen korai szakában már elavultaknak tekinttettek.

H. Sz. 1901. I. köt. 275–281. Aláírás: Elemér Oszkár

A címhez Gratz Gusztáv, a folyóirat akkori szerkesztője, ezt a lábjegyzetet fűzte: „Közöljük az érdekes cikket anélkül, hogy tartalmával teljesen azonosítanók magunkat. Szerk." Gratz, a H. Sz. szerkesztő bizottságának több más tagjával együtt Tisza politikai híve volt. A folyóirat politikailag a progresszív szabadelvűség jegyében indult, ez magyarázza Jászi elismerő véleményét is a *politikus* Tiszáról, aki ekkor még nem a reakció, hanem a liberalizmus vezéralakjának számított, bár éppen ez időben kezdett közeledni a konzervativizmushoz. A cikk a magyar liberalizmus felbomlásának, konzervatizmus és radikalizmus felé végbement polarizálódásának is fontos dokumentuma.

A közoktatásügyi budget tárgyalásakor: Tisza 1901. február 16-án szólalt fel a vallás és közoktatásügyi tárca költségvetésének képviselőházi vitájában. Beszédében a külföldi, elsősorban „német eredetű" közgazdasági és állampolitikai elméletek átvételének veszedelmeire figyelmeztetett. (Lásd Az 1896. november 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplóját, 33. köt., 263–267. és 292. l.)

dreckige Sumpfpflanze: itt. kb. mocskos mocsári növény. A kifejezés bizonyára Nietzschétől származik.

A vallás és a modern élet: Tisza előadását, amelyet a budapesti református ifjúsági egyesületnek az ág. h. evangélikus főgimnázium dísztermében rendezett felolvasó és zeneestjén tartott, a *Budapesti Hírlap* 1901. március 10-i száma ismerteti.

odiózus: gyűlöletes.

Hajsza Pikler Gyula ellen

Szemlénk zárta után keletkezvén, nem foglalkozhatunk jelentősége szerint azzal a minket és az egész modern Magyarországot közelről érdeklő s csak hajszának nevezhető mozgalommal, mely a magyar bölcselkedés jelenleg egyedüli európai képviselője, Pikler Gyula ellen irányul. Mert hiba volna ennek a hajszának jelentőségét kicsinyleni éppen a haladók táborából. Ellenkezőleg, oly eseménynek tekintjük azt, mely a jövő magyar történetírója kezében nagyobb korfelderítő jelentőséggel fog bírni, mint lapjaink vezércikkei vagy a képviselőház naplója. S kihüvelyezve az események rugóit, fel fogja ismerni, hogy azok között tudományos motívumot hiába keres. A hajsza tisztán klerikális és reakcionárius volt, olyan urak által rendezve, kiknek tudományos készületlenségét csak érzéketlenségük múlja felül minden tudományos törekvéssel szemben.

Mert együtt volt az egész tisztelt társaság, kit oly jól ismerünk a történelemből, s ki mint a Madách Ádámja, fel-feltűnik megváltozott kosztümben, de változatlan lényegben. Együtt voltak teljes számban: a szent pap szelíd mosolyával, a lelkes, erős hangszálú és üres koponyájú ifjú, a kevésbé lelkes, de az ősi és átöröklött lumpolásban kikopott kollégája, ki a hazafias és a vallási eszmék hangos hirdetése közben lelki szemei előtt egy jól menő ügyvédi iroda vagy díszes állás körvonalait néma meghatottsággal szemléli, a tudományos haruspex elsatnyult agyával és terebélyes dogmáival, a hatalmasok lakája egyképpen tüzes nyelvével a rágalmak kürtölésében és a hízelgések osztogatásában . . .

Igen, együtt volt az egész tisztelt társaság . . . De hagyjuk. És szorítkozzunk csak a legkomolyabb szempontokra, a Pikler-ügy a közt legjobban érdeklő motívumaira. *A gondolat- és tanszabadság*

eszméje kell hogy az egész ügyben az uralkodó szempont legyen. Bármint végződjék is a többi „szabadságjogok" kérdésében folyó tudományos harc, az előttünk kétségtelen, hogy a gondolatszabadság elve egy abszolút erkölcsi szabály jellegével bír. Nincs kor, nem jöhet idő, melyben a gondolatszabadság megszüntetése vagy korlátozása helyes társadalmi elv lehetne, éppúgy, mint nem lehet soha helyes egészségügyi rendszabály a levegő oxigéntartalmának mesterséges csökkentése vagy redukálása. Mert a haladás egyedüli alapja a gondolatok szabad kifejtésének a lehetősége, ahol ez nincs meg, a visszaesés éppoly szükségképpeni, mint az élet egy alacsonyabb fokra való leszállása olyan környezetben, melynek oxigéntartalma megromlott.

És ez nemcsak önkényes dedukció, hanem történelmi tényekkel támogatott indukció is.

A múlt idők megmerevedett nagy társadalmainak kormányalkatát vizsgálva, a szociológusok kimutatták, hogy az az esetek túlnyomó többségében a *teokratikus despotia* volt, a vallási alapon berendezett önkényállam, melyben a változás és az újítás lehetőségét az uralkodó osztály zsarnoksága meggátolta.

De nem is kell a messze múltba irányozni tekintetünket.

A közelmúltnak és a jelennek is megvannak a maguk még ékesebben beszélő tanulságai.

Nagyon rövidlátó az, akinek figyelmét kikerülné az a szinte kiabáló törvényszerűség, melyet Európa *legkatolikusabb* országai tüntetnek fel. Mindazon államok, melyekben a papság hosszú időn át uralkodó hatalom volt, a politikai és társadalmi pusztulás csalhatatlan tüneteit mutatják: Spanyolország, Portugália, Franciaország, Olaszország és Ausztria.

A klerikalizmus pszichológiája szükségképp az eszmék szabad érvényesülésének megszorításához vezet, mely ismét együtt jár az átlagos értelmi erő csökkenésével, az alkotási és alkalmazkodási képesség elcsenevészesedésével.

Nem is beszélve a klerikalizmus rendszerének *nemzetgazdasági*

hátrányairól, maguk ezek a vele járó lelki betegségek biztosan alá-aknázzák az illető társadalmak erejét.

Ezért nem lehet elég nyomatékosan a gondolat- és a tanszabadság elvét proklamálni. És hogy ne gyanúsíthasson valaki azzal, hogy *pro domo* beszélünk, egész határozottan kijelentjük, hogy hasonló szabadságot követelünk az ellenkező elvek számára is.

Ha ma egy mozgalom indulna meg *Kováts Gyula* professzor ellen, ha őt ma egy másik Köpösdy úr felelősségre vonná az általa hirdetett tanokért, „mert ezek a képzelhető legnagyobb anakronizmusok, mert egyesek tudományos lelkét mélyen sértik a vallási fanatizmus ezek a kitörései": mi éppoly határozottan állást foglalnánk a tanszabadság mellett akkor is – bár alaposaknak találnánk a tanár úr ellen felhozott vádakat –, és hajthatatlanul a másik Köpösdy kizárását is követelnők az Egyetemről.

Az ügy másik jellemző szempontja maguknak a vádaknak az anyaga. Ez olyan vague, határozatlan, naiv, hogy az embernek akaratlanul a Szókratész és a Jézus elleni vádpontok jutnak eszébe.

Szinte komikus, hogy komoly vezércikkírók nem tudnak bennük eligazodni. Az egyik már nem mer határozottan támadni, a másik nem mer határozottan védeni, hirdetve azt a hihetetlen ignoranciát, mely tudományos kérdések tekintetében hazánkban uralkodik. Kezdenek Piklerre szinte mint „új tévtanok" megteremtőjére tekinteni, éppen azokban a kérdésekben, melyekben olyan eredményeket közöl, melyek több mint fél évszázada – ha modern formájukat nézzük, mert egyébként nyomaikat a bölcselkedés legkoraibb szakaiban feltalálhatjuk – úgyszólván a művelt emberek előtt közhelyekké váltak. Mert nézzük egészen közelről a két fő vádat!

Mik azok a rettentő tanítások a vallásról? Nos, semmi egyéb, mint a modern szociológia általánosan elfogadott eredményeinek közlése, persze azokban a szűk, kivonatos keretekben, melyeket a jogbölcsészeti kurzus szükségesekké tesz. Rövid összefoglalása annak, amit a vallás eredetéről tudunk: mint alkotta azt meg a primitív ember az adott viszonyok mellett nagy ésszerűséggel, álomképei, az árnyék, a halál, a delírium és más olyan tények magyaráza-

tára, melyeket a rendelkezésére álló ismeretek mellett másképp felfogni nem tudott; mint lett ez a tan az ősök kultuszával karöltve, politikai és esztétikai elemekkel vegyülve a kezdetleges társadalom hatalmas cementjévé; mint haladtak ezek a vallások az emberi szellem általános fejlődésével karöltve az absztrakció és az egyetemesség irányában. Azután ismerteti előadásaiban a vallási rendszerek hatásait, óriási áldásos jelentőségüket az emberiség egész életpályájában éppúgy, mint a visszaéléseket, melyeket velük elkövettek. Ezek kapcsán igyekszik meghatározni a vallás jövőjét. És ezen a ponton is Pikler sokkal mélyebb gondolkodó, semhogy ne látná azt a hatalmas szerepkört, melyet a vallás jelenleg is betölt, de egyszersmind azokat a rettenetes kizsákmányolásokat is, melyeket vele véghezvisznek, azokat a torlaszokat, melyeket haszonélvezői általa az emberiség haladása elé gördítenek. Kétségtelenül ezen fejtegetések folyamán a Pikler finom elméje sok újat és eredetit tud elmondani, de nagyban és egészben tanítása azonos a természettudományi kutatás világszerte elfogadott eredményeivel. Hogy a modern szociológusok mennyire képesek a vallás fontosságát méltányolni, példa rá az ultradarwinista *Benjamin Kidd,* ki mindenütt szenzációt keltett, de nálunk természetesen alig ismert könyvében az emberi haladás talán legértékesebb részét – véleményünk szerint ugyan tévesen – a vallás számlájára írja.

Hasonló áll a haza tekintetében hirdetett szörnyű tanokra nézve is. Miben állanak azok? Pikler azt hiszi – mint a legkülönbözőbb iskolákhoz tartozó komoly gondolkodók legalább $^3/_4$ része –, hogy a jelenlegi nemzeti államalakulat – bármily hatalmas fejlődési fok is az a múlt alakzatokkal szemben – korántsem utolsó ideálja az emberiség haladásának. Ellenkezőleg, még ugyan a messze jövő homályában, de máris kivehető körvonalakban a gondolkozó szemei előtt kezd kibontakozni az a fejlettebb társadalmi fok, mely az emberiség békés kooperációján épül fel. Az az egyetemes emberi társadalom, mely önző kiaknázási politika helyett az emberiség szolidaritásának és a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága eszméjén fog alakulni, s amelyben a tervszerű, bölcs, előre-

látó vezetés mellett az összes emberi szükségleteknek a mainál végtelenül tökéletesebb kielégítése várható.

Ez nagy körvonalakban az az elvetemült tanítás, melyre a nemzeti géniusz jó- és rosszhiszemű őrei hazaárulást kiabálnak. Persze a világbékéről elmélkedni szabad, persze a munkásosztály nyomoráról a választások előtt érzelmes vezércikkeket írni szabad: de megmutatni az utat, mely a távol jövőben a boldogsághoz elvezet, olyan „sehonnaiság", melytől a nemes hazafi utálattal fordul el.

Ez a Pikler tanár második bűne. Milyen kár, hogy nem az egyház embere, akkor talán ma dús kanonoki stallumban áhítatos figyelem mellett prédikálhatna az „egy akolról és egy pásztorról".

Bízunk a magyar közélet érettségében, a társadalom függetlenségében s mindenekfelett abban az ösztönszerű szövetségben, mely a jó, művelt és becsületes emberek között hallgatagon is fennáll, s reméljük, hogy a Pikler Gyula ügyét annak fogják tekinteni, ami: a nemzeti és emberi haladás küzdelmének.

H. Sz. 1901. I. köt., 387–390. Aláírás: Elemér Oszkár

A Pikler elleni hajszát 1901 tavaszán a klerikális Néppárt és a Szent Imre-kör kezdeményezte azzal a váddal, hogy egyetemi jogbölcseleti előadásain „a hazát, a vallást semmibevevő eszméket hirdet". A Pikler elleni és melletti diáktüntetések és verekedések után, 1901. május 7-én Zichy Aladár néppárti képviselő a parlamentben is interpellációt nyújtott be Pikler tanításai ellen. Wlassics Gyula kultuszminiszter elutasította a tudományba való kormányzati beavatkozás követelését, hamarosan keresztülvitte Pikler professzori kinevezését is, viszont – engedmény gyanánt – tantárgyát, a jogbölcseletet törölte a kötelező szigorlati tárgyak sorából.

Kováts Gyula professzor (1849–1935) egyházjogász, 1888-tól a budapesti egyetem tanára.

Benjamin Kidd Társadalmi evolúció c. könyve angolul 1894-ben, magyar fordításban 1905-ben jelent meg.

A nagyváradi esethez

Ismét bebizonyult, hogy ebben az országban mily keveset törődnek az emberek a tudománnyal. *Somló* Bódog szép és némely tekintetben úttörő könyvét az *Állami beavatkozás és individualizmus*-ról alig vette észre a sajtó és egyáltalán nem a közvélemény. Egy pároldalas értekezése azonban, mely legfeljebb egy-két következtetése formulázásában mond új dolgokat, országos üggyé lesz, mert véletlenségből valamelyik vidéki lap felfedezte, és vezércikket írt róla. S minthogy a liberális lap lelkesedett, a klerikális lap gorombáskodott, a t. publikum pedig figyelni kezdett, és a nagyváradi jogakadémia többsége elérkezettnek látta az alkalmat, hogy a püspöki udvarral szembeni alázatos hűségét kimutassa, s a nemzeti hősök receptje szerint az „isten, király, haza" védelmére siessen. Ez a védelem pedig nem abban állott, hogy a tudomány fegyvereivel támadták volna meg veszedelmes tanokat hirdető társukat, és az érvek súlyával igyekeztek volna kimutatni, hogy a Somló Bódog tanításai elavultak, helytelenek vagy aljas erkölcsi rugók szülöttei, hanem – minthogy a gondolkozásról rég leszoktak – bízva ama hatalmas urak politikai befolyásában, kik mögöttük állanak, a könnyebb utat választották, s felkérték a minisztert, hogy csapja el a tanári állásra méltatlanná vált kollégájukat.

Egy egész hosszú életet kényelmes és gondtalan nyugalmat biztosító katedrán tölteni el anélkül, hogy egyetlen gondolatnak nevezhető mondatot írtak volna le vagy ejtettek volna ki; anélkül, hogy egyetlen komoly és hasznos törekvést előmozdítottak volna – a tudomány emberéhez méltó eljárás, mely nyilván megfelel az élet amaz eszményének, mely az ilyen körökben a legmagasabb: az élet kanonoki eszményének.

De kutatni állandóan és a hatalmasokra való tekintet nélkül, a társadalmi élet törvényszerűségeit keresni, és azokat az emberiség javára értékesíteni akarni: ez nyilván nem tudós eljárás, mert nem úri eljárás, hisz úriember nem mond oly dolgokat, melyek kellemetlenek lehetnek azon embertársaira, kikkel „brúdert ivott".

A nagyváradi jogakadémia többsége azonban nemcsak az erkölcsi megítélések körüli érzéketlenségét mutatta ki, hanem kimutatta azt is, hogy vagy tanári kötelességeit a legdurvábban elhanyagolta, vagy nem rendelkezik az intellektuális képességek minimumával sem.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy a *Somló* Bódog inkriminált felolvasásában nincs egyetlen tétel sem, mely említett könyvében vagy nyíltan ki nem volna fejezve, vagy logikai szükségszerűséggel e munka alapelveiből ne következnék. Pedig a jogakadémia tanári kara *e munka alapján ajánlotta Somlót első helyen kinevezésre a miniszternek.*

Bárkinek, aki a társadalomtudomány alapelveivel csak félig-meddig tisztában van, s elméje normális működésében akadályozva nincs, e mű elolvasása után legcsekélyebb kételye se lehet az iránt, hogy *annak szerzője agnosztikus és evolucionista.* A nagyváradi jogakadémia többsége tehát tökéletesen tisztában lehetett azzal, midőn *Somlót* választotta, hogy a politika új tanára világfelfogása a kanonokival diametrális ellentétben fog állani.

Ha a t. kar ezzel nem volt tisztában, vagy megszegte legszentebb tanári kötelességét, mely azt parancsolja, hogy kandidacionális jogát a legmegfontoltabb és leglelkiismeretesebb meggondolás után gyakorolja, vagy nem rendelkezik azzal a szellemi képességgel, mely egy átlagos jogászgyerektől is megkövetelhető.

Előttünk van a többségi vélemény. Micsoda vádirat! Egyetlen komoly érv nincs, csupa frázis, és ami a legszörnyűbb: a bevádolt tanulmány *hihetetlen elferdítése.* Ezek az urak még idézni sem tanultak meg, hiába jogászok. Mondatokat szakítanak ki, és mondatokat toldanak be, amint csak nekik tetszik. Úgy, hogy *Somló*nak ellenmemorandumában kérnie kell a minisztert: „Ami mármost szó-

ban forgó értekezésemnek tartalmát illeti, mindenekelőtt mély tisztelettel arra bátorkodom kérni Nagyméltóságodat, hogy azt nem a felterjesztésben foglalt idézetek, hanem a felterjesztéshez csatolt eredeti szöveg alapján kegyeskedjék elbírálni. A felterjesztésben foglalt idézetek ugyanis oly toldásokkal vannak tarkítva, és oly következtetésekkel vannak kiegészítve, amelyek az én értelmezésemben nemcsak nem foglaltatnak, hanem az ott elmondottaknak értelmét el is ferdítik."

Hogy ez így van, mindenki meggyőződhetik, aki az eredeti értekezést a memorandum idézeteivel összehasonlítja.

Minek nevezzük ezt az eljárást?

Annak, aminek betetőzése a felirat végkonklúziója, mely nem meri megmondani, amit akar, mely a tanszabadságra is mer hivatkozni, mikor még a sajtószabadságot sem respektálja: a legsötétebb jezsuitizmus momentumának.

Bizony, a felindulás könnyen a gúny és a harag fegyvereire ragadná el az embert, ha az esemény kultúrtörténeti tünete nem volna olyan aggasztó és megdöbbentő.

A *Schmitt Jenő* esete óta egyre vakmerőbb és bornírtabb alakot ölt a reakció törekvése, mellyel minden szabad gondolatot elfojtani igyekszik. S míg külföldön a legradikálisabb tanok hirdetői közül számosan nemcsak egyetemen ülnek, hanem őket a legteljesebb tisztelet és méltánylás veszi körül még tudományos ellenfeleik részéről is: addig nálunk a szabad gondolat legcsekélyebb szárnyalását is „pereat" kiáltások követik, s minden modernebb gondolkodót a gyűlölködés, fenyegetés és rágalom sziszegése vesz körül.

Mentől alacsonyabb fokon áll egy nép – mondja Spencer –, annál konzervatívabb. S ki merné tagadni, hogy a mi konzervativizmusunkat már csak a balkán népeké múlja felül. Minden új és szokatlan gondolat valóságos biológiai ellenszenvre talál, s úgyszólván mindenkit, ki töretlen utakon mer haladni, gyűlölet és gyanúsítás kíséri, úgy-annyira, hogy a „bolond" jelző kezd nálunk már megtisztelővé válni.

Az embereknek minden oly lelki folyamat, mely előttük megfog-

hatatlan, gyanús és ellenszenves. S mi lehetne érthetetlenebb és megfoghatatlanabb, mint az, hogy valaki gondolkozzék és kutasson minden haszon és dicsőség reménye nélkül. És eszünkbe jut az Anatole France Bergeret-je, kit a vidéki városka izzó gyűlölete, gúnya és megvetése vesz körül, mert ez a szelíd, jó ember kerüli a társaságot, csak könyveinek él és – gondolatai annyira elütők embertársai gondolataitól. Magyarországon még minden igazán intellektuális lélek mindmegannyi valóságos Bergeret: nem bíznak bennük, ellenszenvesek és gyűlöletesek nem csak a tömeg, de még az ún. tudományos körök előtt is.

Miért van ez így? Miért oly gyönge manapság itt nálunk a gondolat ereje? Miért oly ritkák az úttörők tudományban és művészetben egyaránt? Miért megy minden a maga kitaposott útján? Miért áll történelmünk és államtudományunk túlnyomó része „nemzeti" frázisokból, irodalmunk huszártörténetekből és gentry vagy zsidó kaszinói élményekből, a kortól elmaradt, frázisokban gazdag és gondolatokban üres Shakespeare-majmolásokból, művészetünk néhány jól megtanult rutinos fogásból? A válasz nem lehet kétséges. Az ok a gazdálkodási erők szertelenül egyenlőtlen eloszlásában rejlik.

A társadalom szellemi erőinek összessége, a kor ideológiája nem puszta visszfénye a gazdasági alapnak – mint a marxizmus tanítja –, hanem a társadalom éppoly komoly, önfenntartó működése, mint maga a gazdasági működés. Minden társadalmi kör kifejleszti a tudományos, irodalmi és művészeti erők azt a mennyiségét és minőségét, mely társadalmi érdekeire a legkedvezőbb. Ideológiai erőtárát szükségképp éppoly hevesen védelmezi, mint a gazdaságit, az ellentétes ideológiai törekvéseket éppúgy igyekszik elnyomni, mint a gazdaságiakat. Mármost ott, ahol a társadalom egy osztálya a gazdasági s így a politikai erők aránytalanul nagy részét szerezte meg, éppoly sikerrel gyűri le más osztályok ideológiai törekvéseit, mint a gazdaságiakat. Mert bár a gondolat szabad, az csaknem éppúgy megölhető, mint a tett. Hiába teremnek érzékeny idegrendszerek és alkotó lelkek, kik a kor új ideológiai szükségleteit mélyen átérzik: az uralkodó társadalom ideológiája elnyomja őket. Mert

állandóan és kitartóan nem lehet alkotni a közöny s az ellenségeskedés közepette. A tehetségek elsorvadnak, megsavanyodnak és kimerülnek. Az eredményes alkotáshoz a társadalom erkölcsi és anyagi támogatása szükséges. Enélkül még a legnemesebb küzdelem is előbb-utóbb megtörik. Szükségszerűen következik tehát, hogy oly országban, melyben a társadalom egy osztályában van minden politikai s gazdasági hatalom, míg a szélesebb néprétegek nyomorognak, és ennek következtében sem szellemi, sem politikai befolyással nem bírnak: nem jöhet létre az uralkodó társadalom ideológiájával szemben új és modern ideológia. Nem szellemi értékünkön, hanem ezeken a strukturális okokon múlik, hogy nincsenek Spencereink, Darwinjaink, Gorkyink, France-aink, Segantiniink, Milletink s Meunier-ink.

S a magyar ideológok, kik fájdalmas lélekkel szemlélik szellemi életünk szörnyű kietlenségét, nemigen veszik észre ezt a törvényszerűséget. Nem veszik észre, hogy az az okozati sor, mely szellemi életünk legjobbjait kínos láncokba veri, ugyanaz, mint amely a magyar proletárt az éhhalál elől kivándorlásra kényszeríti.

Mi az orvosság?

A marxisták azt felelnék: gazdasági küzdelem.

Egyoldalú felelet.

Az igazság: küzdelem az egész vonalon, gazdaságban, politikában s ideológiában.

Ez a gondolat adjon *Somló* Bódognak erőt ezekben a szomorú napokban.

Neki meg kell maradnia katedráján, bármily szörnyű is lehet ilyen társaságban tanítani. Maradnia kell hálából a nagyváradi jogakadémia tanári karának ama tagja iránt, ki a férfias bátorság és tudományos derékség vigasztaló példáját nyújtotta a bizantinizmus udvarában.

De maradnia kell főleg és elsősorban az elvért. Szükséges szellemi haladásunk érdekében, hogy megmaradjon a messze keleten a modern, szabad eszmék nagyváradi expozitúrájának.

H. Sz. 1903. I. köt. 473–477. Aláírás: Elemér O.

Egypár oldalas értekezése: Somló Bódog, ekkor a nagyváradi jogakadémia tanára, 1903. március 29-én előadást tartott a TT-ban „A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásról". Ennek a szövege jelent meg a H. Sz. előző számában (lásd 1903. I. köt. 397–409.). Újabban közli, és a hozzá kapcsolódó TT-vitát ismerteti: A szociológia első magyar műhelye, Bp. 1973., I. köt. 157–175.

valamelyik vidéki lap felfedezte: A *Nagyváradi Napló* 1903. május 8-i számában *Az evolúció* címen Ady Endre írt lelkes vezércikket és ismertetést Somló előadásáról. Ezzel azonban nemcsak a jóindulatú érdeklődést sikerült felkeltenie, hanem akaratlanul kiváltója lett a Somló és a szociológiai gondolkodás elleni konzervatív-klerikális hajszának, amely a jogakadémia tanári karának a kultuszminiszterhez intézett feljelentésével kezdődött, majd az országos sajtóban folytatódott, végül a képviselőház június 3-i viharos ülésén kulminált, ahol azonban Wlassics kultuszminiszter ismét a gondolatszabadság tiszteletben tartásának álláspontjára helyezkedett. Ady mindvégig a harc előterében állt a *Nagyváradi Napló*-ba, majd a *Budapesti Napló*-ba írt cikkeivel. Ezek szövegét, valamint az ügy lefolyásának és dokumentumainak részletes ismertetését lásd *Ady Összes Prózai Művei IV.* kötetében (Bp. 1964., sajtó alá rend. Vezér Erzsébet).

A Schmitt Jenő esete: Schmitt Jenő Henrik (1851–1916) autodidakta, gnosztikus filozófus és társadalombölcselő, Tolsztoj követője és levelező partnere ellen, aki *Állam nélkül* c. folyóiratában kifejtett „eszményi anarchista" tanait az alföldi szegényparasztság körében is terjesztette, többször is sajtópert indítottak. Jászi valószínűleg az 1897-es perre utal, melynek alapja *Az anarchia kivihetősége* c. cikk volt. L. Schmitt Jenő sajtópere. Az állam az igazság ítélőszéke előtt. Kiadja a Bp. Anarkista Csoport, 1897.

A marxisták azt felelnék: gazdasági küzdelem: Jászi ez időben a marxizmusnak jobbára csak akkor uralkodó vulgáris, a merev gazdasági determinizmusra hivatkozó változatát ismerte, Marx és Engels munkásságával és tanításával csak a következő években, részben Szabó Ervin hatására ismerkedett meg valamivel alaposabban.

A nagyváradi jogakadémia tanári karának ama tagja: Ágoston Péter, aki tanártársaival szembeszegülve, különvéleményben foglalt állást Somló Bódog és a gondolatszabadság mellett. Kivüle még Magyari Géza professzor tagadta meg a miniszterhez intézett denunciáló felterjesztés aláírását.

Szocializmus és hazafiság

„... oly eszméket, melyek egyszer általánosakká váltak, elnyomni s azoknak következéseit elhárítani nem lehet, s az egyes nép vagy ország, bármennyire hatalmas is legyen, magát az ilyen eszmék hatása elől sem zárhatja el.

... minden kor saját eszméinek kivitelére csak azon eszközöket használhatja fel, melyeket számára a múlt előkészített."

B. Eötvös József

Nem lehet ma már kétséges – az elméleti kutató előtt éppoly kevéssé, mint a tisztán látó gyakorlati politikus előtt –, hogy a közeljövő történetét két hatalmas társadalmi irányzat egymáshoz való viszonya fogja meghatározni: a nemzeti és a szocializmus. A nyugateurópai fejlődés, melynek mi szükségképpen és kikerülhetetlenül utána ballagunk, számunkra valóságos szociológiai laboratórium, melyben megfigyelhetjük és tanulmányozhatjuk a társadalmi élet ama jelenségeit, melyek valamivel elkésve s többé-kevésbé deformálódva minket is foglalkoztatni fognak.

Így volt ez, kivétel nélkül, nemzeti életünk minden alapvető átalakulásával, s a külföldi példák fontosságát mindenha felismerték azok a férfiak, kik válságos időkben a nemzet méltó vezérei voltak.

Másrészt népünk ezen bölcs tanítómestereivel szemben állott minden korban és időben – őket gyanúsítva, rágalmazva vagy bántalmazva – a politikusok egy másik fajtája, kik a külföldi haladásról mit sem akarnak tudni, kik jó- vagy rosszhiszeműleg azon bornírt meggyőződésben voltak, hogy nemzeti életünk problémái a többi világétól elválasztható, kizárólagos hun-szittya-magyar kérdések, me-

lyeket egy túlélt régi rend urai kényük-kedvük szerint oldhatnak meg, mint akárcsak úriszékeik vagy megyéik ügyeit.

E két áramlat harcát nem kell itt bővebben jellemezni: hisz európai műveltsége, hatalmas tudása és nemes szíve egész erejével festette meg Grünwald Béla halhatatlan *Régi Magyarország*-ában.

A helyzet ma körülbelül ugyanaz. Európa és a művelt világ fejlődésének egy egészen új fázisában hatalmasan előrehaladt, melyben már mi is megtettük az első lépéseket. És azok a nagy problémák, melyek ma a Nyugaton a legjobbak és legokosabbak elméit lázasan foglalkoztatják, előbb-utóbb a mi nemzeti életünknek is alapvető feladatai lesznek. Nem lehet előlük kitérni. A rövidlátó félelem vagy gyűlölködés nem használ. Szemébe kell nézni a társadalmi fejlődés ezen legújabb termékének – megváltó Messiást avagy pusztító sátánt lássunk is benne. Mert a társadalmi struccpolitika a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség. Nekünk pedig éppen különösen nagy okunk van ennek az olykor a legkülönbözőbb eszmék, vágyak és törekvések legtarkább köntösét viselő, rejtelmes idegennek nyugodtan és félelem nélkül a szemébe nézni. Mert a szerencsésebb Nyugaton erős, homogén, nemzeti államok foglalkoznak vele, míg nálunk még korántsincs befejezve a nemzeti állam végleges kiépítésének munkája, s lehet, hogy ez a legújabb társadalmi alakulat legyőzhetetlen akadályokat gördít a magyar politika utolsó évszázadának leglelkesebb törekvései és legforróbb reménységei elé. Halljuk is szerte: a szocializmus és a nemzeti egymást kizáró fejlődési tendenciák. A szocializmus tönkre fogja tenni a nemzeti államokat. A szocializmus az ő céljait csak a nemzetek romjain valósíthatja meg, hisz a „proletárnak nincs hazája". Nálunk ugyanilyen dolgokat mondanak – természetesen kissé finomabb formában –, s a hazátlan bitangság vádjára az ekként megtiszteltek, kevés kivétellel, *a hazátlan bitangság* elkeseredett és fogcsikorgató pózával válaszolnak... Semmi kétség: itt egy állami létünket alapjában érintő kérdéssel állunk szemben, s azt tisztázni igyekezni kell mindenkinek, akinek nemzeti fejlődésünk szívén fekszik. De a szocialista sem térhet ki előle, hisz – ha a nemzeti és a szocializmus egymást

csakugyan megsemmisítő irányzatok – tudnia kell, hogy legnagyobb ellensége milyen hadállásaiból fenyegeti legjobban az ő még gyönge pozícióit?

E sorokban tehát azt szeretném röviden megvizsgálni, hogy korunk e két fő társadalmi irányzatának vagy – mint Eötvösünk mondta volna – uralkodó eszméjének mi az egymáshoz való viszonya, és a nyugati fejlődés milyen tanulságokat nyújt e tekintetben.

A fiatalságán már túllevő s férfikorát élő nemzetivel kezdem. A nemzeti áramlat keletkezésében a feudalizmust és jobbágyságot felváltó, az iparon és kereskedelmen alapuló modern gazdasági rendnek volt elkerülhetetlen eszmei terméke. Tehát eredetében határozottan burzsoá, avagy, ami ezzel egyet jelent, liberális. A középkori rend minden béklyójának megtörésére, a feudális urak politikai és gazdasági hatalmának megsemmisítésére, az egy államon belül egymástól elzárkózó kormányzati testek megszüntetésére, az egyre gyarapodó új termelés érdekében egységes országos piacokra, lehetőleg nagy, helyi megkötöttségektől szabad fogyasztási területek biztosítására volt szükség. Az egész mozgalom egy államon belül a lehető legteljesebb egységesítés szüksége volt. Jó, gyors és akadálytalan forgalom. Egységes és biztos adminisztráció és jogrend, mely megfelel a mozgó tőke szükségleteinek. A nagy földbirtokot dédelgető törvénykezés átgyúrása az iparűző és kereskedő polgárság érdekében. És mindezek a gazdasági tendenciák kifejlesztették – hogy *később hatalmas, önálló, autonóm erőkké tegyék* – a helyi, partikuláris érdekeken túlmenő, a közös múlt vagy faj és nyelv által összefűzött, az egész államra, annak minden osztályára és polgárára kiterjedő általános és egységes *nemzeti* érdekeket.

A feudális nemesség és klérus s itt-ott az autokrata királyság kínos súlyát elviselhetetlennek érző összes népelemek – tehát a polgárság és a proletariátus – a nemzeti eszmék és érzelmek mámorában szövetkeztek közös kizsákmányolóik ellen. A harc eredménye mindenütt: a polgárság győzelme, ki fegyvertársát, a proletariátust

cserbenhagyva, az alkotmány régi elemeivel őt kielégítő kompromisszumot kötött az immár közös ellenség, a mindkettőjüket ostromló vagyontalanok ellen. A nemzeti államok létrejönnek túlnyomó részben a proletárok és parasztok nagy tömegeinek erejével a megnyirbált hatalmú nemesség és az uralkodóvá lett burzsoázia javára.

A felszabadító, testvéresítő, egyenlősítő nemzeti-liberális mámornak és lelkesedésnek vége: a nemzeti állam politikáját, törvényeit, hatalmainak eloszlását az ingatlan és ingó tőkének új szövetsége szabja meg, a polgárság által megteremtett anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra égisze alatt.

Jól tudom, hogy ez a kép nagyon vázlatszerű. Jól tudom, hogy a nemzeti mozgalom a hatalmi tényezők különböző eloszlása s az anyagi és szellemi kultúra eltérő fokai szerint az egyes államokban – így nálunk is – igen változatos formákat és színeket vett fel. Mégis nagyban és egészben ezek a nemzeti irány legmélyebb gyökerei, s mai jellegét ilyen fejlődéséből jól megérthetjük.

Nemzeti irány eredetileg annyit jelentett, mint minden partikularizmus romjain egységbe, közös műveltségbe, közös törekvésekbe, közös ideálokba egyesíteni egy állam egész népességét.

Nemzeti irány annyit jelentett, mint a törvény előtti egyenlőség alapján, a társadalom minden egyes polgárának szabad erőkifejtése alapján létrehozni egy állam területén belül a jólét, a kultúra, a boldogság lehető legnagyobb fokát.

Nemzeti irány annyit jelentett, mint az egész szuverén nép önrendelkezési joga sorsa intézésére, közös érdekei fejlesztésére.

Ez volt a nemzeti törekvések gondolat- és érzelemvilága, azoknak fénykorában – mondjuk a jobbágyfelszabadító liberalizmus idején. Ennek legnagyobb gondolkodói képtelenségnek érezték volna oly hazafiságért lelkesülni, mely nem a népért van, azért a népért, amely minden nemzeti erő és kultúra forrása.

Nem azt mondom ezzel, hogy a vezéremberek tettei mindenben megfeleltek volna ennek az eszmének. De tény, hogy a nagy nemzeti élethalálharc hősei abban a hitben voltak, hogy az *egész* nemzet megváltásán fáradoznak.

A harc láza után egy másik generáció veszi kezébe a társadalmi vezetést, kik apáik ideáljait félretéve, az általuk kiküzdött hatalmi pozíciót egy új osztályuralom megszilárdítására fordítják.

A nemzeti gondolatkör tetemes változást szenved. A nagy egységesítő, népfelszabadító, egyenlősítő törekvésekről keveset hallunk. Helyettük egy igen számító és igen jövedelmező közgazdasági tevékenység foglalja el az emberek lelkeit. Képzelhetetlen vagyonok és gazdagságok keletkeznek, melyek egyre fokozzák a pénz utáni szomjúhozást. A kapitalizmus mindig új és új piacokra vágyik, lehetőleg olcsó munkaerőt kíván, s minden hatalmi erővel igyekszik meggazdagodni a barbár törzsek és gyöngébb nemzetek rovására.

A hazafiság egész eszmetára átváltozik. Azok, akik egykor vérükkel küzdöttek érette, megborzadnak, hogy mi lett belőle. A nagy demokratikus elvekről, a nép felemeléséről legfeljebb csak hazug frázisok vannak benne; ehelyett gyarmatosítás, imperializmus a jelszó: minél nagyobb gazdagság minél több ember szolgasága árán. A fő ideál többé nem az egész nemzet, hanem bizonyos tenyészpolitika: konzerválni kell a „honalapító", „nemzetfenntartó" elemeket, a „történelmi családokat" és természetesen azokat, kik a pénzarisztokráciából ilyenekké szeretnének válni. A nemzeti kultúra többé nem a lelkek szabad szárnyalása, mely részt akar venni a faji, környezeti, gazdasági erőknek s a történelmi múlt fejlődésének megfelelően az emberi civilizáció munkájában, átvéve s megfelelően asszimilálva mindazokat a kultúrkincseket, melyeket a többi népek termelnek. A nemzeti kultúra hovatovább osztálykultúrává válik, bizonyos elavult előítéletek fenntartására, új törekvések távoltartására, szóval egy oly eszmekör ápolására, mely az uralkodók hatalmi pozíciójának legjobban megfelel. Épp ezért retteg a természettudományoktól, és túlnyomó részben elavult, dogmatikus történelmen s a valláson épül fel. A nemzeti vallásossá és konzervatívvá lesz. A patriotizmus nacionalizmussá fajul.

A nemzeti lesz fő csatakiáltása minden maradi törekvésnek, és az elnyomott néposztályoknak minden újabb küzdelmét igazságosabb

jog- és vagyonmegosztás után, mint a haza elleni merényletet denunciálják.

A nemzeti mindinkább az önző reakcionárius politika bitorolt cégére lesz. Ezzel a nemzetivel találta magát szemben az öntudatra ébredt szocializmus.

Miként a nemzeti a polgárság anyagi és szellemi törekvéseinek volt összefoglaló jelszava, úgy a szocializmus a gépipar által létrehozott bérmunkás proletariátus összes anyagi és erkölcsi ideáljainak a szintézise.

És egészen úgy, amint az uralomra került polgárság nemcsak az anyagi termelés és elosztás rendjét határozta meg, hanem a kor általános eszmei és erkölcsi jellegét is: akként a felszabadulásért küzdő proletariátus a gazdasági átalakulás mellett egy új, integráns kultúrával akarja a régit helyettesíteni.

Kétségtelen, hogy még abban is, amit ma *tudományos szocializmusnak* neveznek, igen sok van, amit a társas együttlét törvényeinek behatóbb megismerése pontatlannak vagy helytelennek mutatott ki vagy fog kimutatni.

Mégis a modern szocializmus törekvéseinek egy része – éspedig éppen az, ami benne a társadalmi fejlődés egy új korának eljövetelét jelenti – kettős tudományos valószínűségre támaszkodik:

1. Arra a meggondolásra, hogy a termelési eszközöknek közös tulajdonba való vétele megfelel az emberiség túlnyomó többsége legéletbevágóbb érdekeinek, s hogy ez a törekvés nem utópia, vagyis a mai gazdasági erők mellett nemcsak megvalósítható, de azok kellő kihasználásának és fejlesztésének egyenesen föltétele.

2. Arra tényre, hogy ennek a szocialista lelkiállapotnak már ma az objektíve kimutatható társadalmi tünetek egyre gyarapodó sora felel meg.

Szocializmus – lehámozva e fogalomról mindent, ami abban esetleges, tudománytalan vagy puszta propaganda – annyit jelent, mint a tulajdonnak mai, *túlnyomóan* magánformája helyébe annak *túlnyomóan* kollektív formáját helyezni.

Szocializmus annyit jelent, mint a termelés és fogyasztás mai

anarchiája helyébe az előre kiszámítható rendet és tervszerű összeműködést léptetni az államon belül és az államok között egyaránt – a produktív munkájukból élő nagy néptömegek javára, kiküszöbölve minden improduktív tevékenységet s munka nélküli jövedelmet.

Szocializmus annyit jelent, mint minden kizsákmányoló politika romjain az anyagi és szellemi termelés közös érdekeiben egyesíteni minden népet és államot, az egész emberiséget a lehető legtöbb ember legnagyobb anyagi és szellemi jóléte érdekében.

Nyilvánvaló most már, hogy *a szocializmus és a nemzeti tiszta, az osztályérdek által el nem ferdített fogalma között semmi néven nevezhető ellentét nincs*, sőt, hogy a szocializmus egyenes folytatása a nagy nemzeti küzdelmek egyenlősítő, jobbágyfelszabadító s a kultúrát felemelő törekvéseinek, s mindkét irányzat joggal tekintheti legmélyebb alapjának a liberális állambölcselet benthami elvét. A célokban és eszményekben nincs különbség, csak az eszközök változtak. Ma már nem a szabadság elve biztosítja a további fejlődést (mely helyes volt addig, míg a középkori világ béklyóinak lerázásáról volt szó), hanem a szervezés, a tervszerű kooperáció, az anyagi jólét biztosítása a legszélesebb néprétegek számára.

A nemzeti irány legkiválóbb gondolkodói, s közöttük elsősorban Eötvös, tisztán látták azt a nagy lélektani törvényt, mely szerint tartósan csak oly állam vagy nemzet állhat fenn, mely polgárait közös érdekekbe egyesíti, s mely a népesség túlnyomó többségére nézve az együttélés eme formáját kedvezővé teszi.

Az álnemzeti erről a megmásíthatatlan törvényről megfeledkezett, és azt hiszi, hogy a nemzet nagy többségére állandóan rá lehet nyomni az igát ínségnapszámok mellett s a nemzeti dicsőség szent nevében. Elfeledte, hogy minden társadalmi érték forrása és mértéke kizárólag az ember, s hogy szükségképp hamis és bitorolt minden olyan szociális elmélet, melyet más „javakban", mint az emberek boldogsága – életüknek szebbé, jobbá, tartalmasabbá tétele – akarnak kifejezni. A nemzeti dicsőség a nemzetet fenntartó produktív munkások szempontjából nem jelenthet mást, mint az anyagi és

szellemi kultúra legintenzívebb és legextenzívebb fokát, mint azt, hogy a nép vagyonos, egészséges, okos és művelt, hogy nagy tudósoknak és művészeknek adott életet. De ha nemzeti dicsőségként más népek leigázását, a régi tradíciók bálványozását, a vallásos ihletet, az uralkodó osztályhoz való hűséget magasztalják: csak meg kell mérni ezeket a nemzeti kincseket azon a csalhatatlan mérlegen, melyet előbb említettem, hogy belássuk, hogy ezek csak papiros értékek, melyeknek nincs ércfedezetük a nemzet boldogságában, csak a kizsákmányoló kisebbség anyagi és hatalmi érdekeiben.

Tényleg az a nemzeti, mely megalkotta a mai nemzetállamokat, sosem gondolt ilyen dicsőségre, hanem egyedül és kizárólag a békés nemzeti lét vagyont és kultúrát fejlesztő dicsőségére gondolt.

Bármily furcsa is, de úgy van, hogy annak a nemzetinek, melyet ma a nacionalizmus Európa-szerte a tisztavérűségben, a hadi erkölcsökben, a vallásban és az antiszemitizmusban keres, semmi köze sincs ahhoz a nemzetihez, mely a nemzeti államokat megteremtette, de igenis fő támasza annak a „zsidó" mozgó tőkének, melyet ő az elméletben annyira megvet, s a gyakorlatban oly hűségesen kiszolgál.

A valódi nemzetfejlesztő és kiépítő politikának tehát egyedüli folytatója csak az az irány lehet, mely a hatalmi és osztályérdekek kiküszöbölésével mindenáron és minden eszközökkel a jogot, a vagyont és a kultúrát az egész népre ki akarja terjeszteni: nem alamizsnaként, sem „szociális olajcsepp" okából, hanem azért, mert ebben találja egyedüli módját az emberré tevésnek, a nemzeti kultúrának – az emberiség közös ideáljai érdekében.

Aki elfogulatlan szemmel nézte az utolsó évtizedek nyugat-európai történetét, be fogja ismerni, hogy ez a politika – tisztán, határozottan, habozás nélkül – csak egyetlen párt zászlajára van felírva, és ez a párt a szocializmus.*

* Ezt az igazságot ma már a szocializmus ellenségei is kezdik elismerni. Így egyik leghevesebb támadója, Max Nordau ezt mondja róla: „... elméleti képtelensége ellenére már harminc év alatt nagyobb javításokat hozott létre, mint évezredek államférfiainak és filozófusainak bölcsessége."

A többi pártok a meglevő hatalmi érdekeket kívánják megóvni, s a polgárság ama töredéke, mely hű maradt a nemzeti eredeti és tiszta fogalmához, erőtlen ezen politika folytatására, nem annyira számánál, mint az elavult liberális doktrína taktikájánál és eszközénél fogva.

Mindenütt, ahol a polgárság továbbvitte valamivel a valódi nemzeti tradíciókat, azt csak a szocializmussal szövetkezve tudta elérni. (Legjobb példáját Franciaországban látjuk.) Így mindenütt a szocializmus átveszi a nemzeti törekvéseknek tiszta, osztályérdektől ment ideáljait, hogy azokat a változott gazdasági és hatalmi viszonyoknak megfelelően továbbfejlessze.

S miközben a „nemzeti" ellen heves harcot intéz, s magát hazátlannak jelenti ki, alig veszi észre, hogy törvényes örökségébe lépett a jobbágyfelszabadító, az emberi jogokért küzdő nemzetinek.

A harc hevében az ember nem disztingvál, hanem mindenre rátör, ahol az ellenség nevét hallja.

A szocializmus sem tudott eléggé disztingválni. A rettenetes tömegnyomor, a törvénytelen üldözések, a börtön és száműzetések idején elhitte, hogy a nemzeti *en bloc* egy haladásellenes és kizsákmányoló alakulat.

„A régi társadalom életföltételei – mondja a *Kommunista Kiáltvány* – már elpusztultak a proletariátus életföltételeiben. A proletár vagyontalan; az ő viszonya feleségéhez és gyermekeihez miben sem egyezik a polgári családi kapcsolattal; a modern indusztriális munka, a tőke alatti leigázottság, mely ugyanaz Angliában, mint Franciaországban, Amerikában, mint Németországban, minden nemzeti jelleget levett róla. A törvények, az erkölcs, a vallás számára mind megannyi polgári előítélet, melyek mögött ugyanannyi polgári érdek lappang."

Ez a kép tényleg megfelelt az 50-es évek állapotának, s kellő okát adja a proletariátus nemzetellenességének.

De azóta nagyot fordult a világ. A szocializmus a kultúrállamokban a nemzeti élet minden terén lényeges faktorrá lesz. Nem csak a gazdasági életet befolyásolja egyre jelentékenyebb mértékben fe-

gyelmezett munkásszervezetei hatalmával, nem csak döntővé válik olykor szava a politikai ügyekben, de a tudományos és művészeti alkotások terén is elsőrangú képviselői akadnak. A szocializmus beleilleszkedik a nemzeti állam szervezetébe, s miközben saját eszményeit szolgálja, a politikát, gazdaságot, művészetet és tudományt a saját perspektívájából műveli, a nemzeti termelés minden ágának új színt és lendületet ad. Mert a fejlődés jelenlegi fokán az emberi kultúra érdekeit csak a nemzeti útján lehet szolgálni és előrevinni. Minden alkotó lélek magán hordja annak a milieu-nek nyomait, amelyből kikerül s amelyben él, és éppen ez az, ami a nemzeti lényegét kiteszi.

Amíg különbségek lesznek a milieu-ben, addig lesznek különbségek a problémák megragadásának és megoldásának módjaiban is. Az az egységes kultúrkörnyezet, melyet a közlekedési eszközök hihetetlen fejlődésével a messze jövő létre fog hozni, még nincs itt. Ma az emberi civilizáció egyedüli szervei a nemzeti kultúrák.

Persze nem arra a nemzeti kultúrára gondolok, mely szellemi védvámokat akar behozni csak azért, hogy harmadrendű emberek jól értékesíthessék tudományos és művészeti portékáikat, melyek, a külföldi verseny bebocsátása mellett, mint értéktelen lomok félredobatnának, hanem arra a nemzeti kultúrára gondolok, melyet gróf Andrássy Gyula oly tisztán és nemes egyszerűséggel így határozott meg:

„A társadalom és benne az egyén a múlt hatása alatt áll. Ez a múlt, az éghajlat, a faji összealkotás s a számtalan nagy és apró esemény hatásának foglalata az egységes életet élt társadalom jellemére és fölfogására reányomja különleges bélyegét. Ha a társadalom számottevő része valamely munkával komolyan, behatóan és őszintén foglalkozik, e különleges bélyegre az eredmény jellegén is ráismerhetni. Így keletkeznek az egész emberiséget közösen és egyenlően érdeklő foglalkozási ágakban is, a gondolatvilág azon részeiben is, amelyeknél minden európai ember ugyanazt keresi, és egyenlő eszményeknek szolgál, külön nemzeti iskolák, melyek e nemzetek büszkeségét alkotják, s a művelődést sokoldalúvá, gazdaggá teszik.

Ami intenzív, nagy munka végső következménye lehet csak, s csupán akkor jogosult, ha mintegy természetszerű, önkénytelen gyümölcse a gondolkozás és érzés hasonlatosságának. Nemzeti irányú és nemzeti stílű fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet intelligenciájának intenzív, erős, őszinte munkája."

Ebben az öntudatlanul nemzeti kultúrát fejlesztő munkában a szocializmusnak már ma nagy szerep jutott laboratóriumokban, könyvtárakban, egyetemeken és ateliékben, nem is beszélve ama közvetett kultúrfejlesztés fontosságáról, mely a széles néprétegek anyagi és erkölcsi felemelésében áll, s mely a szocializmus tulajdonképpeni küldetése.

És tényleg, a szocializmus internacionalizmusa csakhamar azzá lesz, ami abban fontos, lehetséges és keresztülvihető, azzá, amit az *erfurti program* bölcsen így állapít meg:

„A munkásosztály érdekei minden kapitalista termelési renddel bíró országban ugyanazok. A világforgalom kiterjedésével és a világpiacra való termeléssel minden egyes ország munkásainak helyzete függőbbé válik más országok munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát oly feladat, melyben egyenlően osztoznak minden kultúrország munkásai. Ebben a tudatban *egynek* érzi s jelenti ki magát Németország szociáldemokrata pártja minden más ország osztálytudatos munkásaival."

Ez nagyon világos és nagyon érthető dolog. A munkásosztály helyzetén nem lehet addig javítani, amíg pl. a szervezetlen olasz munka lenyomja a szervezett német munka bérét. Ez ugyanaz az internacionalizmus, melyet a nagybirtok, a cukorgyárosok, a különböző kartellek már rég folytatnak, s amelyet ugyanaz a sajtó, mely a szocializmust hazátlan bitangságnak minősíti, alázatos tisztelettel szokott följegyezni. Pedig a különbség csak az, hogy ez kevés gazdag ember fényes bankettekkel kísért, saját zsebüket ápoló internacionalizmusa, míg a szocializmusé a sok millió munkás szegény ember fényességektől ment, egy magasabb kultúrát teremteni akaró internacionalizmusa.

És tényleg, Nyugaton mindenütt a szocializmus vezérei hovato-

vább a *par excellence* nemzeti politikusok, mert az ő nemzetköziségük csak nemzeteik békés és zavartalan kultúrfejlődését akarja biztosítani. A produktív nemzeti munka minden ága felismeri bennük hivatott vezéreiket. A szellemi és testi munka olyan szövetsége létesül, amilyenre eddig példa nem volt a történelemben. És mikor Bebel Brémában kijelenti, hogy *a német szociáldemokrácia utolsó csepp véréig fogja védelmezni Németország jelenlegi területi épségét,* vagy mikor Jaurès egyre hirdeti, hogy Franciaország Elzász-Lotaringiáról nem mondhat le, de törvényes jogát nem fegyverrel fogja kivívni, hanem önként és ellentmondás nélkül fogja majdan megnyerni az európai népek öntudatra ébredt, békés szövetségétől... akkor a szocializmus végleg eldobta a hazátlan bitangság pózát, és átvette a nemzet összes anyagi és szellemi aspirációinak örökségét a nemzeti liberalizmus kezéből. Nem szellemeskedés és nem paradoxon: ma Bebel, Jaurès, Ferri, Vandervelde és a többiek az eredeti, tiszta nemzeti irány egyedüli képviselői az osztályérdekeket hajszoló nacionalizmussal szemben.

És ezt egyképp átérzi az utolsó szervezett francia munkás és Anatole France, a francia esprit királya.

Jól tudom, hogy ezzel az elmélkedéssel még nincs eldöntve az a speciálisan magyar probléma, melyből kiindultam. Belátom, hogy a mi nemzeti problémánk a kevert nemzetiségi viszonyok mellett oly sajátos, hogy arra *pur et simple* a nyugati eredményeket átvinni elhamarkodottság volna. De nincs semmi kétségem az iránt, hogy nemzeti fennmaradásunk legégetőbb problémájára a válasz az itt követett nyomokon, az itt vázolt tanulságok figyelembevételével keresendő. Mert a közeljövőben Magyarország haladásának kulcsa e határkérdésben van elrejtve.

Talán lesz még alkalmam megoldását egy külön cikkben megkísérelni.

H. Sz. 1905. I. köt. 1–11. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikkben körvonalazott probléma 1904 őszén kezdte Jászit erősen foglalkoztatni, amint erről Szabó Ervinhez és Somló Bódoghoz írt ekkori levelei is tanúskodnak. Ezekben fejti ki egy nemzetibb színezetű, az értelmiség számára is elfogadható „Magyar Szocialista Párt" koncepcióját (lásd a Levelek kötetét, 25., 26., 27., 28. sz.). Szocializmusfelfogása természetesen nem a korabeli forradalmi, hanem a revizionista irányzathoz áll közel.

Grünwald Béla A régi Magyarország (1711–1825), Bp. 1885. c. munkája a nemesi politika első átfogó, eszmeileg igen bátor, de már-már egyoldalú leleplezése volt.

A liberális állambölcselet benthami elve: Jeremy Bentham (1748–1832), angol jogász és filozófus, a társadalombölcselet alapjának az utilitarizmust, a hasznossági elvet tekintette, s azt vizsgálta, mi hasznos az ember, illetve „a legtöbb ember legnagyobb boldogsága" szempontjából. Marx megállapítása szerint Bentham az angol nyárspolgárt azonosította az átlagemberrel. Bentham felfogása semmiképpen sem tekinthető a szocializmus szellemi előzményének. A szocializmus eszmevilága éppen a liberalizmussal *szemben* bontakozott ki.

A szocializmus sem tudott eléggé disztingválni...: Itt és a továbbiakban Jászi azonosítja Marx és Engels elvi álláspontját a szocialista mozgalom gyakorlati politikájával és magatartásával. A munkásság osztállyá szerveződésében a hivatalos „nemzettel" és a nacionalista politikával való merev szembenállás természetes és szükségszerű etap volt. A *Kommunista Kiáltvány* ezt a folyamatot ábrázolta s kívánta elősegíteni, ugyanakkor Marx és Engels, az osztályszempont elsőbbségének hangsúlyozása mellett, köztudomásúan nagy jelentőséget tulajdonított a nemzeti kérdésnek, s éles határt vont a haladást és a reakciót szolgáló nemzeti mozgalmak között.

az Andrássy-idézet a *Tudomány és hazafiság* c. székfoglaló előadásból való, amelyet a politikus 1902-ben, a TT elnökévé történt megválasztása után tartott. (Lásd H. Sz. 1902. I. köt. 345–346.)

pur et simple: egyszerűen.

megoldását egy külön cikkben megkísérelni: a magyar vonatkozású folytatást Jászi nem írta meg, feltehetően az 1905. januári választások után kibontakozott politikai válság miatt.

Tanulságok

Meghatva és visszafojtott lélegzettel áll egész Európa, áll az egész világ egy nemzet újjászületésének bölcsője mellett.

Az abszolutizmus, az autokrácia várai alapjaikban inogtak meg. A nemzeti demokrácia hajnalhasadása felüdíti még a legkiéltebb szíveket is.

Az országgyűlés egybeült, s bátor és férfias akarattal nyúl hozzá a nemzeti demokrácia kiépítéséhez. Félelem és alázatosság nélkül felfelé, nyugalommal s tisztánlátással lefelé, kezdi meg a régen várt, sokáig megakadályozott korszakalkotó munkát. És egész Európa, az egész világ tapsol neki, mikor bölcsen és büszkén ekként szól a trónhoz:

– Mi modern demokráciát, modern nemzeti demokráciát akarunk teremteni. A demokráciát pedig mit sem ér hangos frázisokkal kikiáltani, hanem intézményekben, tettekben és a hatalmi erők megváltoztatásával kell megvalósítani. Ezért két alapvető intézményre van szükség. Az egyik az általános, egyenlő, titkos választójog. Ez a politikai demokrácia fundamentumköve. A másik az, hogy az összes kötött földbirtok – állami, főúri, egyházi – adassék vissza minden jog és minden erő örök forrásának, a népnek. Ez a gazdasági demokrácia védbástyája.

Ekként szólt az új parlament. Mondanunk sem kell, hogy ez – nem a magyar parlament volt, hanem az orosz. Egy régi, bomladozó rend szülötte, melynek egyetlen feladata önmagát eltemetni: s mégis benne él már az egész jövő, a nagy, munkás, szabad, modern nemzeti demokrácia.

Nem deklamáltak és nem banketteztek, díszruhákat sem öltöt-

tek, s hazafiaknak sem nevezték magukat, hanem polgári ruhában és munkászubbonyban a dologhoz láttak. És ezek az egyszerű emberek, kik sohasem kuruckodtak, kik királysértő vezércikkűzleteket sohasem folytattak, kikről klubok és párbajkrónikák mit sem tudnak: hajthatatlanul szegezték szembe a modern demokrácia akaratát a trón és az agrárfeudalizmus akaratával.

Ne feledjük: az orosz dumát nem forradalmi szocialisták vezetik. Polgáremberek kerültek be túlnyomó részben abba a parlamentbe, melyet a népjogok eltiprására eszelt ki a bürokrata csalafintaság. S mégis a duma megállja helyét. A modern demokrácia minden követelése benne van felirati javaslatában, és a cárizmus máris remeg azoktól a békéseknek vélt szellemektől, melyeket felidézett. A francia 1789-i dicsőséges dátum újul itt fel nagyobb arányokban, magasabb ritmuson, bonyolultabb problémákkal és szédítőbb perspektívákkal, mert a legközelebbi jövő – békés vagy véres – forradalma nem pusztán polgári forradalom lesz, aminő a francia volt, hanem az ipari szocializmus nagy akkordja is belefog a hatalmas nemzeti szimfóniába.

És meg fog történni a csoda: a barbár, ázsiai Oroszország, az elnyomatás ősi hazája, az európai reakció melegágya a radikális haladás avantgarde-ja lesz.

Már ma is a duma vezető eleme a munka csoportja, az ipari munkások, a parasztok és a szellemi munka embereinek a szövetsége. A munka pártja! Ez az a nagy és termékeny gondolat, mely a közeli jövő történelmének alapvető ereje lesz. Minden más politikai különbséget háttérbe szorítva, minden más érdekellentétet kiegyenlítve, a jövő küzdelmeinek egyetlen elhatároló vonala a munka lesz. A dolgos emberek és a dologtalan emberek harca. A munkából élő és a másik munkája által kitartott emberek harca. A nemzetközi alkotó munka és a nemzetközi henyélő dologtalanság harca... A szocializmus csak egyik tünete ennek az óriási világproblémának. A szocializmus a kérdéseket csakis a testi munka szempontjából vizsgálja.

Nem mintha tudósai nem vették volna észre a szocializmusra váró feladatok egyetemességét, hanem azért, mivel a napi küzdelmek erőinek egy pontra való koncentrálását elkerülhetetlenné tették.

Azonban a fejlődésnek arra a pontjára értünk el mindenütt a világon, mikor a szocializmus megszűnt a testi munka embereinek magánügye lenni: az minden munka embereinek legégetőbb kérdésévé lett.

Mert proletárok nemcsak ti vagytok, kiket nevetséges munkabérekért egészségtelen gyári odúkba szorítanak a mozgó tőke urai, vagy ti, kiket az éhtífusz elől Amerikába kerget egy, a történetírók előtt jól ismert tisztaságú tulajdon „szentsége": hanem proletárok vagytok ti is, szegény orvosok, kik irigylitek az urak marhaállományát gondozó állatorvosoknak biztos keresetét; ügyvédek, kiket a jogszolgáltatás anarchiája nyomorba vagy becstelenségbe kerget; mérnökök, kik nem találtok foglalkozást, mert a nagytőke nem elégszik meg a termelőmunka szerényebb osztalékaival, és az uzsorakamatról nem tud lemondani; tanítók, kik a nemzet legfontosabb kultúrmunkáját végzitek olyan jutalomért, aminőre sok helyen az uradalmi kocsis megvetéssel nézne le; és ti mind, harcosai a szellemi munkának, a tudományos kutatásnak vagy a művészeti alkotásoknak, hányszor, de hányszor kell éreznetek, hogy a termelőmunka alig ad kenyeret, s ha ad is, egy borzadalmas, megfordított kiválasztás alapján teszi azt, mely a szellemi prostituáltak valóságos bordélyházi csapatát hozza létre, mely sokkal ocsmányabb és kártékonyabb, mint amaz, melyet az utcasarokra kerget a tudatlanság és a nyomor...

– Nincs Franciaországban 200 000 ember – mondotta Guèsde, a francia marxisták vezére –, akinek a jelenlegi rend érdekében volna.

Más országokban ugyanaz az irány. És ez a lélekemelő világtörténelmi dráma, melynek első jelenetei most játszódnak le az orosz színpadon, ugyanezt a társadalmi igazságot domborítja ki.

Most, mikor a reakció emberei az új szent szövetség megkötését tervezik: a dolgos emberek szemei megnyugvással és bajtársi együttérzéssel nézzenek Oroszországra.

A szabadság napja felkelőben van már.

Budapesti Napló, 1906. június 2. Aláírás: Jászi Oszkár

Az orosz forradalom, amelyet a cikk ünnepel, ekkor már hanyatló szakaszába jutott, de a demokratikus és szocialista erők még jelentős utóvédharcokat vívtak Oroszországban. Az ún. első Dumát, az 1905. októberi manifesztum alapján, 1906 tavaszán hívták össze, de a cikkben is méltatott erősen ellenzéki többsége miatt ugyanazon év nyarán fel is oszlatták. Az 1907 elején összeült második Duma, amely még radikálisabb volt, mint az első, néhány hónap múlva hasonló sorsra jutott.

Felszólalás a Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlésén

1906. augusztus 7.

Tisztelt Közgyűlés! Mint a „bérencek és örömlegények" egyike, nem akarom türelmüket ebben a személyes kérdésben, amelyet Önök bölcs belátásuk szerint el fognak dönteni, sőt az együttérzés jeleivel már el is döntöttek, sokáig igénybe venni. Ildomtalanság is volna, ha mint a meghurcolt elnökségnek egyik tagja, ezekben a kérdésekben állást foglalnék. Azonban lehetetlen, hogy fel ne használjam az alkalmat arra, hogy egyes tényeket becses figyelmükbe ajánljak, amelyeknek tanúja voltam, és amelyek az Önök ítéletét ebben a kérdésben megkönnyebbíthetik, másodszor pedig, hogy fel ne használjam az alkalmat arra, mikor itten Önök az ország legkülönbözőbb részeiből Wolfner Pál úr szerint beharangozva, énszerintem ideális áldozatkészségtől vezéreltetve, a mi körünkben megjelenni szívesek voltak, hogy fel ne használjam az Önök kollektív megjelenésének alkalmát oly célra, hogy tisztázzunk egy kérdést, amelyet annyiszor fejünkhöz vágtak, hogy ti. politizál ez a Társaság, szabad-e politizálnia, hogyan akar politizálni? Annyira összefügg ez a kérdés a mi egész jövő működésünkkel, hogy vele itt férfias nyíltsággal szembe kell szállnunk.

Ami az első kérdést illeti, én a csúnya, kellemetlen személyi incidenssel bővebben foglalkozni nem akarok. Megállapítom azonban azt a tényt, hogy Kristóffy Józsefnek a választmányba újból való felvételét egykori barátom, dr. Gratz Gusztáv alkotmánypárti képviselő úr, akivel ugyanabban az órában ezt a kérdést pertraktáltuk, természetesnek találta, ő maga mondta, hogy injúria volna magunkat politikai hajszák eszközéül odaadni, végre pedig erről a lapokban úgysem lesz szó, megmarad a Társaság magánügyének, bagatell ügyének. Ilyen tenorban beszélt egykori barátom Kristóffynak

a választmányba újból való felvételéről. Ez elég. Konstatálom azt a tényt, hogy két álláspont áll egymással szemben: Wolfner Pál és dr. Gratz Gusztáv álláspontja; ugyanarról a tényről mindketten homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalnak el, tehát a két vélemény közül az egyik szemenszedett hazugság. Vagy Wolfner Pál, vagy Gratz Gusztáv hazudtak ebben a kérdésben. Ezt döntsék el ők maguk közt, persze a nyilvánosság előtt. Az bizonyos, hogy kettejök közül valaki, nem mondom a feudális, nem mondom a grófi, nem mondom az excellenciás közvélemény, de mielőttünk, dolgos, munkás magyar emberek előtt halott. *(Úgy van! Viharos éljenzés és taps.)*

Mi ezzel a szeméttel ne foglalkozzunk itten tovább, hanem térjünk át a komoly, az elvi kérdésre, arra a kérdésre, hogy politizálunk. Felhozzák gyakran azt, hogy a Társadalomtudományi Társaság túlmegy a számára kiszabott kereteken, hogy a Társaság politizál. Azt mondják alapszabályaink *(olvas)*: „A Társadalomtudományi Társaság célja a társadalomtudományoknak (szociológia) – ideértve a társadalmi lélektant és etikát is –, valamint a gyakorlati szociálpolitikának tudományos művelése." *(Élénk, általános éljenzés és taps.)* Tudom azt, hogy a szociálpolitikát kétféleképpen lehet értelmezni. Az uralkodó osztályok, a grófok, a főpapok, börzianerek úgy értelmezik a szociálpolitikát, hogy az ott kezdődik, amikor összeülnek komoly képpel tudományos férfiak, elkezdenek sopánkodni, hogy a munkabér nagyon alacsony, talán magasabb lehetne néhány fillérrel, vagy a munkaidő túlságosan magas, 10 óra napjában, talán 9 és fél órára kellene leszállítani, de mi, tudósok, akik a mi lelkiismereti meggyőződésünket, hogyha talán tökéletlen eszközökkel is, ha talán oly fél tudással, mint Wlassics Gyula mondani kegyes volt, de tudományos meggyőződéssel védjük, mi a szociálpolitikát úgy értelmezzük, mint annak a tudománya, hogyan lehet az egész népösszesség helyzetét, jólétét a fejlődés mentül magasabb fokára emelni. *(Élénk éljenzés és taps.)* És tisztelt elvtársaim, ez egy igen nagy feladat, és mi nagyon jól érezzük, hogy a szociálpolitika nem merül ki a munkaidő és munkabér problémái-

ban, hanem hogy az felöleli a gazdasági és társadalmi kérdéseknek, a szekularizációnak, a latifundium felosztásának *(Úgy van! Úgy van!)*, a progresszív adónak, az állami ingyenes népoktatásnak és a szabad gondolkodásnak korszakos szociálpolitikai eszméit is. Persze az a másik szociálpolitika nem tartozik hozzánk. Ránk nem tartozik a kegyelmes urak, miniszterek, klubok, mandátumok politikája, legyen az az ő szociálpolitikájuk, boldoguljanak vele, csinálja Gratz Gusztáv tovább a maga szociálpolitikáját. Mi a szociálpolitikát csak abból a szempontból ítélhetjük meg, és ezért bátran vállaljuk a felelősséget, hogy nemcsak elméleteket csinálunk, hanem eszméinknek gyakorlati keresztülviteléért is küzdünk. *(Éljenzés.)*

Utalhatok rá, hogy Magyarországon hosszú idő óta minden olyan tudományos fórum, amely szociális kérdésekkel foglalkozik, bizonyos értelemben politikai eszméket hirdet. Mégis senki nem mondja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nagy és európai hírű tudósai politikát csinálnak, pedig ezek a tiszteletreméltó férfiak nem csinálnak egyebet, mint a régi liberális ideológiát erősítik, újabban pedig a Kidd-féle határozottan reakciós könyvek kiadásával akarnak Magyarországon a szocializmus ellen közvéleményt csinálni. Utalok arra, t. Társaság, hogy a Köztelek irodalmi szakosztályának kiváló és kitűnő férfiai nyíltan csinálják évtizedek óta *(Úgy van!)* a nagybirtoknak az ideológiáját. Utalok arra, hogy a Közgazdasági Társaság, s ebben t. alelnökünk, ki éppen ma ment üdülésre, s nem tisztelte meg ezen közgyűlést megjelenésével, nem tett egyebet, minthogy a börziánerek, a gazdag társadalmi merkantil osztályok ideológiáját alkotta meg. *(Élénk helyeslés.)* Nem is szólok a Szent István Társaság működéséről, melynek nyilvánvalóan „vallási" céljai vannak.

De ezek a derék és tiszteletreméltó intézmények nem politizálnak, mi azonban igen. Miért? Mert a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszadik Század*-nak a csoportjából kerültek ki Magyarországon igen hosszú idők óta oly férfiak, akik a társadalmi fejlődés problémáit nem egy szűk osztály, nem egy szűk klikk érdekében, hanem az összesség szempontjából tárgyalták. *(Viharos éljen-*

zés és taps.) Tisztelt uraim, a mi bajunk az, hogy nem csinálunk valláserkölcsös, kenetteljes beszédeket arról, hogy pusztulunk-veszünk, nem mondjuk, hogy az osztrák teszi tönkre Magyarországot, nem mondjuk, hogy a zsidó uzsora okozza egyedül – bár igen nagy szerepe van benne – Magyarország szegénységét; mi mindezt nem tanítjuk, hanem azt mondjuk, hogy mindez a rettenetes betegség, amelyben az ország szenved, kivándorlás, a magyar lányokkal űzött kereskedelem, a magyar kultúra hihetetlenül alacsony foka, a szellemi fejlődésnek fél évszázados visszamaradása, a népnek nyomora és minden, ami ezzel együtt jár, egy bizonyos okra vezethető vissza, s ez a *morbus latifundii. (Viharos éljenzés és taps.)* A mi bajunk, hogy ki mertük mondani, hogy a nagybirtokon alapuló osztályuralom az, amely megbénítja, tönkreteszi az országot. Ezért vagyunk haladópártiak, Kristóffy-bérencek, bár éppúgy megvan a véleményünk a magyar politika minden egyes szerepléséről, éppolyan objektivitással, mint a tudománynak bármelyik kérdéséről. Úgy látom én a helyzetet, t. Társaság, és az önök egyetértő helyeslésében azt a reményt merítem, hogy önök az elnökségnek erkölcsi bátorítást adnak arra nézve, hogy menjen továbbra ebben az irányban *(Úgy van! Előre!),* hogy a munkát ne politikai ambíciók, sem pedig docensi érdekházasságok céljából ne végezze, hanem a tudomány szabad szempontjából, amely mindig összefüggésben van, és életet és energiát merít a nagy néptömegeknek szociális és morális vágyódásából. Mi nem fogunk eltérni ettől az iránytól, és nem hiszem, hogy fantaszta vagyok, s nem akarom a szenvedélyeket felkorbácsolni, de kötelességem kijelenteni, és ez minden politikai vonatkozástól távol álló tudományos meggyőződésem, hogy Magyarországon egyre inkább belejövünk abba a korszakba, amely, mint arra Batthyány Ervin gróf, tisztelt barátom is rámutatott, Oroszországban már bekövetkezett. *(Úgy van! Általános éljenzés és taps.)*

Nagyon furcsának találom azt, hogy tudományos társaságunkba egy úgynevezett marxista jön el, s azt mondja, ki akart egy embert zárni, mert abszolutista, holott ma börtöneinkben több mint kétezer földmunkás sínylődik, mert az éhbér ellen sztrájkba mertek

lépni. *(Felkiáltások: Ez is abszolutizmus! Úgy van!)* De mi ne beszéljünk, hanem dolgozzunk tovább a modern Magyarország kiépítésén, amely többet semmiféle abszolutizmust nem fog tűrni, sem lefelé, sem felfelé. *(Viharos taps és éljenzés.)*

Meg vagyok győződve arról, hogy nagy, válságos és forradalmi idők előtt állunk. Olyan idők előtt, mikor a szabad, tudományos meggyőződések hirdetése veszéllyel jár, nemcsak karrierek feláldozásával, nemcsak anyagi veszteségekkel, hanem egészen büntető törvénykönyvi értelemben is. Mégis nekünk, magyar szociálisoknak feladata lesz követni és folytatni azt az irányt, melyet igen sokan már előttünk megcsináltak, legutoljára Martinovics és később a nagy Magyarország emberei, akik szembeszállva minden terrorizmussal, tudatlansággal, a megfizetett sajtó terrorizmusával, bátran kimondták az új igazságot, amely a jobbágyság felszabadításában állott. Új korszak előtt állunk, új problémák előtt, új intézmények megvalósításától várjuk a régi béklyók letörését, és akkor teljes tudományos és erkölcsi lelkiismeretünkben magunkba kell szállnunk, és emlékezetünkbe kell idéznünk a nagy angol publicistának és művészeti írónak, Ruskinnak szavait: „Aki nem tudja, hogy mikor kell meghalni, nem tudja, hogyan éljen." Hiszem, hogy ez a Társaság az életnek és halálnak ezzel a problémájával teljesen tisztában van. *(Percekig tartó viharos éljenzés és taps.)*

H. Sz. 1906. II. köt. 167–171

„bérencek és örömlegények": e kifejezésekkel a nacionalista sajtó azt a vádat emelte a TT radikális szárnya ellen, hogy a Bécsből irányított Kristóffy-féle politika szolgálatában áll. Andrássy Gyulának a TT elnökségéről történt tüntető lemondása után a konzervatív szárny – elsősorban Hegedűs Lóránt, Gratz Gusztáv és Wolfner Pál – ezeket a vádakat széthintve próbálta magához ragadni a Társaság vezetését.

Kidd-féle reakciós könyvek: Benjamin Kidd *Társadalmi evolúció* c. munkáját a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1905-ben, Geőcze Sarolta fordításában.

Köztelek: a nagybirtokos érdekeket képviselő OMGE lapja.

alelnökünk: Hegedűs Lóránt, a magyar ipari tőke egyik fő exponense, aki ekkor fordult végképp reakciós irányba. 1905-ben a GYOSZ igazgatója, később a Ke-

reskedelmi Bank ügyvezető igazgatója, 1920-ban az ellenforradalmi kormányzat pénzügyminisztere lett.

morbus latifundii: a latifundiumok okozta betegség.

egy úgynevezett marxista: Wolfner (Farkas) Pál, aki az előző években valamiféle magyar „legális marxizmussal" kacérkodott, igyekezvén mérséklő befolyást gyakorolni a TT tevékenységére. A „puccs" előkészítői közül egyedül ő jelent meg a rendkívüli közgyűlésen, ahol rábizonyították intrikáit, hazugságait és kiutasították. A későbbi években mint író és a Singer és Wolfner Könyvkiadó egyik vezetője, a konzervatív irodalompolitika mozgatója, mint munkapárti képviselő pedig Tisza politikájának harcias védelmezője lett.

A tudomány szabadsága

A Társadalomtudományi Társaság mai rendkívüli közgyűlésén az avatatlan szemek előtt nem történt semmi nagy dolog, csak nehány stréber cselfogása állott pőrére vetkőztetve az igazságos ítélkező előtt, néhány stréberé, akik az egymás horgára kerültek.

Nem történt semmi nagy dolog – fogják mondani. Mindössze a Társaság kegyetlenül leszámolt a konkolyhintőkkel egy-két borzalmasan drámai jelenetben, kifejezte bizalmát az álnokul megrágalmazott vezetőség iránt, s nem esett bele a reakció vermébe, melyet az neki nem közönséges furfangossággal kieszelt.

A dolog azonban nem így áll. A Társadalomtudományi Társaság mai közgyűlésén egy történelmi nevezetességű esemény történt: a forradalmi magyar polgárság megjelenése, mely minden terrorizmussal szembeszállva, a lelkesedés valóságos paroxizmusával védelmezte meg a radikális társadalmi haladás legnagyobb és legszentebb fegyverét, a tudomány szabadságát.

Mert ne tessék elfeledni, hogy milyen gyászos auspiciumok között jött össze ez a rendkívüli közgyűlés!

Gróf Andrássy Gyula, a hatalmas várúr lemondott; a kormánysajtó valóságos hajtóvadászatot indított a Társaság vezetősége ellen; a tisztikar egy része vagy alattomban a reakcióval konspirált, vagy gyáván „nyári üdülésre" utazott el; a ravasz furfanggal kieszelt csel az ügyet Magyarország legnépszerűtlenebb embere, Kristóffy József személyes ügyévé ferdítette el; a társaság radikális vezetősége és tagjai közül számosan külföldön vagy nyaralóhelyeken voltak . . .

És mégis, a meggyőződés heve csodát művelt: messze külföldről hazautaztak a tagok, a fürdőzők félbeszakították pihenésüket, és

a mai közgyűlésen az ország minden részéből legalább 150 tag jelent meg, akik 6 szó ellenében egyszerűen tudomásul vették gróf Andrássy lemondását, meleg szavakban bizalmat szavaztak az elnökségnek, és „megütközésüket" fejezték ki az elnökségnek a reakcióval konspiráló tagjaival szemben.

És a vita, az elhangzott beszédek! Ha Martinovics egy órára feltámadhatott volna sírjából, örömkönnyeket hullatott volna, hallva a Pikler Gyulák, a Batthyány Ervinek s Ghiczy Elemérek, a Somló Bódogok, az Ágoston Péterek gondolatainak emelkedettségét és érzelmeiknek fenséges szárnyalását. És nemcsak jöttment, nem vérbeli elemek beszéltek, hanem megszólaltak férfiak is, akik hús és vér a „történelmi osztályok" testéből. És mit mondtak? Gróf Batthyány Ervin a Társaság zúgó ovációja mellett figyelmeztetett arra, hogy ez az ügy „nem a Társaság magánügye, hanem a tudományos szabadság ügye, melyet orosz minta szerint szeretne elfojtani egy agrárfeudális reakció".

És fellépett Ghiczy Elemér, s a meggyőződés melegével vette védelmébe a megyei középosztályt Wolfner úrral szemben. „Nagyon kis véleménnyel van – úgymond – Wolfner úr a megyei középosztályról, ha feltételezheti, hogy ez a középosztály el fog fordulni a Társadalomtudományi Társaság nemes eszméitől."

Mikor pedig az egyik szónok nemzeti pusztulásunk okát a morbus latifundialisban jelölte meg, s e rettenetes betegség tudományos megfigyelésére és az orvoslására hívta fel a tagokat: csaknem az egész hallgatóság felugrott helyéről, és percekig tapsolta és éljenezte a radikális magyar tudomány eszméit...

Gyönyörű volt, feledhetetlen volt ez a délután. A független magyar radikalizmus, mint egy hatalmas harcos, egész váratlanul teljes fegyverzettel ugrott ki, mint egykor Athéne Jupiter fejéből.

Láttára pedig a dolgok higgadt szemlélője a tényekből ezt a tanulságot vonhatta le:

– Nem egy gyerekes puccsot vert itt vissza a Társadalomtudományi Társaság, hanem, bár szerény kereteiben, előre megrajzolta a jövő magyar történelem kontúrjait.

Ez a Társaság, mely soraiban egyesíti a magyar társadalom minden osztályának képviselőit az egyszerű munkástól a latifundiumos grófig, bámulatos egyértelműséggel és lelkesedéssel tört lándzsát a tudomány szabadsága mellett. Ez az impozáns tüntetés pedig nem a kis akarnokoknak szólt, hanem azt kívánta ország-világ előtt dokumentálni, hogy a független magyar polgárság legszentebb jogait nem csak a Gratzokkal és Wolfnerekkel, de ha kell, a miniszterekkel, főpapokkal, sőt még hatalmasabb zsarnokokkal szemben is meg fogja tudni védelmezni.

Budapesti Napló, 1906. augusztus 8. Aláírás: Jászi Oszkár

Tíz év

Minden kritikus szemmel és tudományos lélekkel keresztülvitt történelmi visszatekintés alkalmas arra, hogy az egyéni élet és társadalmi történés kikerülhetetlenségének hitét a napi élet szabadságillúzióival szemben bennünk megerősítse. De kétszeresen szembeszökővé válik ez a tanulság akkor, midőn ennek a visszatekintésnek tárgyai a mi legegyénibb törekvéseink, elmélkedéseink és gondolataink, illetőleg ezeknek hónapról hónapra hideg, holt betűkben megmerevedett emlékei. S most, hogy a *Huszadik Század*-nak húsz kötetét átlapoztam, tisztábban, mint valaha érzem a megmásíthatatlan rend szellemének – egykor Végzetnek nevezték – suhogását az emberi dolgok felett. Kegyetlen és vigasztaló olvasmányok ezek az idő által deperszonifikált élmények. Egy nemzedéknek tízesztendős társadalmi, szociológiai és politikai nyugtalansága, útkeresése, tervezgetése, szomjúsága és kultúrvágyódása – mindmegannyi legszemélyesebb, legélőbb és legizgatóbb küzdelmünk – válik itt kihűlt történéssé, elhalványult életkristállyá, megmásíthatatlan kauzalitássá, mint valamely anorganikus kémiai vegyülés, mely száguldó molekulamozgások, káprázatos színkeveredések és változó hőeltolódások után biztos, pontos és hideg renddé alakul ki. És a személyek – a magunk és legközelebbi munka- és bajtársaink, valamint ellenségeink és árulóink személyei – hogyan elhalványulnak és háttérbe szorulnak a történelmi folyamatosság egyre duzzadóbb áramlatában, melynek oly lelkes, oly akaró és mégis oly öntudatlan eszközei voltunk!

A *Huszadik Század* tízéves története nemcsak mint a magyar társadalomtudományi és szociálpolitikai gondolkodásnak és cselekvésnek eleven és tartalomdús időszaka érdekes, hanem korfestő erő-

vel fog bírni a jövő történetírója kezében, aki belőle és általa megállapíthatja, hogy minő eszmékre és törekvésekre reagált legélénkebben a XX. század kezdete magyar társadalmának legforrongóbb, legtürelmetlenebb és leginternacionálisabb töredéke.

Szociológia! Ez volt az a szó, mely szintetizálta törekvéseinket: a természettudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő új népboldogító politikát a benthami igazságosság szellemében. Ez volt a célunk, és Herbert Spencer az ideálunk, akinek nevével s számunkra írt levelének auspiciuma alatt kezdettük meg működésünket. És a kitűzött célnál még világosabb volt az az ellentét, mely bennünket a régi világtól elválasztott. Irtóztunk a jogdogmatika kietlen paragrafusmagyarázataitól, a törvényszerűség gondolata nélkül kuriózumokat, genealógiákat s csatákat cséplő történetírástól, az egyre növekedő vallásos-nacionalista ideológiától s a haldokló „liberalizmusnak" tehetetlen és gyáva politikai vergődésétől. De milyen eszközökkel vívjuk ki a mi ellentétes igazainkat, minő szövetségeseket keressünk, minő kérdéseket kutassunk, minő taktikát folytassunk, minő politikát készítsünk elő a részletekben? – ezekkel a kérdésekkel alig foglalkoztunk. Fiatalok és utópisták voltunk, akik hittünk az eszmék hatalmában, a fejlődési tan bizonytalan optimizmusában, az igazság erejében, a züllött, elmaradt, régi világ gyöngeségében, s mindenekfelett abban, hogy a fődolog a mi szép, egyszerű és tiszta igazságainkra megtanítani az embereket. Racionalista és korrupciógyilkos lovagok voltunk, akik nem törődve a seregek szervezésével és a muníció előkészítésével, a terep kinyomozásával és a taktika szabályaival, lenézve és megvetve a hagyományokat és évszázadok érzelmeinek erejét: büszke és magányos gerillaharcokat folytattunk evolúciós vagy utilitarista gyémántos hegyű lándzsáinkkal a feudalizmus és klerikalizmus évezredes lovagvára ellen. Ugyan hogyan kételkedhettünk volna győzelmünkben? Hát lehetnek-e egyszerűbb és hódítóbb igazságok a mieinknél? A széles néprétegek érdekeit akartuk felkarolni a kaszinók urai táplálása helyett, a természettudományt akartuk fölemelni a vallási babonák füstölgő oltáraira; az

emberszerető, földi morált a hierarchiák megkövesült és Krisztus-ellenes osztályetikája helyébe, és a szűk látókörű, elmaradt, dühös és vérengző nacionalizmus romjain meg akartuk alkotni a művelt népek testvéri köztársaságát. Lehet-e ennél kábítóbb program és biztosabb diadalremény? S akik látják az evolúció ragyogó végcéljait, mit törődjenek azok kis részletkérdésekkel és taktikával? Hisz soká nem habozhat úgyse a józan emberi ész, a helyesen felfogott önérdek, a mi boldogságot adó eszményeink és a mai tudatlan, nyomorgó, fázó és véres jelen között.

Ezzel a húszesztendős hittel és bizalommal támadtuk meg a Széllkorszakbeli Magyarországot. Helyesebben: nem is mindannyian, hanem az akkori szerkesztőségnek csak a kisebbik része. A nagyobbik rész – sok ambiciózus jogász és hivatalnok, főleg a kincses Erdélyből kikerültek – erre nem is gondolt. Az egység jóformán csak annyi volt a redakcióban, hogy mindenki elégedetlen volt az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével, s elmaradtnak vagy korruptnak vélte az azt intéző emberek többségét. Jól emlékszem pl., hogy az alakuló gyűlésen az akkori első szerkesztő szelíden lemosolyogta azt az indítványomat, hogy a szemlének radikális politikát kell folytatnia. De azért együtt maradtunk, hisz konkrét, részletekbe menő programunk nem volt, a napi politikával nem foglalkoztunk, s mindenkinek teljes véleményszabadsága volt. Ezt a kissé furcsa összetételt híven mutatta a lap első két évfolyama is, melyben három áramlat jutott kifejezésre: a régi közjogi és jogdogmatikai, a szerkesztő szürke és óvatos eklekticizmusa és az evolucionista vagy racionalista radikalizmus, mely olykor-olykor hevesen tiltakozott a klerikalizmus vagy az agrárizmus előrenyomulása miatt, s amennyire erőitől tellett, állandóan figyelemmel kísérte a modern szociológiai irodalom újabb jelenségeit. A szemle hatása is megfelelt eme rétegezett természetének. *Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen.* És tényleg különböző körök rokonszenvére támaszkodhattunk. A régi jogászkodás és liberalizmus megnyerte a jogi kar progresszívebb elemeinek rokonszenvét, főleg a kolozsváriét, melynek különösen tetszett a klerikáliskodó s udvari tanácsos pesti egyetemmel szem-

beni mérsékelt oppozíciónk; a szerkesztő körének hasznos eklekticizmusa, gyakorlatias felfogása és elég ügyesen palástolt bókjai megnyerték a Tisza embereinek egy kis europäerebb frakcióját; végül az evolucionista-radikális akkord rokonszenveket ébresztett a régi nemzedék utolsó *libre penseur* mohikánjaiban és abban a munkás, entellektüel és antiklerikális új Magyarországban, melynek bölcsője a múlt század utolsó éveiben ringott. Az időközben megalakult *Társadalomtudományi Társaság* is a dolgok ezt a differenciátlan állapotát mutatta, mert a forradalmárok kis csapata mellett úgyszólván az egész hivatalos Magyarország (Rákosi Jenőt is beleértve) részt vett megalakulásában, szervezésében. Mégis az erőknek ez a tömörítése és Pulszky Ágostnak az angol filozófián és szociológián nagyra nőtt egyénisége határozottan a radikális törekvések javára volt, mert jóformán egyedül ez a szárny foglalkozott mélyebben a szociológia problémáival. De azért a régi világ, mely váltig hirdette, hogy a „szociológia nem létezik", hogy „az puszta svindli", egyelőre részt vett munkáinkban, mert az ellentétek még nem voltak annyira kifejezettek, s megvolt a remény a „komoly elemek" uralmának tartós biztosítására. Azonban a differenciálódás folyamata nem volt megakasztható. A magyar társadalom nagy átalakulását természetesen leghamarább a szociológusok tábora érezte meg, úgy tudományos készültségük, mint a régi renddel való ellenszenvük miatt. Viszont bármily gyönge és erőtlen volt a radikálisok mozgalma, az csakhamar fölkeltette az agrár- és klerikális reakció gyűlöletét, és ebben az időben kezdett a szociológia azzá a csatakiáltássá válni, aminőnek azóta is megmaradt, s amelynek ez a politikai-érzelmi velejárója ismeretlen a többi nemzetek történelmében. A szociológia valóságos választóvízzé lett, mely a magyar polgári társadalmat egy progreszszív és egy reakciós részre osztotta. Tudvalevőleg ez a folyamat ma is még működőben van. Természetesen elsősorban a mi sorainkat bontotta meg, melyekben – miként a magyar társadalomban – keverten, több-kevesebb öntudatlanságban élt egymás mellett sokféle meggyőződés és világnézet. A Pikler-ügy (a keresztes ifjak lázadása tanáruk ellen, 1901) ugyan még nem vezetett nyílt szecesszióra, de

innen kezdve a konzervatív vagy reakciós érzelmű körök kezdték magukat távol tartani a szemlétől és törekvéseinktől, s egy-egy cikk nyomában, mely társadalmi vagy politikai viszonyainkat élesebben kritizálta, nagyon heves indignáció keletkezett az ő részükről, mely a szerkesztőség hivatalban levő vagy karrierjüket féltő tagjait komolyan nyugtalanította, úgyhogy az ingerült összeszólalkozások nem voltak ritkák. A hivatalos világ magatartása ennélfogva egyre bizalmatlanabb, sőt gyűlölködő lett velünk szemben, mivel tisztábban látó képviselői fölismerték a veszélyt, mely mozgalmunkban rejlett: *először történt meg a 48-as átalakulások óta, hogy a magyar ideológoknak egy nagyobb és szervezett csoportja nyíltan szakított a hivatalos, nemesi állambölcselet és publicisztika összes hagyományaival, és azokkal szemben a szigorú kritika álláspontjára lépett az elnyomott néposztályok érdekében, a modern szociológia tudományos fegyvertárának felhasználásával.*

De nyílt szakadásra még mindig nem került a dolog, annál kevésbé, mivel a régi liberális türelmesség tradíciói még éltek, úgyannyira, hogy Andrássy Gyula gróf Pulszky Ágost halála után elfogadta a *Társadalomtudományi Társaság* elnökségét (1902), s megnyitó beszédében lándzsát tört a tudomány teljes szabadsága mellett. (Kortörténelmi szempontból érdekes, hogy Andrássy meghívásához a *Huszadik Század* radikális elemei csak hosszas kapacitálás után járultak hozzá.) Andrássynak inkább névleges, mint tényleges elnöksége alatt egyre jobban erősödött a tudományos és politikai radikalizmus szelleme, melyet a Somló-ügy (a nagyváradi jogakadémia tanári kara társuk elmozdítását kérte vallástalan és „hazafiatlan" tanai miatt, 1903) izgalmai csak növeltek. A spencerizmus mindinkább háttérbe szorult, és *a gyakorlati szocializmus,* valamint tudományos elmélete, *a történelmi materializmus* mind intenzívebben foglalkoztatta az elméket, úgyannyira, hogy az első szerkesztő színtelen opportunizmusa egyre hevesebb támadásoknak volt kitéve, melyek őt 1904-ben végleges visszavonulásra bírták. Innen kezdve a *Huszadik Század,* Wildner Ödön lelkes és finom érzékű szerkesztésében, kifejezett ellentétbe jutott a hivatalos társadalomtudomány-

nyal és politikával; az óvatosabb vagy konzervatív hajlandóságú elemek egymás után vonultak ki a szerkesztőségből, hogy új harcos és intranzigens személyiségeknek adjanak tért. Ez az egységesebb közszellem pezsgő életet teremtett úgy a szemléletben, mint a Társaságban. *A társadalmi fejlődés irányairól* tartott vitaciklus óriási közönség jelenlétében folyt le, melyet a mai *középiskolai rendszer* beható megvitatása követett, nem kisebb érdeklődés mellett. De tiszta elméleti kutatások és eszmecserék is nagy figyelmet ébresztettek. A szociológia újabb irányai beható megbeszélésre találtak; a külföldi irodalom ismertetése egyre szélesebb körű lett; az európai és a magyar történelmi múlt iránti érdeklődés megnövekedett, s merész hangok emelkedtek a hivatalos történetírás és közjogi magyarázás előítéletei és falláciái ellen. A spencerizmus keskeny folyója így a szociológia tengerébe vezetett el, melyben a legkülönbözőbb áramlatok kerültek egymás mellé és egymással szemben: teleológusok, organicisták, marxisták, a kollektív lélektan jelenségeinek kutatói, a darwinizmus és átöröklés törvényeinek a társadalomban alkalmazói, a célszerűségi elv nyomozói stb. stb. Összehasonlítva az első három évfolyamot az utána következő hárommal, lehetetlen észre nem venni azt a nagy és örvendetes változást, mely végbement: törekvéseink elvi egységbe jutottak, de a progresszív világnézeten belül minden irány képviseletre talált a liberalizmustól az anarchizmusig; a külföldi irodalom ismerete gondosabb lett; az írók tudása kimélyült, szemük kritikusabb lett; a gazdasági szempont mérlegelése előtérbe nyomult. Ha az első három év a spencerizmust uralta, a második három a marxizmushoz jutott közelebb: a gazdasági érdekek és az osztályharcszempontok legnagyobb mértékben foglalták le érdeklődésünket. De még mindig az utópiák kéklő vizein jártunk; gyönyörű, színes elméletek pillangói után szaladtunk, s nagy részvétlenséggel néztük a körülöttünk elterülő zsíros és szomorú magyar életet. Minden gondolatunk Nyugat felé fordult: onnan vártuk nemcsak az elméleti fáklyagyújtást, hanem a gyakorlati kezdeményezéseket is. Úgy éreztük, hogy *ex occidente lux!*, és nem kételkedtünk benne, hogy a rövid idő múlva diadalmas szocializmus *tabula rasá*-t csinál-

va, feudális állapotainkból egyszerre fog átvezetni bennünket a kommunista gazdálkodást folytató művelt népeknek gazdag, kultúrás és szabad, testvéri szövetségébe.

Azonban úgy az élet, mint a tudomány fejleményei csakhamar megzavarták romantikus illúzióinkat. Éles és határozott elvi ellentétek hangzottak fel a szocializmus soraiból: a revizionizmus, az antimilitarizmus és a szindikalizmus új tényeket és új hipotéziseket dobtak a világba. A parlamenti szocialista csoportoknak organikus képtelensége a kapitalista rend átalakítására világossá lett; ellenben a régi világ sokkal erősebbnek és szívósabbnak bizonyult, mint hittük volna. Felismertük a kapitalizmus sajátképpeni erőin kívül merőben feudális maradványoknak: az egyháznak és a latifundiumoknak szörnyűséges hatalmát. És a várt *Zusammenbruch*-nak semmi nyoma. Ellenkezőleg, a kapitalista fejlődés megújult erővel haladt előre; az imperialisztikus-militarisztikus német politika győzedelmeskedett; az angol munkások és liberálisok szövetsége egyre szorosabb lett, s a francia antiklerikális többség szocialista színezetet nyert. És nemzetközi, inkább diplomáciai egység mellett nyilvánvalókká váltak a munkásmozgalmaknak országonként különböző nevezetes eltérései. Káprázó szemeink előtt egyre színesebben bontakozott ki a társadalmi valóság rendkívüli bonyolultsága. Az egymással küzdő erők sokszoros rétegezettsége, melyek sehogy sem akartak beilleszkedni a szimplista formulákba. A hazafiság válsága Franciaországban mélyreható erkölcsi krízis jellegét öltötte, s Európa eme legegységesebb nemzeti államának izgalmai arra késztettek bennünket, hogy a hazafiságról és az internacionalizmusról átvett egyszerű logikai dedukciókat revízió tárgyává tegyük a történelmi tények világosságánál.

Ugyanilyen irányba tereltek az elméleti szociológia újabb kutatásai is. Az egységesítő alapelvek mellett mindjobban éreztük, hogy hiányzik a kutató számára a *ténybeli összefüggéseknek* az az érckészlete, mely nélkül dedukcióink és általánosításaink a levegőben

lógnak. S látva azt a rendkívül pontos, szinte mikroszkopikus munkát, melyet a történelmi fejlődés egyes kisebb szakát, avagy egy-egy intézményt illetőleg a külföldön elvégeztek, s melyek váratlan összefüggésekbe engedtek bepillantást: megdöbbenve láttuk, hogy azt az élő magyar társadalmat, mely a mi elmélkedéseinknek és cselekvéseinknek tulajdonképpeni tárgya, sokkal kevésbé ismerjük, mint a külföldet vagy akár egy csomó vad törzs állami és társadalmi berendezéseit.

S mindenekfelett ugyanebbe az irányba mutattak azok a tapasztalatok, melyeket magából ebből a magyar életből merítettünk. A parlament megbénulása, az egyre kiélezettebb alkotmányválság, az értelmetlen jelszavak féktelen demagógiája, a régi generáció erkölcsi és politikai értékeinek felborulása, a parlamenti reform programjának első fölmerülése, a politikai erőtényezőkkel való közvetlenebb érintkezéseink, *az általános, titkos választójog ligája* körül szerzett benyomásaink és tapasztalataink, a magyar vidékkel s a magyar társadalom különböző rétegeinek gondolkozásmódjával való behatóbb megismerkedésünk annak fölismerését eredményezte, hogy olyan mérnökökhöz vagyunk hasonlatosak, kik a talajviszonyok kellő ismerete nélkül akarnának vízszabályozó terveket készíteni. Átláttuk, hogy a legszebb eszme is életképtelen, ha az nem képes az egyes társadalmi csoportok és osztályoknak nemcsak érdekeit szintetizálni, hanem ama helyzeti, sőt merőben ideológiai energiákat is, melyeket a történelmi fejlődésnek ma már elfeledett vagy rejtettebb rugói hoztak létre.

Eme háromirányú benyomások és tapasztalatok hatása alatt *fölfedeztük Magyarországot*. És ez a fölfedezés megremegtette úgy tudományos, mint politikai lelkesedésünket. Az érdekesebbnél érdekesebb történelmi, faji, etnográfiai, gazdasági és vallási problémák egész sora tűnt fel ámuló szemeink előtt, melyeknek felkutatása s megfejtése elsősorban a mi feladatunk a nemzetközi munkamegosztásban. És ezek a sajátos tudományos problémák a politikai cselekvés útjaiba is mélyen bevilágítottak. Egyre jobban éreztük, hogy ki kell dolgoznunk Magyarország anatómiáját és fiziológiáját, mert

csak ezen az alapon javasolhatunk *tudományos politikát*, vagyis olyant, mely nem utópia, hanem élő valóság. Sőt tovább kell mennünk, s meg kell ismernünk ennek az országnak *pontos fejlődéstörténetét*, melyet úgy eléktelenített és meghamisított a nemesi osztályuralom és az annak érdekeit szolgáló prókátoroskodás.

És mohón fogtunk hozzá ehhez a munkához, s csakhamar meggyőződtünk róla, hogy ma még itt, Magyarországon *nem csak mennyiségileg, de minőségileg* is más erők dolgoznak, mint a külföldön; hogy a mi legközelebbi szükségszerű – mert egyedül lehetséges – feladatunk nem a szocializmus világrendjének megvalósítása, hanem a magyar jogállam és ipari kapitalizmus alapjainak a lerakása; hogy oly országban, melyben ez az ipari kapitalizmus *quantité négligeable*, az ipari szocializmus sem lehet a fejlődésnek egyedüli vagy akár legfontosabb tényezője; hogy kulturális elmaradottságunk, mely a mi legkínosabb fájdalmunk, nem egyes emberek gonoszságán vagy ostobaságán múlik, hanem mélyen fekvő gazdasági és társadalmi okokban gyökerezik.

És ezeken a nyomokon elindulva, egy egész csomó kérdést világosítottunk meg, melyek eddigelé a magyar publicisztika nenyúljhozzám virágai voltak: választójogrendszerünk avult és korrupt anakronizmusát; a közös vámterület mélyén lappangó osztályuralmi szempontokat; a parasztkérdést, mint a jövendő magyar politika tulajdonképpeni gerincét; a vármegyei nemesi klikkuralom korrupt tehetetlenségét; a mesterségesen nagyra nevelt nemzetiségi mumust, mely az oligarchikus tendenciáknak legjobb takaróleple; a nagybirtok uralmának történelmi előzményeit és gazdasági s kulturális következményeit; a mezőgazdasági nagy- és kisüzemeknek egymáshoz való viszonyát; egyes vidékeink speciális kulturális és gazdasági természetét stb. stb.

Eme munkánk közepette azután végleg kitört a feudális és klerikális köröknek régóta lappangó viharja ellenünk. Andrássy visszalépésére (1906), mint egy adott jelre, régi ellenségeink egynéhány renegáttal szövetkezve mindent elkövettek megfojtásunkra: az előkelő férfiak kivonultak a Társaságból, a kormánysajtó heteken át hazaárulók-

ként üldözött bennünket, és a hivatalos tudomány bojkott alá vett. Mindez azonban csak befejezése volt annak a jótékony tisztulási folyamatnak, mely munkánk kezdete óta kísérte sorainkat. A régi elvtelen keveredésnek vége: színt kell vallani a magyar közélet minden munkásának.

Innen kezdve azután, belső ellenségektől nem zavarva, a Pikler Gyula széles látókörű vezérlete alatt mehettünk előre a megkezdett úton azzal az erkölcsi erővel, melyet csak a törekvések egysége és az a tudat nyújthat, hogy fölégettük magunk mögött a hidakat. Ellenségeink azt szokták mondani, hogy ettől az időponttól kezdve a politika kiszorította nálunk a tudományt, nyilván arra célozva, hogy az agitatórius, tanító, szervező munka még inkább elfoglalta erőinket, mint azelőtt. (Társadalomtudományi köröket, szabad iskolákat alapítottunk országszerte. Előadásokat tartottunk a fővárosban és a vidéken.) Ez igaz is, de azért a szemle tisztán tudományos mérlege nem rosszabbodott, sőt, úgy hisszük, javult az utolsó négy év alatt. Munkatársaink köre tágult, és munkamegosztásunk fejlettebb lett. Nem mi mondjuk, ellenségeink állapították meg, hogy fárasztó szervező és propagandisztikus működésünk mellett a *Huszadik Század*-ban sokkal több új eszmével, tannal, irányzattal ismerkedett meg a magyar közönség, mint összes többi ily irányú szemléinkből együttvéve.

Nem akar ez dicsekvés lenni, mert senki nem találhatja soványabbnak ezt az eredményt, mint mi, s nem ismerheti jobban munkánk számos és olykor kétségbeejtő fogyatékosságát, mint mi. De a tízéves korszak befejezésénél le kell zárni a mérleget, hogy a jövő céljait kitűzhessük.

Nyilvánvaló, hogy munkánknak továbbra is három irányban kell folynia:

Mindenekelőtt ápolnunk kell a tiszta tudományt, a külföld társadalomtudományi irodalmával való minél élénkebb összeköttetésünket, mert csakis az egyetemes, nemzetközi, minden gyakorlati céltól ment

tudományosság szelleme óvhat meg kicsinyes és sekélyes álproblémáktól, s lehet iránytűnk a részletkutatások tengerén.

Azután népszerűsítenünk kell a tudomány eredményeit, hogy az ne a kiváltságoltak luxuscikke legyen, hanem egyre több ember éltető szellemi levegője.

Végül tovább kell vizsgálnunk az európai kutatás módszereivel a magyar múltat és a magyar jelent, hogy ezen tanulságok fényében egyre inkább képesek legyünk a magyar jövendő kinyomozására és előkészítésére. Meg kell írnunk Magyarország igazi történelmét, mely éppoly kevéssé bókol a hatalmasoknak, mint a népnek, mely egyaránt megállapítja és értékeli a háború és a kultúra kettős folyamának eredményeit. Hogy tudjuk, mi honnan jön és hova tendál? És meg kell ismernünk a mai Magyarország gazdasági, kulturális és lelki életének minden porcikáját. Mert csak így számíthatjuk ki a jövő kiépítéséhez rendelkezésre álló erőket és azok irányát. De még fokozottabb figyelemmel és érdeklődéssel kell szemünket Nyugat felé irányítani. Hisz onnan kapjuk ezer év óta minden célkitűzésünket, eszményünket és reménységünket.

Persze ez a széles program ma még utópia, és utópia maradna is, ha a mi szűk anyagi és szellemi erőinkhez volna mérve. De az általános választójog Magyarországának felújult kultúrélete éppúgy meg fogja oldani ezt a feladatot, mint ahogyan a nagy nyugati demokráciák többé-kevésbé már megoldották.

H. Sz. 1910. I. köt., 1–10. Aláírás: Jászi Oszkár

A tízéves fennállását ünneplő folyóirat kettős számának vezércikke.

a kincses Erdélyből kikerültek: a H. Sz. alapítóinak jó része – Somló Bódog, Gratz Gusztáv, Kolosváry Bálint, Komin János – Erdélyből, főként Kolozsvárról származott, vagy ott végezte tanulmányait.

az akkori első szerkesztő: Gratz Gusztáv.

Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen: kb.: a sokfélében többen is megtalálhatják a magukét.

ex occidente lux!: nyugatról jön a világosság.

Zusammenbruch: összeomlás.

MÚLT ÉS JÖVŐ HATÁRÁN

Az új Magyarország felé

Vannak a történelemben időpontok, amikor a felületesebb szemlélő és a gyönge hitű ember hosszú időre elbukottnak látja a haladás ügyét, pedig a napi események sötét káosza mögött már felkelőben van az új korszak napja.

Ilyen lehetett a hangulat Magyarországon 1848. február hava végén „mikor a francia forradalom már kitört, de híre még nem érkezett meg, a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is ellenezték... a jobbágyfelszabadítást, és csak valami megkésett fél rendszabállyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi éppoly hatástalan maradt volna, mint az önkénytes örökváltság vagy a birtok- és hivatalképesség általános elvének törvénybe iktatása. Sőt még a február 24-i forradalom első rémhíre sem ábrándította ki őket. Addig, míg azt hihették, hogy hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyaival továbbra fenntarthatják, nemcsak engedni nem akartak, hanem a legkihívóbban szembeszálltak a közvéleménynyel, s hogy szabaduljanak tőle, az országgyűlés berekesztésével szerettek volna magukon segíteni. A párizsi események első hírére gróf Apponyi György, a kancellár, a kormánypárt esze, azt írta pozsonyi barátainak, hogy »ily helyzetben engedményeket akarni kicsikarni, politikai bűn volna, de hiábavaló is lenne, mert erre rá nem állanánk«. Ily gondolkodás mellett magok idézték föl a zivatart, mely végképp összetörte, elsodorta a fennálló politikai rendszert és embereit."*

Ma is vészjósló morajjal dübörög az orosz forradalom egyre hatalmasabb árja; minden civilizált államban a szocializmus a legelső

* Acsády: *A magyar jobbágyság története.* 499–500. l.

politikai tényező lett, s vele szövetkezve döntögeti meg a szabadgondolkodó polgárság Róma igáját; az inkvizíció földje is megmozdult, s a klerikalizmus és a kapitalizmus kettős rabláncán sínylődő népe megtalálta a maga vezéreit; a konzervatív Angliában egyre ellenállhatatlanabb lesz a nép nyomása a lordok és az egyház ellen; Franciaország épp ezekben a hetekben vívja utolsó diadalmas csatáját a klerikalizmus ellen, és a lelki sötétségtől megszabadult népe türelmetlenül várja, hogy a törvényhozás mielőbb hozzákezdjen a nagy szociális alkotásokhoz, melyeknek utolsó és kikerülhetetlen étapja – mint a szocialista miniszter, Viviani, a kormány munkásprogramjának kifejtője hirdeti – a termelési eszközök államosítása; még a porosz junkerizmus uralma is megingott, és II. Vilmos egy utolsó és kétségbeesett kísérlettel igyekszik a diadalmas demokráciát feltartóztatni.

Mindenütt alkotó élet, a nagy néptömegek győzelmes előnyomulása, kitartó és eredményes harc nagyobb jólét, nagyobb műveltség, nagyobb politikai szabadság után. A klerikálissá vedlett nacionalizmus végóráit éli, és a természettudományi megismerés és a proletariátus gazdasági szervezkedése által megtisztított levegőben napról napra nő és erősbödik az öntudatra jutott népek munkás demokráciája.

Ezalatt itt nálunk az agrárfeudális reakció vidám napokat él. Szövetségeseit, a hiszékeny és szűk látókörű kispolgárságot becsapva, a vezényszó-szélmalomharc kókleri lármája közepett elsikkasztotta az önálló vámterületet, és most javában lakmározik a Tiszakorszak megvetett húsosfazekain, és egyetlen politikai bölcsessége oda irányul, hogy az általános, titkos választójog helyett „valami megkésett félrendszabállyal hintsen port a tömegek szemébe". Közben az országgyűlésen szövik bornírt vagy tudatlan terveiket, s a kivándorlás borzalmas vérveszteségét börtönnel és kuli-importtal akarják gyógyítani az esztelenek! A kötött birtok rémséges kórját paraszthitbizományokkal akarják fokozni, s a magyar nemzet egyedüli forradalmi kovászát, a szervezett munkásságot sztrájktörvénnyel akarják lenyűgözni, amelytől még az okosabb munkaadók is

visszarettennek. S miközben – különben lecsendesült és megjuhászkodott – hazafias frázisaikkal igyekeznek a polgárságot továbbra is hipnotizálni, kultuszminiszterük kijelenti, hogy a nemzeti kultúra fő eszköze nem az iskola, hanem a hadsereg. Ezalatt zsidó bankáraik baráti ölelgetése mellett sajtójuk egy része nyílt antiszemitizmusban utazik, a tudományegyetemen feltűnik a kereszt, s mindennap felbukkan egy-egy kompilátor professzoruk, aki „csalhatatlan" szert talált fel a szocializmus elpusztítására, ... ők, kik a mértékrendszer egységeit nem ismerik, és a jámbor fiahordót szemérmetlen képnek minősítik ...

És bár főorgánumuk mindezt örömrepesve nézi, és a 48 bölcs fejlődésének minősíti a világtól elmaradt junkerek kába utópiáit, s bár ők szentül hiszik, hogy „hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyaival tovább fenntarthatják": minket ne tévesszen meg a közelség illúziója, és vegyük észre, hogy a diadalmas demokrata, szabadgondolkodó és szocialista nyugat-európai élet közepette már alapjaiban megingott ez az agrárfeudális világ, s a történelmi erők kis marionettjei, az ő nagy államférfiaik nem a születendő élet, hanem a halál táncát járják ...

Az se csüggesszen el, hogy ma hiányzik a parlamentben a Kossuth Lajosék bátor lelkű és nagy látókörű csapata, mely felismerte, hogy Bécs ellen nép nélkül csak operett-forradalmakat lehet csinálni, s hogy a köznemesség a főrendiség ellen csak a nép szövetségével, a jobbágyfelszabadítás testvéresítő mámorában vívhatja ki a maga osztályharcát. A mai úri parlament kurucai között nincs senki, aki észrevenné, hogy a mai gyarmat-Magyarországból a független Magyarországot csakis a magyar nép millióinak anyagi és erkölcsi erőforrásaiból lehet megteremteni.

Lehet, hogy a történelmi fejlődés vas kényszere az utolsó percben meg fogja teremteni azt a parlamenti minoritást, mely a kikerülhetetlen haladás élére áll. De ha a klerikális és nacionalista frazeológia végleg is tönkretette volna a mai parlament szellemi és erkölcsi erőit: mindez a helyzeten nem változtat, mert – nolens-volens – sohasem voltunk annyira benn a nyugat-európai kultúrfej-

lődés árjában, mint jelenleg. És hiába minden hatalmi őrjöngés: a „lelketlen izgatókat" többé nem lehet elnémítani. Hisz az egész mai rendszer egy óriási, lelketlen izgatás. Ne felejtsük: ami a Jakaboknak harminc év munkájával nem sikerült, azt a tulipánkormány egy fél év alatt végrehajtotta: felébresztette az osztályöntudatot abban a magyar tanítóságban, mely évtizedeken át hatalmuknak legbiztosabb támasza volt.

A hatalmas és forradalmi mezőgazdasági proletariátus – félelmetes hadsereg, melyhez hasonló, Oroszországot kivéve, nincs Európában! –, az öntudatos és kultúrsóvár ipari munkásság; a fejlődő ipari kapitalizmus, melyet a feudalizmus nem akar a csecsemőpólyából kiengedni; a szellemi proletárok százezrei: íme, az új Magyarország le nem teperhető, győzedelmes erői.

Ezek az erők – az egyetemes európai fejlődésre támaszkodva – előbb vagy utóbb ki fogják erőszakolni az általános választójogot. Parlamenti küzdelmek árán egy, a feudalizmus nyomása alól felocsúdott 48-as kisebbség – formailag többség is lehet – vezetése alatt, vagy a dinasztia által, miként Ausztriában, a feudalizmusra ráerőszakolva, vagy forradalmi tényekkel kivíva a győztes orosz forradalom utóhullámaként: így vagy amúgy, de a közeljövőben meglesz az általános választójog. És ha meglesz: elérkezett az Új Magyarország megalkotásának ideje.

Talán sohasem nehezedett a fontos és bonyolult feladatok ilyen tömege magyar politikusokra, mint amilyennel az új korszak emberei fognak szemben állani.

Az íróknak, kutatóknak és szociálpolitikusoknak az a kis csapata, mely idáig izoláltan dolgozott eszményeiért, keresve az igazságot, és szinte l'art pour l'art hintve a modern haladás eszméit, gúny, rágalom és gyanúsítás s mindössze néhány száz ember rokonszenves megértése által kísérve: ama lehetőség, sőt kötelesség elé fog kerülni, hogy eszméinknek gyakorlati megvalósítására módot és eszközöket jelöljön ki.

És ez a feladat nemcsak tárgyilag lesz a legnehezebbek egyike, hanem ezt a csoportot súlyos lelki dilemmák elé is fogja állítani, olyan dilemma elé, melyet a nagy nyugati államok politikusai nem ismernek.

Csak természetes, hogy mi, kik a XIX. század végének és a XX. század elejének szociológiáját és szocializmusát tanulmányoztuk: eszmékben egyek vagyunk azokkal, akik a nagy nyugati demokráciák avantgarde küzdelmeit vezetik. Természetes, hogy figyelmünk, érdeklődésünk és vágyaink elsősorban azok felé a társadalmi alakzatok felé irányulnak, melyeket a fejlődés legutolsó ritmusa hozott létre.

Ezzel szemben a közvetlenül megvalósítható honi feladatok nem a nagy nyugat-európai demokráciák mai feladatai. Ott egyre aktuálisabbá válik a polgári demokráciából a munkás demokráciába való átmenet problémája; nálunk elsősorban ezt a polgári demokráciát kell létrehozni. Tehát oly valami eljöveteléért kell majd küzdenünk, melynek átmeneti jellegéről meg vagyunk győződve, valamiért, aminek szellemi és gazdasági gyarlóságait már a nyugati tapasztalatokból jól ismerjük. Mégis, modern szocializmus modern gyáripari kapitalizmus és az ezen alapuló polgári demokrácia nélkül el sem képzelhető. És ezen a ponton jutunk megoldhatatlan ellentétbe az agrárfeudalizmussal, és valószínű szövetségekbe az ipari tőkével, jóllehet meggyőződésben és érzelmekben csaknem egyformán távol állunk az egyiktől, mint a másiktól.

Ha pedig valaki ezzel szemben azt vitatná, hogy a polgári Magyarország kiépítésének munkája a szocialista párt erejével és keretén belül is megvalósítható, úgy azt válaszolhatnám, hogy ennek a fejlődésnek kétségtelenül egyik legerősebb mozgatóereje lesz ugyan a szociáldemokrácia, de épp a szocializmus érdekében arra kell törekednünk, hogy ez a párt ne veszítse el proletár és szocialista jellegét, és ne váljék a polgári radikalizmus szélsőbal szárnyává. Azok előtt, akik mélyen sajnálják, hogy a viszonyok kényszere máris a *Népszavá*-t igen közel hozta a radikális burzsoá ideológiához, hogy az általános választójogért való küzdelem máris túlságosan abszor-

beálja a munkások energiáit a parlamenti politika irányában: azok előtt nem kell bővebben fejtegetnem ennek a meggondolásnak indokait.

Vagyis úgy a Bewegung, mint az Endziel szempontjából egyaránt szükséges és fontos, hogy a radikális haladás hívei differenciálódjanak: egy radikális polgári pártra, mely a polgári Magyarország eljövetelééért küzd, és megvalósítja azokat a reformokat, melyek az adott hatalmi viszonyok mellett keresztülvihetők, és egy intranzigens, forradalmi munkáspártra, mely a munkásosztály legsajátosabb szükségleteit érvényesíti, s szélső propagandájával lehetővé teszi, hogy a polgári radikalizmus lerombolhassa a demokrata haladás akadályait.

Milyen lesz ez az új radikális párt?
Az bizonyos, hogy nem lesz sem 48-as, sem 67-es, mivel első és fő feladata lesz annak a közjogi ideológiának a kiküszöbölése, melyet kurucok és labancok egyaránt önző osztályérdekeik takargatására használtak fel.

De gyönge és meddő marad minden oly törekvés, mely nem tud a múlt történelmi erőibe beilleszkedni, és amely a jelen bajainak orvoslása mellett nem képes egy nagy és ragyogó Endziel-lal állandó és önfeláldozó erőkifejtésekre hevíteni az embereket... Így fog szólni az ellenvetés.

Én ezt az ellenvetést mélynek és helytállónak ítélem. Csakugyan, a történelem azt mutatja, hogy minden nagy emberi mozgalom – bármennyire gyomorkérdésnek mutatta is ki végső elemzésében a történelmi materializmus – csak az ideologikus erők tetemes megfeszítésével tudott érvényesülni, egy, a napi bajok orvoslásán túlmenő, ragyogó és integrális végcél kitűzése által.

Magyarország történelmének legújabb szakában ez a végcél a független Magyarország eszménye volt. A függetlenségi gondolat ereje volt az egyedüli – leszámítva a szocialista gondolatot a maga körében –, mely nagyobb és önzetlenebb küzdelmekre lendületet és

kitartást adott. A magyar parasztságot, kispolgárságot és lateiner osztályt ezzel a gondolattal mozgósíthatta az egyre feudálisabbá és klerikálisabbá lett 48-as párt a szabadelvű párt letörésére. Ez a gondolat tette legyőzhetetlenné a nemesi ellenállást még az általános választójoggal szemben is, mert a mélyebben bírálni nem tudó tömeg előtt mint a függetlenségi eszme védelmezője jelentkezett Ausztriával szemben. Ez a gondolat mentette meg az egyházpolitika már-már süllyedő hajóját, mikor Kossuth Lajos a függetlenségi gondolat integrális részeként állította oda. S végül ez a gondolat buktatta meg a vármegyei közigazgatás tervezett államosítását, mivel abban az osztrák befolyás újabb térhódítását látta – véleményem szerint egész helyesen – a közvélemény.

Az új radikális párt milyen viszonyban lesz a magyar közélet nek ezzel az uralkodó gondolatával?

Sajnos, hogy épp a magyar társadalom legelőrehaladottab rétege előtt ezt a gondolatot annyira kompromittálta az agrárfeudális-klerikális reakció, hogy épp itt fog leghevesebb ellenállásra találni az a felfogás, mely az új radikális párt egyik fő feladatának ezen eszme in integrum restitutióját tekinti. Pedig a dolog valójában úgy áll, hogy a mai függetlenségi eszme valóságos torzképe annak, ami eredetileg volt.

Eredetileg a függetlenségi eszme azt jelentette nálunk, amit általában mindenütt a világon jelentett: az elnyomott, kizsákmányolt gyarmatország felszabadulási törekvését az elnyomó, kizsákmányoló állam alól. Természetesen ez elsősorban a középosztály érdeke, mert az arisztokráciát a kizsákmányoló állam mindig lekenyerezi, míg a nép nagy tömegére meglehetősen közömbös, hogy ki uralkodik felette. Az osztálydinamika ilyen helyzete természetszerűleg kényszeríti a középosztályt arra, hogy az elnyomó állammal és az arisztokráciával szemben a demokrata haladás ügyének élére álljon. A világ minden függetlenségi harca egyszersmind mint a demokrata törekvések melegágya jelentkezik, mely az osztályellentéteket legalább ideig-óráig nivellálja. Az észak-amerikai, az olasz, a svájci, a norvég függetlenségi küzdelem eminenter demokrata jellege nem lehet

más, úgyannyira, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség jegyében születik meg mindenütt az új független állam. És ez természetes is. A függetlenségi harc annyira megköveteli az anyagi és erkölcsi erőknek a végsőkig való megfeszítését, hogy a tulajdonképpen érdekelt osztálynak a társadalom túlnyomó többségének áldozatkészségére kell számítania.

A 48-as függetlenségi küzdelem újabb bizonyítéka ennek a törvényszerűségnek. Ami kevés demokrata és szabadgondolkodó lendület a mai magyar közéletben még van (és ami nem szocialista eredetű), az a 48 hagyományaiból táplálkozik.

Kossuth és reformátor társai tisztán látták ezt. Egy részük okos számításból, a másik ideális lendületből átlátta, hogy a magyar középnemesség csak úgy boldogulhat, ha az „alkotmány sáncaiba beviszi az egész népet". Kossuth maga nyíltan hirdette, hogy „míg a feudalizmus maradványaiból, a boldogtalan úrbéri viszonyokból ki nem bontakoznak, érdekegyesítésről szó sem lehet. Itt van a közös bizalmatlanságnak, a nép gyűlölködésének kiapadhatatlan forrása." Vagy: „... A népet, a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre... különben a nemesség kezére kerül, s e kor egyszersmind a magyar nemzet és a magyar nemzetiség halálnapja lesz." ... Hasonló szellem sűrűn nyilatkozott meg az 1847/48. országgyűlés alsó tábláján a jobbágyság tárgyalásakor.

S bár a 48-as nagy idők nemesi osztályharc jellege erősen kidomborodó: úgy másrészt kétségtelen, hogy a nyugat-európai demokrata jelszavak soha nem érvényesültek nálunk ekkora terjedelemben és intenzitásban, mint ezekben az időkben: jobbágyfelszabadítás, közteherviselés, általános hivatalképesség, népképviselet, törvény előtti egyenlőség vezeti be a függetlenségi harcot. És elég ezen idők írásait és beszédeit olvasni, valamint a 60-as évek ideológiáját, melynek a 48-al való belső egysége nyilvánvaló, és összehasonlítani ezt az eszmekört a mai hivatalos magyar tudomány és politika álláspontjával, hogy kellőképp átlássa az ember azt a rettenetes szakadást, mely a két világ között fennáll.

Viszont a másik oldalon Acsády részletekbe menő kutatásai két-

ségtelenné tették annak a nézetnek helyességét, mely a függetlenségi küzdelem nagy lendületét, áldozatkészségét, hevét és kitartását épp annak a demokrata mámornak, a liberalizmus eszméiben való ama összeforradásnak tulajdonítja, mely az ország népét felszabadította, és amely – a gyakorlati végrehajtás csalatkozásai által még nem érintve – egy egészen új, boldog és szabad kornak eljövetelét érezte.

A függetlenségi gondolat ereje, a Kossuth Lajos nevének nimbusza a magyar nép lelkében túlnyomó részében nem az Ausztria elleni harc, hanem a jobbágyfelszabadító demokrácia első ujjongó reményeinek emléke. S minthogy Ausztria tényleg e nagy átalakulás egyik legnagyobb akadálya volt, s az ellene való harc – legalább a nagy néptömegek lelkében – mint a nép jogaiért való harc jelentkezett: mi sem természetesebb, mint az, hogy a 48. és 49. éveknek heroikus harca, óriási anyagi, erkölcsi és véráldozata végleg összeforrasztotta a népjogok eszméit a függetlenségi gondolattal. A 48-as párt tényleg a szegény kisemberek pártja lett, és leghamarabb vette fel magába a szegény néptömegek összes aspirációit.

Egyike volna a legérdekesebb tanulmányoknak azt kimutatni, hogy ebbe az intranzigens és demagóg jellegű pártba hogyan költözött bele az agrárfeudalizmus és a klerikalizmus szelleme, és miként vált a függetlenségi eszme mindinkább reakciós törekvések bitorolt cégérévé.

Az bizonyos, hogy a 48-as párt vezéreinek sikerült a nép egész nyomorgó elégedetlenségét és elkeseredettségét Ausztria ellen irányítani, amely lélektani folyamat nem lep meg senkit, aki ismeri ugyanezt a taktikát az antiszemita törekvések vagy a nemzetiségek elleni gyűlölet szítására. A kisipar pusztulása az osztrák gyáripar versenye miatt bizonyára hathatós mértékben erősítette ezt a folyamatot. Emellett a 48-as párt, mint tulajdonképpen az egyetlen komoly ellenzéki párt, mely az összes elégedetlen elemeknek és politikai kalandoroknak gyűlőhelyévé vált, a „szabadelvű" párt korrupt választási rendszerének pártkasszáival és szolgabíráival szemben, a mandátumokért való tülekedésnél egyedüli ellenszerül a legféktelenebb demagógiát használhatta, mely az urak elleni nyílt izgatásig

és földosztási ígéretekig fokozódott, s minden az átkos Ausztria cégére alatt.

Csoda-e, hogy a szegény, műveletlen nép elhitte sok évtized hazug és véresszájú propagandájának, hogy minden bajának forrása az átkos Ausztria?

Ezzel a zavaros, gyűlölködő, bizonytalan és lelkiismeretlen ideológiával fogja szemben találni magát minden akciójában az új radikális párt. És a lelkeknek ezt a szomorú káoszát még növelni fogják ellenségeink rágalmai, akik a becsületes népbarát politikát azzal fogják majd diszkreditálni akarni, hogy mint darabontpolitikát, mint a bécsi Burg cselvetését állítják oda a nép elé, amely taktika annál veszedelmesebb, minthogy az utolsó kibontakozási kísérletnek tényleg ez a jellege volt.

Ilyen körülmények között az új radikális pártnak az lesz a kötelessége – nehéz, súlyos, de a legnagyobb erőmegfeszítésre méltó kötelesség! –, hogy a tudománytalan, demagóg, agrárfeudális függetlenségi gondolatot visszavezesse valódi forrásaihoz, s egyben a modern tudomány szellemében megjelölje annak eszközeit és útját a jelenben.

A történelmi materializmus kipróbált módszere most sem fog bennünket cserbenhagyni, hanem ezekre az eredményekre fog vezetni:

Minden gyarmatországban – ha némileg megerősödik – szükségképp kihajt a függetlenségi gondolat, mint ama szervezeti hajlandóságok visszaverődése az emberek öntudatában, melyek az ország összes erőit önálló, a gyarmatosító ország kizsákmányolásától független, gazdasági tömörülésre serkentik. Magyarország mezőgazdasági gyarmata Ausztriának, és így a fejlődő ipari élettel egyre erősbödni fog a függetlenségi gondolat. Ezt a gondolatot dőreség volna titkolni vagy rejtegetni, mert szükségképp előálló produktuma a nemzeti életnek. Ellenkezőleg, ezt a gondolatot fejleszteni kell, mint minden haladó, modern, szabadgondolkodó és kulturális törekvés természetszerű eszmei fókuszát, és különösen arra kell törekedni, hogy megtisztítsuk azt ama beteges és perverz mellékképződmények-

től, melyeket a tudatlanság és az osztályuralom fűztek hozzá. Lássuk be végre a történelmi tanulságok és a históriai materializmus fényében, hogy Magyarország függetlenségét csak gazdasági és kultúrerőinek legteljesebb kifejlesztése biztosíthatja. Vagyis az a becsületes radikális politika, mely gazdag polgári demokráciát teremtve e koldus agrárfeudális országból, a kultúra és a gazdasági jólét áldásaiban egybeforrasztja ezen ország minden fiát, s így megteremti minden dolgos élet koalícióját a középkor dologtalan uralma ellen egyrészről, a gyarmatosító állam elnyomó törekvései ellen másrészről. A magyar függetlenség kivívásának nincs más módja, de ez a mód biztos és szilárd. Ha a gazdasági és kulturális önállóság megvan, akkor a közjogi és a katonai függetlenség, minden analóg történelmi folyamat egybehangzó tanúsága szerint, biztosan és kimaradhatatlanul bekövetkezik...

Akik pedig ez ellen azt fogják mondani, hogy ez szent igaz, de a magyar paraszt nem ért a történelmi materializmushoz, azoknak azt felelem:

A történelmi materializmus igazságai az élet igazságai, s ha az agrárfeudalizmus függetlenségi hazudozásait el lehetett hitetni a magyar néppel – hazudozásait, melyeket vérével és pénzével fizetett meg –, akkor kevesebb fáradsággal el fogjuk terjeszthetni azt az ideológiát, mely igaz és becsületes, mely megfelel a függetlenségi eszme genezisének, s melynek áldást hozó eredményeit napról napra élvezni és tapasztalni fogja az úri huncutságok által becsapott és kizsákmányolt magyar nép!

Aki ebben kételkedik: az egyáltalán a nép életerejében kételkedik, és mondjon le minden politikai küzdelemről.

Én meg vagyok róla győződve, hogy a józan magyar nép meg fogja érteni az ilyenféle beszédet:

...Ausztria nyom bennünket, az bizonyos. De elsősorban nem hadseregével, hanem gazdaságával nyom. A népet a szegénység és a nyomorúság teszi földönfutóvá, nem pedig a 70 vezényszó. És magyarosítani ingyenes állami népoktatással ezerszer jobban lehet, mint azzal, hogy magyar vezényszóval kínozzák a legénységet német

helyett. A népet tehát függetlenné nem a vezényszó vagy a külső hadi dísz teszi, hanem az anyagi függetlenség. Földet kell adni a népnek és ipart. De ez a nagy földesuraknak nem tetszik, mert az ő érdekük, hogy a hitbizományok rendszere és az igazságtalan adók megmaradjanak, melyek a magyar ipart lehetetlenné teszik. Ellenben a hadsereg mai állapota az uraknak kellemetlen, mert megnehezíti fiaik előmenetelét a tiszti állásokban. Ezért hitetik el veletek, hogy a vezényszó a fontos, és a közgazdaság a mellékes. A magyar függetlenséget csak a nép vívhatja ki a maga erejéből. De a magyar nép egyre gyöngül, mert kivándorol a nyomorúság elől, mert állati módra él, mert beteg és tudatlan. Világos tehát, hogy mindenekelőtt szabaddá és gazdaggá kell tenni a népet. Aki címerrel vagy vezényszóval hozakodik elő, mielőtt nektek becsületes kenyeret és iskolát adna: az politikai szélhámos, aki a ti nyomorúságotokkal gseftel, és önző osztályérdekeit istápolja vele. Nézzétek csak meg a közelmúlt nemzeti küzdelmét. Mi lett belőle? Az urak elsikkasztották az önálló vámterületet, mely hatalmas magyar ipart teremtett volna.

Ha rozoga lett a házatok, ha düledeznek a falai, mit csináltok? Zászlót tűztök ki rá, avagy nemzetiszínűre festitek, hogy össze ne omoljék? Ugye nem, hanem megerősítitek a falakat, esetleg új fundamentumot ástok neki. A nemzet házával is úgy van: a külső dísz mit sem használ, ha az alapok ingadoznak. A nemzeti lét alapja pedig a nép ereje, gazdagsága, műveltsége. Emellett pedig idehaza békesség legyen. Előbb állítsuk helyre a testvéri egyetértést az összes nemzetiségekkel. Az oláh, a tót, a rutén stb. éppoly szegény és elnyomott, mint ti. Nem ellenségeitek, hanem barátaitok ők. S mindaddig, míg jó egyetértésben nem élünk velük, hiába mennénk Ausztria ellen, mert akkor elöl is, hátul is támad bennünket az ellenség . . . stb. stb.

Oly tiszta és világos mindez. Oly igazságokon alapszik, melyek évtizedek óta marcangolják a mi népünket.

Ne féljünk tőle: meg fogja érteni a radikális függetlenségi politikát, pláne ha az becsületesen hadat üzen összes ellenségeinek:

latifundiumnak, püspököknek, vármegyéknek, prókátoroknak és a nemes urak és zsidó bankáraik „közgazdasági tevékenységének". És ez épp a radikális politika tulajdonképpeni programja.

A radikális párt programjának fel kell ölelnie a gazdasági és kulturális élet egész terét, és fel kell használnia a művelt nyugat összes tapasztalatait e kérdések megoldása körül. S nem mint hazug jelszót és ürügyet osztályérdekek leplezésére, hanem mint a radikális haladás komoly tényezőjét figyelembe kell venni történelmi múltunk és mai helyzetünk speciális tényezőit.

Nyilvánvaló, hogy fő feladatunk a gazdasági önállóság megszerzése lesz azon elv alapján, hogy mindenekelőtt a honi termelés elégítse ki azt a honi fogyasztást, melyet mindenáron emelni és fokozni kell. Ez a küzdelem esetleg az önálló vámterület jegyében fog lefolyni, ha az európai viszonyok a védővámos politikát a jövőben is lehetővé teszik. De mindenesetre véget fog kelleni vetni a pénzintézeteinkben annyira elharapózott uzsoraüzleteknek, s bele kell kényszeríteni a tőkét a szolid és produktív befektetésekbe.

Az ipar megteremtésének és a fogyasztás emelésének fő-fő problémája a latifundiumok elleni küzdelem lesz, mely a nagybirtokot felosztva, egy messze kiterjedő s valóban a nép érdekét szolgáló termelési, fogyasztó és értékesítő szövetkezeti hálózattal megteremti az intenzíven gazdálkodó kisbirtok rendszerét. Természetesen e célból véget kell vetni a parcellázási uzsorának, s nemcsak olcsó földet kell adni a parasztnak, hanem az állami és községi szervek messzemenő bevonásával a modern szövetkezés minden erőforrásaival támogatni kell a népet úgy a termelésben, mint az értékesítésben.

Ez viszont csak akkor lesz lehetséges, ha a mai vármegyei nemesi önkormányzat a legszélesebb alapokon nyugvó népies önkormányzattá lesz a municipálszocializmus termékeny kezdeményezéseinek céltudatos felkarolásával.

Mindezek a feladatok elkerülhetetlenné fogják tenni a nép szellemi felemelését, és a valláserkölcsi butítás és a véres történetírás

helyét el kell foglalniuk a gazdasági és technológiai ismereteknek, a természettudományoknak és a humánus kultúrtörténelemnek, mely nem a vérengzések, hanem a termékeny, alkotó munka és az emberszerető béke etikáját hirdeti.

Ezen grandiózus közoktatásügyi reform kellő fedezetre fog találni az egyházi birtokok szekularizációjában s a mai rendszernek az egyházakat és az improduktív osztályokat szolgáló kiadásaiban, valamint adóügyünk reformjában egy bátor és becsületes progresszív adó alapján.

Mindennek természetes következménye lesz az egészségügyi szolgálat államosítása az egész vonalon, és a saját érdekei tudatára ébredt nép a jól honorált orvosokban nem csak testi, de lelki vezérekre is fog találni.

A polgári radikalizmus attól sem fog visszarettenni, hogy az igazságszolgáltatás államosítását követelje, s már a jelenben a szegények hathatós ingyenes jogvédelmét keresztülvigye.

A polgári radikalizmus a munkásosztályban nagy törekvései megvalósításának leghatalmasabb szövetségesét látván, csak természetes, hogy teljes erejével fel fogja karolni a munkásvédelmi intézményeket, különösen a munkásbiztosítás minden faját. Nem feledve pedig el, hogy minden társadalmi haladás az eszmék szabad terjesztésének lehetőségétől függ, biztosítani fogja a teljes gondolat-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési, igazgatási és sztrájkszabadságot, ameddig az erőszakos, terrorisztikus eszközök alkalmazásához nem nyúl.

Úgy a radikalizmus, mint a függetlenségi gondolat belső lényege magával hozza, hogy az új párt gyökeresen szakítani fog minden erőszakos magyarosítással, minthogy jól tudja, hogy a pandúrral, megvesztegetéssel és önkénnyel űzött magyarosítás nem a magyar nép, hanem az osztályuralom érdeke, s hogy az egybeolvasztásnak csak egyetlen eredményes politikája van – mint ahogy ezt a nemzetiségi törvény tisztán látó és nemes szívű megalkotói felismerték –, és ez a közös érdekekben való egyesítés politikája a jólét, a kultúra és az igazságosság alapján. Ismerve a vármegyei basák magyarosító politikáját és annak eredményeit, melyek a nullával egyértékűek,

és tudva azt, hogy az Egyesült Államok szabad és kultúrgazdag levegője minden pandúr, szolgabíró, megvesztegetés és kényszerhimnusz-énekeltetés nélkül rövid pár év alatt elangolosítja a mi szegény, éhező tótjainkat: a radikális pártnak egyik fő feladata lesz, hogy nemzetiségi politikáját nem az agrárfeudális junkerek, hanem a Deákok és az Eötvösök bölcs szellemében vezesse.

Közjogi téren – épp a függetlenségi gondolat érdekében – arra fog törekedni, hogy minden közjogi és nacionalista izgatást lehetetlenné tegyen a nép reális érdekeinek állandó hirdetésével, ha kell, forradalmi érvényesítésével. S hogy minden aulikus és Bécsbe sandító lakájtörekvéstől való tökéletes izoláltságát dokumentálja, de meg hogy növelje a függetlenségi gondolat erejét: minden apró-cseprő katonai és közjogi furfangossággal szemben a modern néphadsereg (milícia) eszméjének fog propagandát csinálni azon meggyőződéstől áthatva, hogy az igazi alkotmánynak csak egyetlen igazi védbástyája van, és ez: az egész, felfegyverzett, érdekeit jól felfogó nép.

Amily megvalósíthatatlan ez az eszme a jelenben: éppoly óriási nevelő és propagandisztikus erővel bír a jövőre nézve.

A 67-es politika végleg diszkreditálva van, és a „nyeregbe jutott" 48 csődöt mondott. Mert vagy lakmározó opportunizmussá alakult át, vagy tehetetlenül dühöngő közjogi frazeológiává.

Az utolsó igazi 48-as, a függetlenségi párt volt alelnöke, Mocsáry Lajos tisztán látja ezt: ő, aki érdeme szerint ítéli meg pártját és a koalíciót, aki régi híve az általános, titkos választójognak, a szekularizációnak, az antimilitarizmusnak és a nemzetiségek egyenjogúsításának.

Természetesen vén bolondnak nevezik a hazafiak, pedig ő az egyedüli, aki a régi, tiszta 48-at képviseli.

És Mocsáry Lajos, aki megvetette mindig az egész „vezényszó-politikát", nem tudna jobb tanácsot adni, mint azt, hogy ki kell küzdeni az egész perszonális uniót a végletekig menő passzív rezisztencia fegyvereivel. Csak jöjjenek az osztrák ármádiák, és tiporja-

nak le. Uralmuk tartós nem lehet a XX. század elején, a demokrácia és az antimilitarizmus idején.

Mocsáry Lajos téved. A XX. század elején éppúgy a hatalmi erők uralkodnak, mint bármely más történelmi korszakban. És a Habsburg-ház ellen és Ausztria ellen ma megindított s a végletekig vitt közjogi harcnak csak ugyanaz az eredménye lehetne, mint 1849-ben. Miért? Mert a militarizmus még sokkal erősebb lett, és Magyarországon nincs demokrácia és antimilitarizmus.

A függetlenségi eszme jövője tehát e két erő fejlődésétől függ.

A radikális párt programja a magyar függetlenségi gondolatnak egyedüli elképzelhető útja.

Mélyen érzem ezeknek a fejtegetéseknek hiányait és részletszerűségeit, és nem is tenném azokat közzé, ha végleges megoldási tervről és nem arról volna szó, hogy a magyar radikálisok kicsiny csapatának figyelmét felhívjam ezekre az égető kérdésekre,

Emellett az a meggyőződésem, hogy az új párt programja csak kollektív munka lehet. Együttesen kell tudományosan feldolgoznunk azokat a kérdéseket, melyek a radikális politika sarkkövei lesznek.

Ma, a reakció fénykorában, úgyis ki van zárva minden tényleges beavatkozás a politikai munkába.

Használjuk tehát fel ezt az időt arra, hogy elméletileg tisztába jussunk feladatunkkal és ezzel megoldásának módozataival.

Remélem, hogy a *Huszadik Század* munkatársai mindannyian kiveszik részüket szemlénk hasábjain ebből a szép és termékeny munkából.

Úgy képzelem, hogy ki-ki a program azt a részét dolgozná ki, mely tanulmányainál vagy érdeklődésénél fogva hozzá legközelebb esik. Pl. ilyenféleképpen: a magyar radikalizmus feladatai a nemzetiségi kérdés terén, a közoktatás terén, a hadügy terén stb. stb.

Ezekből az esszékből kialakulhatna a radikális párt teljes eszmei tartalma, melyet aztán szélesebb körök figyelmébe ajánlhatnánk.

A *Huszadik Század* természetesen oly eltérő álláspontok kifejté-

sét is lehetővé fogja tenni, melyek a radikalizmus közös alapján állanak. (Pl. a vármegye kérdésében érdekes csatákat vívhatnak az önkormányzati eszme és az állami közigazgatás hívei.)

Termékeny munka lesz ez, melynek szükségességét minden gondolkodó ember érzi. Hogyha majd itt lesz a dagály, és ki lehet bontani a vitorlákat: a hajónk pontos iránytű nélkül ne maradjon!

És ki ne érezné, hogy ez a dagály közeledik, hogy meginogtak a régi rendszer alapjai, és megszületni készül egy új világ.

A régi rendszer . . .

Hatalmas, szimbolikus erővel szintetizálta egy ismeretlen művész.

A *Stúdió* ez év márciusi számában lapozva, egy szobormű ragadta meg a figyelmemet. Szegény, csontig-bőrig lesoványodott angyalkát ábrázolt, mely szinte halálos erőfeszítéssel s fájdalmas kínnal akarna felrepülni. De nem tud, mert elaszott testét a földhöz köti két középkori alak: egy szent fejedelem és egy szent apáca. Megdöbbenve néztem ezt a hatalmas alkotást, és megdöbbenésem még fokozódott, mikor a kép alatt ezt az aláírást találtam: The Spirit of Modern Hungary Modelled by C. R. Ashbee and Alex Miller.

Talán honfitársunk lehet az egyik, azok közül való, kiket szám-űzött a két középkori hatalom. Az agrárfeudalizmus és a valláserkölcsi nevelés . . .

A magyar radikalizmus feladata, hogy elmesse a szegény angyalka kötelékeit.

Mert bizony így végleg éhen hal.

H. Sz. 1907. I. köt. 1–10. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikk a magyar polgári radikalizmus politikai zászlóbontása, egyszersmind az 1905–6-os országos politikai válság és a TT-ban 1906 nyarán lezajlott válság tanulságainak levonása volt. Az előző, eszmeileg még forrongó évek félszocialista, de a Bécs bizalmát élvező „darabontkormány" felé is manőverező kísérleteinek kudarcából okulva, Jászi itt tisztázza a polgári radikalizmus viszonyát a szocialista munkásmozgalomhoz, a nemzeti hagyományokhoz és a függetlenségi törekvésekhez. A javasolt radikális párt azonban csak 1914-ben alakult meg, addig a pol-

gári radikalizmus orgánumai a H. Sz., a TT és néhány más társadalmi egyesület, később pedig a *Világ* c. napilap voltak.

Röviddel a cikk megjelenése után, 1907 májusában Budapesten megalakult egy ún. Országos Polgári Radikális Párt, amelynek kezdeményezői a Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmát élvező Kristóffy József volt belügyminiszter és a szocialista Diner-Dénes József voltak. Jászi és társai nyomatékosan elhatárolták magukat ettől az irányzattól és rövid életű pártalapítási kísérletétől. Jászi itt közölt programcikkét egyébként – a konzervatív folyóiratok mellett – Diner-Dénes támadta meg a legélesebben (*A Munka Szemléje*, 1907. 1. sz. és *Szocializmus*, 1907. 6. sz.), éppen annak legsikerültebb pontjai: a függetlenségi eszme elfogadása, a földosztás és a nemzetiségekkel való együttműködés hirdetése miatt. Jászi e bírálatokra *Radikális program* címen válaszolt (H. Sz. 1907. I. köt. 186–188.), elismerve a program eklektikus voltát, de hangsúlyozva a függetlenségi és a forradalmi gondolat összekapcsolódásának szükségességét, s leszögezve, hogy „az új párt legfontosabb kérdése az agrárprogram". *A latifundium elleni küzdelem* című, néhány hónappal későbbi cikkében (H. Sz. 1907. I. köt. 478–480.) még határozottabban foglalt állást a földosztás mellett, kifejtve, hogy a nagybirtok-kisbirtok vitában nem az üzemtechnológiai vagy a gazdasági szempont a döntő, hanem a politikai, mivel az új Magyarország „nem nélkülözheti azt a leghatalmasabb forradalmi erőforrást, mely rendelkezésére áll".

az inkvizíció földje: Spanyolország.

a porosz junkerizmus uralma is megingott: valószínűleg a Reichstag 1906 decemberében történt feloszlatására utal.

Jakabok: a szociáldemokrata vezetők gúnyneve.

Bewegung: mozgalom.

Endziel: végcél.

Régi és új „hazaárulás"

A habzó gyűlölködés, a rejtett gyanúsítás és a nyílt rágalom megmérgezett nyilait röpíti – tervszerűen és parancsszóra – az egész koalíciós hatvanhetes sajtó a képviselőház elnökére, attól a pillanattól kezdve, hogy ez a nyakas és temperamentumos férfiú az önálló bank s az általános, egyenlő választójog követeléseivel együtt *a nemzetiségi kibékülés* eszméjét kezdi hangoztatni. És bármily bizonytalan, általánosságokban elvesző és – ami még nagyobb baj – tudományosan végig nem gondolt a Justh Gyula nemzetiségi programja, bármennyire is pusztán érzelmekhez, a függetlenségi politika inkább kisebb napi szükségleteihez, semmint törekvései egyetemességéhez simulók az ő jóindulatú, bár zavaros és a mai nemzetiségi politika frázisaival kevert megpendítései: mégis a 67-es sajtó oly modorban támadja egykori szövetségesét s a „nemzeti küzdelem" ezt a legexponáltabb alakját, mint a leggyűlöltebb darabontot. A félhivatalos tollaknak ez a bősz, káromkodó zsivaja könnyen elkábíthatja azokat, kik nem keresik a mélyebb társadalmi összefüggéseket.

Pedig a helyzet világos és kikerülhetetlen etapja egy hosszú történelmi fejlődésnek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egész függetlenségi politika puszta kuruc frazeológia vagy demagóg humbug mindaddig, amíg az országban lakó nemzetiségekkel – a lakosság felével – az érdekekben való teljes szolidaritást megteremteni nem képesek. A 48-as forradalom leveretésének is legnagyobb tanulsága, hogy meggondolatlan és dőre politika volt az, mely egyszerre fordult a nemzetiségek és Ausztria ellen. Ezt az igazságot már maga Kossuth belátta, mikor kevéssel a forradalom leveretése előtt, a debreceni országgyűlésen egy igen liberális szellemű nemzetiségi tör-

vényt hajtott keresztül, melynek egyetlen hibája az volt – mint Horváth Mihály írta –, hogy *nem 1848 elején hozták meg.*

A nagy külpolitikai események által előidézett 67-es kiegyezés a dolgok egy más fordulatát idézte elő: a magyar történelmi osztályok kibékültek Ausztriával, s számukra a paktum legértékesebb gyümölcse az volt, hogy *szabad kezet nyertek az országon belül,* a néppel és a nemzetiségekkel szemben. Az Eötvös és Deák örök dicsősége, hogy ezzel a privilegizált helyzettel nem akartak visszaélni, hanem az általuk tervezett bölcs és szabadelvű nemzetiségi törvényre akarták alapítani az ország jövő fejlődését.

Ezt a céljukat azonban nem érték el. Részint azért, mert a területi partikularizmus régi rendi ideológiájának tüze még tovább lobogott – mint a magyar feudalizmus veszedelmes történelmi ajándéka – a nemzetiségi urak lelkében;* másrészt az osztályuralom ezúttal is erősebbnek bizonyult a vezető államférfiak idealizmusánál, s az állások és meggazdagodás után mohón törtető s a soviniszta sajtó műhazafiaskodásától egyre jobban elvakított, az abszolutizmus által kiéheztetett kuruc-labanc had egyre jobban tiporta le a *Széchenyi–Eötvös–Deák*-politika nagy nemzetiségi tradícióit. Egyre inkább közeledett a Rákosi-féle ideológia üzleti rentabilitása, s egyre szemérmetlenebbül hágták át a nemzetiségi törvény rendelkezéseit, míg végre megszületett a céda jogászfurfang elmélete, mely szerint a nemzetiségek érdemtelenekké tették magukat a törvény jótéteményeire.

Az enrichissez-vous mámorában ki emlékezett volna meg a Széchenyi István intéséről, hogy csak a kultúra, az „ideál nép" képes asszimilálni, ki gondolt volna nagyszerű intésére:
„Olvasztói felsőbbséggel kell bírni. Igen. Ámde bír-e ilyennel az, ki szeretetreméltóság és rokonszenv gerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, 's mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt von, 's mindent veres, zöld és fejérrel eltakarít, már azt hiszi, szi-

* Ez az, amit a föderalizmussal téveszt össze Horváth József Lajos *A válság és a románkérdés* (Lugos, 1909) c. figyelemre méltó röpiratában, melyről utóbb még bővebben lesz szó.

veket bájolt 's velőket hódított? Vagy bir-e az olvasztói felsőbbséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsülést? Vagy tán az ért e' mesterséghez, ki hős ellenét, mert oly lelkesedéssel véd vére mellett, mint ő saját véreért, a' helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sújtja, 's hírnevét alacsony gyanúval bemocskolni nem pirul? Vagy tán az a mély felfogású olvasztó mester, ki nyughatatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, ízletessé vált volna, mindenkivel rögtön bevétetni akarja? . . ."*

Soha „nemzetiségi izgató" ily kegyetlenül nem tört pálcát az Apponyi gróf „nemzetiségi politikája" felett, mint ez a prófétalelkű ember!

Maga Deák érezte az osztályuralom veszedelmes árját, mely nagy nemzetiségi alkotását fenyegette, s többször szembehelyezkedett vele nemes egyszerűségű, tiszta logikájával. Ő is előre megbírálta az Apponyi gróf mai Don Quijote-nemzetiségi politikáját, s mintegy *sub specie aeternitatis* ütötte azt agyon, mikor 1872. január 2-án a képviselőházban a szerb gimnázium ügyében ezeket a klasszikus szavakat mondotta:

„Legyen bár az országban 300 gymnázium, legyen bár annyi, hogy minden hatodik mértföldnyire találtassék egy, ha valamely vidéki gymnázium nem azon nyelven, vagy legalább nem kiválóan azon nyelven tanít, mely azon vidék népének nyelve: akkor kétségkivül bajos lesz a kimüvelés elővitele. (Élénk helyeslés, különösen a nemzetiségi képviselők részéről.)

Emlékezzünk csak vissza, mennyit küzdöttünk gyermekkorunkban azzal, hogy egy idegen, egy holt nyelvet kellett tanulnunk, és nézzük, mennyire van most ifjúságunknak megkönnyítve a tanulás az által, hogy magyar nyelven oktattatnak. Ugyanez áll minden más nemzetiség nyelvére is.

Ha őket arra kényszeritenők, hogy gyermekeik, kik a magyar nyelvben vagy éppen nem, vagy kevéssé jártasak, mert hisz a népiskolákban főképp a maguk nemzeti nyelvén taníttattak, mindenütt

* A Magyar Académia körül. Pest, 1842. 41. l.

és mindenben magyarul oktattassanak: úgy azon gymnáziumokban lehetetlen volna az ifjak előhaladása, a szülők hiába költenék a pénzt, a gyermekek hiába töltenék el idejöket. (Élénk helyeslés a nemzetiségi képviselők részéről.)

Egyáltalán, ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk: ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velök a magyar viszonyokat megkedveltessük. (Általános helyeslés.) Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani akarni őket istentelen barbárság volna (élénk helyeslés) még akkor is, ha nem volnának olyan számosan, minélfogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségünkké tenni őket nem fekszik érdekünkben. (Élénk helyeslés.) Hasonló helyzetben vannak ők is. Ha ők elszakadhatnának és egy nagy nemzetet képezhetnének: érteném a netalán erre irányzott törekvést: de az európai viszonyok között ez lehetetlen. Mind a két félnek tehát arra kell törekednie, hogy együtt és egymás mellett mennél jobb egyetértésben megéljünk. (Élénk helyeslés.)

*Így fogván fel feladatunkat, helyeslem a miniszterium indítványát, hogy egy új, kiválólag szerb gymnázium állíttassék fel."**

De még a Deák tekintélye sem gátolhatta meg tartósan a korszak osztályuralmi erőinek érvényesülését. Az ő politikája eszményi-doktrinér politika volt, mely ellentétben állott úgyszólván az egész képviselőház, az egész magyar közélet hatalmi, hivatalbeli s zsebbeli érdekeivel. A nagy liberális nemzedék gárdája lassacskán ki is halt, és Tisza Kálmánnal egyre kifejezettebben érvényesült az erős kezű 67-es politika, mely osztályérdekei mellett a saját legitimitását csakis a nemzetiségi mumus falra festésével tudta igazolni. Hogy ez a politika, mely a szolgabírólelkű Bánffyban kulminált, hova vezetett: több ízben láttuk már e szemle lapjain. Ez irány szülötte a Burdia-féle nemzetiségi kupec típusa is, kit a fentebb idézett, román vidéken élő, valódi fajmagyar szerző (ezt Rákosi úrnak jelentem!) így portraitíroz:

„E szerencsétlen áramlat vetette felszínre Burdia Szilárdot, Karánsebes városa képviselőjét, akit városi pandúrból udvari tanácsos-

* Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. Budapest, 1908. VI. k., 340–341. l.

*ságig emelt föl. Az irány emberére talált, mert ez teljesen megfelelni igyekszik a hozzáfűzött várakozásoknak, s bármily eszközt helyesnek tart a nemzetiségi pártiak s egyáltalán ellenségei üldözésére. Befolyása alatt a közigazgatási bíráskodás irányzatos kezelést nyer, választások után az ellenzéki választókat mesterségesen támasztott kihágások címén vonják eljárás alá, tömegesen büntetik a szent hazafiság nevében. Brutális erőszakoskodással sikerült is időközi választásokon néhány mandátumot szerezni, minek folytán a kormánynál jelszóvá vált, hogy az ő előterjesztéseit mindenképp teljesíteni kell, mert Burdia így nyer hatalmat a nacionalizmus leküzdésére s a mérsékelt román párt megteremtésére. Keresztül is visz Burdia a minisztériumokban hihetetlen dolgokat, a tisztviselők ámulnak, bámulnak, dúlnak-fúlnak, látva, hogy lehetetlent kívánnak tőlük, de meg kell tenniök az elvileg lehetetlen dolgokat is, mert így kívánja ezt a »politika«. Burdiának a krassószörényi elvet sikerül a minisztériumokba is átplántálni."**

És ha az olvasó talán kételkedik szerzőnk adta ezen általános jellemzés objektivitásában, akkor olvassa el a burdianizmusról szóló konkrét eseteket is. Íme egypár, hisz érdemes leközölni ázsiai nemzetiségi politikánknak ezeket a tragikomikus keresztmetszeteit:

„Országszerte ismeretes például Biraucz Döme, a Poporul Román volt kiadójának esete, aki államellenes izgatás miatt került bűnvádi kereset alá. Burdia értésére adta, hogy ha javulást ígér, lapjában mérsékeltebb hangon ír: kijárja a kormánynál a vád elejtését. Biraucz ígért fűt-fát, Burdiával jó pénzen megvétette lapját, Burdia pedig kijárta, hogy az ügyészség utasítást kapott a vád elejtésére azon a címen, hogy a szerző ki nem nyomozható, a szerkesztőt pedig a törvénynek nem célja elővenni s megbüntetni. E vádvisszavonás mereven ellentétben állott a sajtójogi fokozatosság elvével, s az ügyész irulva-pirulva adta elő, de meg kellett tennie, mert felülről parancsolták, s Burdia elvi érzékenységekhez nem ért. Az ügy eddig is elég komikus, a befejezése azonban országos hahotát váltott ki. Biraucz alighogy kimászott a csávából, sietve visszatért a nacionaliz-

* Horváth, i. m. 48–49. l.

mushoz, magával hozva a Poporul Román-t is, Burdiát s a kormány eljárását átadva a köznevetségnek. Kárba veszett a sok vesződség, pénz s mit sem használt az igazságszolgáltatási elvek legázolása.

Vegyünk más esetet. Mehádián Burdia nagy triumfussal választatta meg lelkésszé a nemzetiségi párttól elhódított (?) Dure Szilárdot. A kormánynál kivitte, hogy kongruáját évekre visszamenőleg kiegészítették. Dure felszedett ennek folytán vagy hatezer koronát, s amikor jól teleszítta magát, Burdiának hátat fordított, a legutóbbi zsinati választások alatt újra a nemzetiségi párttal harcolt sikeresen, s a kincstártól kapott pénzen nemzetiségi bankot alapított.

*A karánsebesi püspökválasztás előtt is világgá kürtölték a burdista lapok a Burdia-párt biztos sikerét, amiből csúf vereség lett. Burdia keservesen panaszkodott, hogy emberei közül többen cserbenhagyták. Burdia embereinek dr. Badescu Traján, a megválasztott püspök elleni csúnya hajszája egyúttal rettenetes képet nyújt Burdia eszközeiről, melyekkel ellenségei ellen dolgozik. A karánsebesi magyar társadalom összes kitűnőségei előnyösen ismerik e puritán és nagy tehetségű férfiút, mi a burdistákat nem akadályozza abban, hogy a legotrombább rágalmakat ne szórják reá, csakhogy megerősítését valahogy megakadályozzák."** Stb. stb.

És ítélje meg minden elfogulatlan ember, hogy túlzás-e, ha azt mondom, hogy oly ország, melyben ilyen esetek történhetnek meg – mégpedig nem kivételképp, hanem rendszeresen –, annak kormányzata a vesékig korrupt, s mindenkit, aki nem az uralkodó oligarchia tagja, életében, vagyonában és becsületében a teljes jogbizonytalanság állapotában tart.

Ha így a 67-es, a nagybirtok uralmán alapuló rendszer szinte dialektikus erők nyomása alatt haladt a Deák–Eötvös-féle elvek negációja felé, honnan kerülhetett volna ki annak ellensúlyozása, egy okos, humánus, az erők és érdekek egyesítését szolgáló nemzetiségi politika? Nyilván csak az ország demokratikus erőforrásaiból. Eze-

* I. m. 49–50. l. És a helyzetre jellemző, hogy e súlyos vádakkal szemben nem indítanak sajtópert Horváth ellen, hanem Burdia megíratja a *Budapest*-ben, hogy Horváthot megvették a nemzetiségek, mire ő természetesen bűnvádi feljelentést tett a nevezett lap ellen.

ket 67 után egyedül a szélsőbal képviselte, mely a par excellence magyar parasztság és kisiparosság pártja volt. S mit látunk? Tényleg azt, hogy a szélsőbal vezető politikusai csakhamar átlátják és hirdetik a nemzetiségi kibékülés szükségességét.

Tényleg nem kisebb hazafiak, mint Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Kállay és Madarász lépnek érintkezésbe a nemzetiségi vezérférfiakkal, Mocsonyival, Mileticcsel és Hodosiuval, hogy a nemzetiségi béke helyreállításának módozatait megbeszéljék. E tárgyalások eredménye lett a következő törvényjavaslat-tervezet:*

1. §. Magyarországon a következő történeti és meghonosított nemzetek léteznek: magyarok, románok, szerbek, tótok, ruthének és németek. Mind e népfaj egyenlő a törvény előtt. A jelen alaptörvény szabályozza a nemzetiségek és a nyelvek politikai egyenlőségét, a királyság területi épsége és politikai egységének sértetlen fenntartásával.

A hivatalos okmányokban a Magyarországon lakó összes nemzetiségek a „magyarországi" (peuple hongrois) össznevezet alatt értetnek. Ezen elnevezés „magyarországi" (hongrois) azért fog használtatni, nehogy a magyar (magyare) nemzetiség ebből különös hasznot vonhasson, vagy befolyást vezethessen le.

2. §. A megyékben, községekben és városokban azon nemzetiség tekintendő uralkodónak, amely abszolúte vagy viszonylagosan többségben van.

Azon megyék és kerületekben, hol az uralkodó többségen kívül bármely nemzetiség oly nagy számban van, hogy az összes lakosság

* E tervezetre a kitűnő román publicista, dr. Branisce Valér tett figyelmessé, ki a *Drapelul*-ban egy nagy érdekű cikksorozatot tesz közzé Mocsonyi Sándor életéről. Branisce úr Mocsonyinak élete végéig legmeghittebb barátja volt, s feltétlenül hitelt érdemlő azon állítása, hogy a szélbali és a nemzetiségi vezérférfiak között teljes megegyezés jött létre a fenti törvényjavaslat alapján. De ezt a tényt más indiciumok alapján is meg lehet állapítani. Így mikor a Deák-párti lapok a törvényjavaslatot egész terjedelmében leközlik, mint a szélsőbal és a nemzetiségiek paktumát, a *Magyar Újság* nem dementálja a hírt. Ellenkezőleg, mint látni fogjuk, vezércikkeiben ezt a politikát követi tovább.

Az akkori Deák-párti lapok a *Correspondence Slave*-ból közölték le ezt az Irányiék által nem dementált törvényjavaslatot. Érdemesnek tartottuk itt egész terjedelmében bemutatni, mivel élénk világot vet az akkori legtúlzóbb és leghazafiasabb ellenzéki frakció vezérembereinek szellemi légkörére. És csodák csodája, Rákosiék akkor nem rendeztek hazaárulási komédiát ebből a valóban felforgató és utópisztikus tervezetből!

egyharmadát megüti, e nemzetiség megkövetelheti, hogy nyelve második hivatalos nyelvnek tekintessék.

A hatósági közgyűléseken az elismert nyelvek bármelyikét lehet használni.

Oly kerületekben, hol az elismert két nemzetiség közül egynek sincs többsége, ki-ki tetszése szerint és a szükséghez képest bármelyikét használhatja az elismert nyelveknek; de a magyar hatóságokkal vagy a központi kormánnyal való érintkezésben a megye hivatalos nyelvét kell használni.

3. §. A törvényhozásban és a központi hatalom okmányaiban használt hivatalos nyelv az ország lakói többségének a nyelve.

A központi kormány, a legfőbb törvényszék s a semmitőszék köteles intézvényeit és ítéleteit azon nyelvre fordittatni, mely az illető megyében uralkodó, vagy melyet az illető felek értenek.

A kisebbségben levő nemzetiségek képviselői az országgyűlésen saját nyelvüket használhatják.

4. §. A királyság törvényei, a központi igazgatás s a kormány minden határozatai és rendeletei a törvény által elismert hat nyelven hirdetendők ki.

5. §. A megyék, kerületek és városok főnökei és hivatalnokai a felettük álló hatóságokkal saját hivatalos nyelvükön közlekednek.

6. §. Magánügyekben a felek saját nyelvüket használhatják, s a közigazgatási hatóságok, valamint az első- és másodfokú bíróságok az ügyeket az érdekelt felek nyelvén kötelesek tárgyalni.

Ha rendes per folyik, melyben az ellenfelek különböző nyelvet használnak, mindegyiküknek használhatja ott a saját nyelvét, de az ítélet csak azon nyelven hozatik meg, melyen az ügy a törvényszék elé vitetett.

Ha az érdekelt fél oly nyelvet beszél, mely a kerületben ismeretlen, a törvényszék előtt használhatja akár az ellenfél nyelvét, akár a kerület hivatalos nyelvét, akár a központi kormány nyelvét. Azon esetben, ha az egyik érdekelt fél több különböző nemzetiségekhez tartozó egyénekből áll, köteles magát a kerület egyik elismert nyelvén kifejezni.

A per tárgyalása a vádlott nyelvén történik, s a vádlott a tör-

vényszék határozatairól saját nyelvén értesitendő, föltéve, ha a nyelv a kerületben divik. Ellenkező esetben az itéletet azon a nyelven kell kimondani, és a pert a kerületben divó azon nyelven kell tárgyalni, melyet a vádlott legjobban ért.

Azon esetben, ha különböző nemzetiségekhez tartozó több vádlott van, akkor azok, kik az illető törvényszéki kerület hivatalos nyelvét értik, ezen hallgatandók ki, s a többiek is ugyanezen nyelven, csakhogy hites tolmács segitségével. Az itéletről mindegyik saját nyelvén értesitendő.

Ha az esküdtszéki intézmény behozatnék, mindazon esetekben, midőn az esküdtek az ügy állásáról nem szerezhetnének más úton alapos tudomást, a tárgyalás hivatalos nyelven tartandó.

7. §. A nemzeti haladás a kormány feladata, s azért a kormány mindent meg fog tenni ezen haladás elősegitéséért. Minden egyes nemzetiségnek joga van iskolákat, irodalmi, művészeti és tudományos társulatokat alakitani.

8. §. Minden elemi, községi és felső tanintézetben a hat nemzetiség közül annak nyelve a tanitási nyelv, amely nemzetiség többségben van az illető kerületben.

A kormány köteles határozatait a tanintézetekkel ama nyelven tudatni, amely tanitási nyelvül el van ott fogadva.

9. §. Az ország egyetemein nemcsak a különféle nemzetiségek nyelve és irodalma fog tanittatni, hanem azonkivül tanszékek állittatnak, hol az ország törvényei az elismert hat nyelven elő fognak adatni. Mi több, állittathatnak tanfolyamok, hol külön tanitók a tudományok minden ágát minden egyes nemzetiség nyelvén fogják tanitani. Ugyanez áll az ország minden nyilvános akadémiájára nézve. Minden kerületben a többségben levő nemzetiség részesül kedvezésben.

Azon vidékeken, hol még nem létezik ily iskola, kötelessége lesz a municipiális hatóságnak vagy az államnak ott rögtön iskolát alapitani.

10. §. Mindenkinek, ki oly hivatalt óhajt nyerni, melyhez a magyar nyelv tudása szükséges, bizonyitékát kell adnia annak, hogy teljesen birja e nyelvet.

11. §. Jelen törvény főszabványai, név szerint azok, melyek az 1. §-ban foglaltatnak, egyik alapját képezik az ország alkotmányának. 12. §. Jelen törvény hitelesíttetése és kihirdettetése után azonnal foganatba lép; s mindazon előbbi törvények, melyek vele ellenkeznek, általa eltöröltetnek.

Miért aludt el ez a kibékülési akció? Branisce a Deák-párti sajtó terrorizmusáról beszél, de én ennek nyomait hiába keresem. A balsiker okát ugyanabban a körülményben találom, melyek a Deák-féle nemzetiségi politikát deformálták. A *szélbal* vezéreinek ideológiája ellentétben volt a párt való, reális osztályhelyzetével, mivel *az sem volt igazán modern, demokrata képződmény,* hanem még mindig a régi kurucvilág *survival*-je, mely mint ilyen, organikusan képtelen volt tartósan és elvi alapon demokratikus politikát folytatni – miként a történelmi fejlődés be is bizonyította. De azért egyéb liberális fellendülések mellett, egy humánusabb s ésszerűbb nemzetiségi politika akkordjai mégiscsak a kálvinista papok és kurtanemesek eme lenézett pártjából szólaltak meg.

Így Irányi Dániel 1870. május 15-én közzéteszi Kossuth 1854-ben írt *alkotmánytervét,* melynek fő elveit azonban akkor is a száműzött „igazságoknak, sőt örök igazságoknak" tekintette. Ez a zseniális írás több mint ötven esztendővel megelőzte – mint már éppen e lapokon rámutattam – az osztrák szociáldemokrata párt legradikálisabb nemzetiségi programját, mikor kijelenti:

„Tehát egy nemzetiséghez tartozó honpolgárok nemzetiségi érdekeik előmozdítása végett községbe állnak, községenként képviselet útján kerületi egyleteket képeznek, s a kerületeket egy köz nemzeti egyletbe összeforrasztandják, adnak maguknak oly szervezetet, amint nekik tetszik: választanak nemzeti főnököket, címezendik őt Vojvodának, Hospodárnak, amint tetszik, egyesítendik, ha úgy tetszik, nemzeti társas egyletükkel egyházuknak, iskoláiknak kormányzatát; csinálnak maguknak szabályokat, kormányozandják egyletüket ama szabályok szerint, szóval társas önkormányzati teljes szabadsággal gondoskodandanak mindazon erkölcsi, társas érdekek előmozdításáról, miknek összegét »nemzetiségnek« nevezzük.

Ezen egyesületnek nincs semmi köze az államhoz, az államnak

nincs semmi köze övele. Az állam nem kíván tőle egyebet, mint hogy gyűlései nyilvánosak legyenek, miszerint ha törvényt sértenének, a törvény uralma fenntartathassék."

És Irányiék tovább is lobogtatták ezt a zászlót. Egy nagyobb cikksorozatuk 1870. május 1-i folytatása így elmélkedik a *Magyar Újság*-ban:

„*Éppen a demokratikus államintézmények vennék el hazánkban is a nemzetiségi kérdés mérgét.*

Ott, hol valódi szabadság, valódi jogegyenlőség van, ott alig fog fogékonyságra találni az izgatás, mely az álalkotmányosság államaiban a számbeli többségben levő nemzetiségeket a kisebbségben levő uralkodó nemzetiség járma alól felszabadítani igéri.

Nyújtsunk kezet egymásnak. Segítsünk megmenteni ezredéves alkotmányunk emberszerető fejlesztése által a valódi szabadságot, valódi jogegyenlőséget, a demokráciát hazánkban, és nemcsak a magyarság jövőjét fogjuk maradandó alapra fektetni, hanem hazánk összes nemzetiségeit, a nép millióit fogjuk megszabadítani közös ellenségétől."

És ez a vélemény nem volt akkor elszigetelt a magyar közéletben. Mikor Mocsonyi Sándor a Deák-pártnak a köztörvényhatóságokról szóló antidemokratikus törvényjavaslatát hatalmas beszédben bírálta, és győzedelmesen bizonyította be, hogy az erőszakos magyarosítás *leplezett abszolutizmusba* kergetendi az országot (ami azóta tényleg meg is történt), a kor egyik legbefolyásosabb publicistája, Csernátony így kommentálta Mocsonyi beszédét az *Ellenőr* 1870. július 3-i számában:

„*Igaz, hogy privatim ajánltatott nekünk a virilis szavazat elfogadása azon alapon is, hogy különben megeszik nemzetünket a nemzetiségek. Legyen meggyőződve Mocsonyi Sándor, hogy pártunk ismeri már ezt a tréfát, s azt szokta mondani privatim és publice is az ijesztgető kedves kormánypártnak: farceur, va! Hordd el magad, bohóc! A komédia már ismeretes, s nem szedhet már többé rá senkit, ha észen van. Mai napság tudja már maga népünk is, hogy azért rémítgetik a románnal, szerbbel és többi nemzettel, hogy hall-*

gatagon viselje magát, sőt éppenségesen érdekében történtnek vegye, ha szabadsága megszoríttatik, jogai megnyirbáltatnak, terhei neveltetnek. S tudjuk jól azt is, hogy nem ijesztgetnék többé Magyarországunkat sem román, sem szerb, sem másféle mumus általi felfalatással, mihelyst elkészülne a közös szolgaság gépezete minden faj részére egyaránt."

„Tökéletesen igaza van (Mocsonyinak) jelesen abban, hogy a magyar nemzetnek semmi szüksége sincs azon mesterkélt előnyökre, melyekkel a vakok politikája akarná biztosítani életét. Ha nem volnánk teljes lelkünkből meggyőződve, hogy fajunknak semmi szüksége sincs a mesterkélt előnyökre, akkor valóban kétségbe kellene esnünk a magyarok fennmaradása felett, mert azt ugyan biztosíthatja történelmi létünk, szorgalmunk, művelődésünk, a múlton alapuló, a jelenben is érvényes s a jövendőre is átvihető minden természeti jogosult előny, de nem biztosíthatná semmiféle mesterkélt előny."

És ha ezekhez a történelmi dokumentumokhoz – melyeket könnyű volna egy kötetnyire kidagasztani – hozzáadjuk Mocsáry Lajos újabb keletű, hasonló irányokban mozgó, bátor kezdeményezését: állítjuk, hogy Justh Gyula „hazaárulása" nem valami forradalmi ötlet, hanem az a függetlenségi párt legősibb erőforrásaiból táplálkozik. A többször említett brosúra mélyen szántó szerzője joggal állíthatja: „Innen az a felötlő történelmi jelenség, hogy soviniszta politikusok a vezető igazi függetlenségiek között nem találhatók, soviniszták csak a 67-es politikusok között fordulnak elő"*, legalábbis ama korlátok között, melyeket fentebb felállítottam.

De eddigi fejtegetéseimből egy más fontos igazság is következik. Az, hogy Justh Gyula törekvései – miként a Horváth, Irányi, Mocsáry ily irányú akciói is – mindaddig meddők fognak maradni, míg a függetlenségi párt nem áll élére a demokratikus átalakulás ügyének, míg kebeléből nem taszítja ki az általános, egyenlő, titkos választójog szuverén választóvizével feudális és klerikális ele-

* Horváth, i. m. 58. Igen meggyőzőek a füzet ama fejtegetései is, melyekben a nemzetiségi béke helyreállítását közgazdasági szempontokkal indokolja, és az iparfejlesztést jelöli meg, mint az ország összes népfajainak alapvető létérdekét.

meit, melyek a párt összes energiáját megmételyezik. Kérdés, be fog-e következni ez a nagy megtisztulási processzus? De ha nem is következik be, ha a függetlenségi pártot végleg felőrlik a grófi és a papi mikrobák: ránk, radikálisokra és szocialistákra mindenképp szerfelett becses marad a történelmi fejlődésnek ez az útmutatása. *Mert ha a kuruc hagyományok örökösei a demokrácia első gyönge fuvallatára meg merték tenni ezt a nagy lépést:* minket, a városi polgárok, a jobbágyok vagy a sárga foltosok utódait a huszadik század hatalmas indusztrializmusa korában mi sem tarthat vissza attól, hogy becsületesen és utógondolat nélkül, testvériesen nyújtsunk kezet nemzetiségi polgártársainknak. Természetesen azok a konkrét propozíciók, melyeket az imént bemutattam, ma már csak *történelmi érdekességűek.* De a szellem, az alapeszme, mely azokat áthatja, ma is él. S hazaárulási lármája a soviniszta üzletembereknek sem fog bennünket elnémítani.

Mert ugyan ki az a bamba, aki elhinné, hogy Széchenyi–Deák–Kossuth–Irányi–Mocsáry hazaárulók voltak, ellenben a hazafias érzés egyedüli letéteményese a grófok lakájhada: a Rákosi–Légrády-féle, hamisítatlan fajmagyar, közkereseti társaság.*

H. Sz. 1909. II. köt., 293–301. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikk megjelenése idején ment végbe – közvetlenül az önálló magyar nemzeti bank követelése körüli vitában – a Függetlenségi Párt kettészakadása Justh Gyula radikális és Kossuth Ferenc, Apponyi Albert mérsékelt irányzatára. Justh ekkor tért vissza a Függetlenségi Párt régi demokratikus hagyományaihoz is.

* Ez a közlemény már ki volt szedve, amikor a *Budapesti Hírlap* f. évi október hó 3. számában *Magyar Efialteszek* cím alatt szokott perfid és jezsuita modorában nekirontott a *Huszadik Század*-nak és a Társadalomtudományi Társaságnak. Mintha csak újabb érvet akart volna szolgáltatni jelen cikkünk mellett. Újra a régi becstelen taktika: nagy francia számunk és egyéb cikkeink egyetlenegy adatával sem mer polemizálni, hanem csak ferdít és rágalmaz, s egyszerűen ránk süti, hogy hazaárulók vagyunk. Nem érdemes tehát a gyáva, névtelen kirohanással foglalkozni. Csak egyet. A jeles lap ismételten idézi a *Neue Freie Presse* furcsa kis megemlékezését francia számunkról, míg a nagyszámú többi francia, német stb. kritikákról nem vesz tudomást. Nos, aki tudja, hogy a bécsi újság budapesti levelezője ugyanaz a Gratz Gusztáv, kit mint elveink árulóját sorainkból kirekesztettünk, könnyen tisztában lesz vele, hogy honnan fú a szél.

koalíciós hatvanhetes sajtó: a „nemzeti koalíció" a Tisza vezette Szabadelvű Párttal szemben álló 48-as és 67-es pártokból alakult 1904-ben. Az 1905-ös választásokon többséget szerzett, majd a „darabontválság" után, 1906-ban, az uralkodó bizalmát élvező Wekerle Sándor miniszterelnöksége mellett kormányra jutott. 1909-ben viszont már teljes felbomlásnak indult. Justh radikális függetlenségi irányzatával nemcsak a nyíltan a kiegyezés alapján álló „67-es" pártok és csoportok (Andrássy, a klerikális Néppárt stb.), hanem a mérsékelt „48-asok" is szembefordultak.

Eötvös és Deák szabadelvű nemzetiségi törvénye: az 1868: XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában". A törvény elismerte a nemzetiségek jogát a szabad nyelvhasználatra, az anyanyelvi iskoláztatásra és művelődésre, de kollektív nemzeti jogokat és politikai intézményeket nem engedélyezett.

Rákosi-féle ideológia: Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője fogalmazta meg legnyíltabban a „magyar imperializmus", a „30 millió magyar", azaz az erőszakos magyarosítás programját.

enrichissez-vous: gazdagodjatok! (Lajos Fülöp francia király jelmondata).

Apponyi gróf nemzetiségi politikája: Apponyi Albert, mint a koalíciós kormány kultuszminisztere, egész művelődési és iskolapolitikájával az erőszakos magyarosítást igyekezett szolgálni.

sub specie aeternitatis: az örökkévalóság jegyében, örök érvénnyel.

szolgabírólelkű Bánffy: Bánffy Dezső volt miniszterelnök (1895–99), aki kormányzatát az aratósztrájkok és munkásmegmozdulások brutális letörésével tette hírhedtté. A századelőn szakított a Szabadelvű Párttal, megalapította az Új Pártot, majd elnöke lett az Általános Választójog Ligájának.

szélbal: hivatalosan 48-as párt, a kiegyezés utáni országgyűlés radikálisan ellenzéki pártja, mely Kossuthot vallotta eszmei vezérének. Mellette a Tisza Kálmán-féle „balközép"-párt behódolt a dualizmus rendszerének, 1875-ben egyesült a kormányzó Deák-párttal.

Mocsonyi Sándor: Alexandru Mocioni (1841–1900) Temes megyei nagybirtokos, a Román Nemzeti Párt egyik alapítója és vezetője, képviselő.

Csernátony Lajos (1823–1901) publicista, 1848–49-ben a Március Tizenötödike, 1867 után a balközép-párti Ellenőr szerkesztője, később csatlakozott a Szabadelvű Párthoz.

nagy francia számunk: a H. Sz. 1908. decemberi „választójogi száma", mely francia nyelven is megjelent, egy-egy átfogó tanulmányban mutatta be a hazai gazdasági, társadalmi és kulturális állapotokat (pl. Rácz Gyula: Magyarország gazdasági és szociális állapota; Bolgár Elek: A kivándorlás; Jászi: Nemzetiségi politikánk iránya; Kunfi: Az iskola Magyarországon), továbbá külföldi politikai és tudományos tekintélyeket (K. Kautsky, O. Bauer, T. Masaryk, R. MacDonald, E. Durkheim stb.) is megszólaltatott Andrássy Gyula belügyminiszter antidemokratikus „plurális" választójogi javaslatáról.

Széchenyi, praeceptor Hungariae

Ma ötven éve, hogy a „nagy szemöldökű, barnássárga színű, komor kinézésű" gróf – ezekkel a szavakkal portretírozta egyszer önmagát – egy pisztolylövéssel véget vetett nagyszerű életének, mely csak úgy izzott a munka, a gondolat és a szenvedés lángjában. Ő a mi történelmünk nagy önkínzója, még ma is a legmodernebb és legeurópaibb magyar, ki a „szent elégedetlenség" tüzével lelkében s marcangoló kórral idegzetében, a tömeg részvétlensége és az önvád fullánkjai által űzve, a próféták isteni önkívületében, gyakran megtántorodó léptekkel, de mindig talpra álló bizalommal rohant előre a reformátorok magányos és megrágalmazott útjain, mint a történelmi fejlődés szellemének küldötte, mint a világot átformáló, a régi rendet megdöntő, új energiákat fakasztó, a területi partikularizmusokat lerontó, nagy gazdasági egységeket teremtő, rendeket, felekezeteket és nemzetiségeket egybeforrasztó, a hatalmasokat és kitartottjaikat elsápasztó *nagy és forradalmi nemzeti szellemnek* magyarországi nagykövete.

Nagyszerű és csodálatos volt ez az ember, reményt gyullasztó és félelmetes, jóságos és kegyetlen, emberszerető és gyűlölséges, mint minden elementáris erő, mely a Teremtés céljait munkálja.

Ti már nem ismeritek őt, kortársaim és egész fiatalok, mi mindannyian, kik középiskolai kézikönyvekből és hazafias deklamációkból rajzoltuk meg magunknak az ő senkihez nem hasonlítható alakját.

A Széchenyi István nagy, lángoló, forradalmi személyiségét meghamisította a magyar hivatalos világ és a kenyerén élő publicisztika és tudomány, és elhitették veletek, hogy a nagy hídépítő és előítélet-leromboló, a középkori világot ostromló és a Nyugat után

szomjazó, harcos és összeférhetetlen gróf holmi megnagyított és földíszített O.M.G.E.-alak volt, vagy valami udvari tanácsos-professzor ember, vagy egy szépen zengő Apponyi-féle rétor, aki a faji maradiságot védte volna Európával szemben, és akinek szent nevét kihasználva, ma éretlen junkercsemeték szövetségeket fabrikálnak a szocializmus ellen.

Miként a primitív vadember a saját testi és lelki hasonlatosságára alakítja ki isteneinek eszméjét: úgy gyúrta át és torzította el az üzérkedő „liberalizmus", a Jézus nevében spekuláló publicisztika és a maradi kuruckodás a Széchenyi Istvánnak mindig úttörő, mindig őszinte és mindig önzetlen alakját.

Az új Magyarországnak vissza kell adni az igazi Széchenyi Istvánt és a többi nagyokat, akiket a reakció kétszer feszített keresztre. Először *életükben,* amikor gúnnyal, csalárdsággal, perfidiával, üldözéssel és terrorizmussal meglankasztották a géniusz szabad és merész szárnyalását; másodszor *haláluk után,* amikor szűk látókörű dicsérettel és értelmetlen hajlongással, bankettező frázisokkal és a nagy emberek utódait legyezgető bókokkal meddőkké igyekeznek tenni azokat a történelmi energiákat, melyek a már kiégett nagy lelkek munkáiból áradnak felénk, mint kialudt napok fénysugarai, melyek forrásuk romba dőlte után is tovább terjednek az éteren át.

A mágnásasszonyok és elmaradt költőcskék által kisajátított Petőfi, a népellenes panamisták által bitorolt Kossuth Lajos és a nagybirtok által lefoglalt Széchenyi István nem kisebb ok e szerencsétlen ország elhomályosításában, mint a jelen önzése, furfangja és maradisága.

A mi kötelességünk tehát, hogy távol a hivatalos emlékünnepélyek kortesfogásaitól és frázisaitól: a maga történelmi nagyságában állítsuk szemeink elé Széchenyi Istvánt.

Széchenyi István nem volt nagy tudós, ha ez alatt a gondolatok rendszeres szabályosságát, a kutatás induktív nyugalmát vagy a dedukció hajszálfinomságát értjük. Lángoló lelke, mint rakoncátlan

paripa szelte végig kora tudásának és művészetének mezőit, és száguldó útjában tarkabarka virágokat szakított le, nem törődve azok osztályozásával, sőt annyi fáradságot se véve magának, hogy őket esztétikusan elrendezett koszorúba fonja. De éles szeme mindenütt észrevette a nagyot, a termékenyt és a szépet, s bámulatos intuícióval nagy igazságok közeledését érezte. S így történhetett meg, hogy ez a laikus, dilettáns, hézagos tudású gróf tisztább eszméket táplált a társadalom fejlődéséről, a gazdaság átalakulásáról, a jogrendről és az erkölcsökről, mint a budapesti egyetem szakprofesszorainak túlnyomó többsége anno Domini 1910. Bár fölületesen vagy egyáltalán nem ismeri őket, olykor szinte félelmetes biztonsággal alkalmazza az organikus elmélet, a fejlődési tan, a kollektív lélektan, a történelmi materializmus és az osztályharc tanait. Egy sereg példából kiragadom ezt:

„Britannia és Franciaország vérzivatarai mit bizonyítanak egyebet, mint *szegénység miatti megvívást?* Mert mindazon borzasztó convulsiók, melyek egy s más országot megráztak, mi egyébből vették eredetüket, mint abból, hogy a tehetősebb rész, mely hatalommal volt fölruházva, a haza minden terhének vitelét az alacsonyabb, de a hazafiak nagyobb részén akará mindig hagyni – amit ez végre tűrni és szenvedni nem tudott s nem akart, s evégre rabláncait kettétörte, azoknak, kik őket úgyszólván fogva tartották, legnagyobb ijedtökre s ideiglenes károkra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznukra s mai tartós jólétükre is . . ."

Ilyen és hasonló nagyszerű elméleti fölvillanások rendkívül gyakoriak a Széchenyi írásaiban, melyek különösen elragadók a maguk póztalan egyszerűségükben. De „tudós", „nagy tudós" nem volt Széchenyi István . . .

Nagy politikus se volt, ha ez alatt a célok pontos megrajzolását, a program következetes átgondoltságát, a hatalmi tényezők helyes mérlegelését, a tömegekre való hatni tudást és az emberek szervezését értik. Olyan büszke, magányos, esztétikus és neuraszténikus, magyarul rosszul beszélő és külföldi szokások szerint élő, túlfinomult úr nem lehetett vezér a „szalonnafalók" és a „piparágók" or-

országában. Tényleg, inkább féltek tőle, mint szerették, s ma a legutolsó kis klikkvezérnek nagyobb tábora van, mint őneki volt. De máskülönben sem lett volna alkalmas a politikai vezérkedésre: földúlt idegrendszere állandó rémképekkel üldözte, arisztokratikus tradíciói minduntalan összeütközésbe jutottak forradalmár átlátásaival, és végül halálosan megdöbbent azoktól a szellemektől, amelyeket éppen ő keltett életre.

Mindezért: a Széchenyi örök dicsősége nem alapszik sem tudományos, sem politikai működésén.

Ami őt naggyá, örökké, egyetlenné teszi a magyar történelemben, az az ő *prófétai lelke volt*, mely csillogó egységbe szintetizálta kora összes nagy gondolatait, érzéseit és törekvéseit. És ezeket a ragyogó átlátásokat nemcsak a toll és a szó hatalmával hirdette, hanem nagyszerű tettekben is megvalósította. Ő volt kora nemzeti és liberális erőinek magyarországi főakkumulátora. Az új életre ébredt nagy nyugati államok mintájára: a rendi Magyarországból polgári Magyarországot akart teremteni; a jobbágyokból független parasztokat; a partikuláris megyékből egységes adminisztrációt; a nagyhangú és nagyétkű semmittevésből finom és előkelő nyugati kultúrát; az úriszékekből jogállamot; az undorító csapszékekből modern hoteleket; a járhatatlan utakból és szabályozatlan folyókból gyors és biztos közlekedést; a falusi udvarházak durva vigalmaiból nemzeti akadémiát és színművészetet; a szűk látókörű nem adózásból és a nemes adóst védő pártos bíráskodásból közteherviselést és kereskedelmi jogot; az extenzív rablógazdálkodásból intenzív mezőgazdaságot, viruló gyáripart és kereskedelmet; a bizonytalan uzsorából biztos hitelügyet... Nem volt a modern nemzeti államnak egyetlen olyan követelménye sem, mely a Széchenyi lelkét ne dobogtatta volna meg, s amelynek érdekében ne talált volna látnoki szavakat és munkás cselekedeteket. Mert mindez nála nem teória volt, sem pedig a stréber politikus föltűnési vágya, hanem organikus szükséglet. Őbenne a nyugati kultúrember kritikája a balkáni rendi állammal szemben valóságos gyűlöletté fokozódott. Ő Magyarország elmaradottságát azzal a lassalle-i *Magenwärmé*-vel érezte át, mely

nélkül nincs nagy elhatározás és meg nem bicsakló akarás. Őneki a harc a középkori Magyarország ellen *legszemélyesebb ügye volt,* mint a kultúrember iszonyata ama férgek ellen, melyek, útjában megpihenve, kétes tisztaságú szállodákban ágyát elárasztják. Ez a heves, szenvedélyes, szinte szerelmetes *vágya az újért és gyűlölete a régivel szemben,* adja meg írásainak azt a megrázó koloritot.

Lapozgassunk kissé, csak úgy találomra, a műveiben. Borzad ettől az országtól:

„Ó mily nehéz az élet! Mindentől undorodom, ami Magyarországra vonatkozik. Nem találok senkit, akivel rokonszenvezhetnék. Talán a jövőben lehet Magyarországot szeretni. Én ezt az országot csak muszájból szeretem . . ."

Mert ez az ország elavult ország, örömtelen ország:

„Egy virágzó és gyümölcsöt termő országban az élet és a polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrészül, kicsi és szűk az, s kívülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejtik, mily gyengék, tudatlanok és rosszak is."

A fő baj az, hogy az alkotmány rossz. Mintha csak a koalíciót akarta volna kioktatni, mikor így ír:

„Az alkotmányt biztosítani annyit tesz, mint azt oly lábra helyezni, hogy az ország minden lakosa érdekét találja benne, hogy tovább fennálljon . . . *Angliában a parlamentben javításokra gondolnak, a magyar országgyűlésen az alkotmány fenntartására . . .*"

S mintha látnoki szelleme Tisza Istvánéknak akarta volna megüzenni:

„Egyébiránt mindegy! Ennek az antiliberális alkotmánynak védelmére kelni nem olyan dicső dolog. *Azt látjuk, hogy 400 000 lélek a maga előjogait és privilégiumait tízmillió ellenében, akikről az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni.* Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozik, hogy a tunguzok és baskírok országában képzeli magát."

Nem csoda, barbár emberek vezetik az ország ügyeit:

„Kitörölhetetlen szégyenfolt Magyarországra nézve, hogy a megyékben nincs szabályozott törvénykezési és kihallgatási eljárás. Például b. Perényi Ferenc maga ütlegeli öklével a vádlottakat... Egy zsidót majd agyonbotoztak, akit csekély gyanú terhelt. Ezt azonban senki sem gáncsolja, s az ily emberek beszélnek aztán szabadságról és alkotmányról."

És ezek az emberek a jelen bajainak orvoslása helyett mindig dicső múltukkal hozakodnak elő. Széchenyi kíméletlenül megtámadta ezt a múltat is, valamint a sokszor emlegetett híres, magyar nemzeti jellemet:

„A múltban nemzeti nagyságot, legalább olyant, melyen a magyar túl ne emelkedhetnék, nem találtunk... Az a néhány fellegvagy mocsárvár, sőt még az annyira magasztalt Visegrád maradék falai is, költői képzelet nélkül... nem mutatnak egyébre, mint kis urakra és szegény királyokra..."

„*Noblesse de l'âme*... Noblesse kann man nicht mehr ungarisch mit nemes, nemesség ausdrücken. Das Wort ist durch den ungarischen Adel verhunzt. A lélek delisége."

„Lovagiság, a szó valódi értelmében, bizony meg kell vallani, eddigelé nemigen tartozott a magyarnak különösen kitűnő tulajdonaihoz. Irigy fondorkodása, cserbenhagyó hajlama nemigen engedi nálunk ezen nem egész új, de mégis újabb korú erénynek általános kifejlését... a magyar mindig összekeverte annak integráns kellékeit, és soha egészen azt felfogni nem volt képes, miképp párosulhat vitézség szelídséggel, a szó legszentebb megtartása hadicsellel, engedelmesség győzelmi tehetséggel, a szép nemnek bálványozása szeplőtlen viselettel..."

Aki így látott és így érzett, az természetesen gyűlölte a *Corpus Juris*-t is, mint ennek a maradi és szűk szellemnek tövénybe öntött monumentumát. Azt mondta róla, hogy csak akkor fog érni valamit, „mikor legalábbis kilenctizede el lesz égetve, s tüze fölött újra fölszentelve módosított, javított és rendbe hozott egytizede".

De a törvényhozás egymaga mit sem ér. A dolgoknak és az életnek egész új rendjére van szükség. Hisz voltaképp nincs is Magyar-

ország, csak a vármegyék laza halmazata létezik. „Ötvenkét piciny királyságra" oszlik szét az ország. Hatalmas nemzeti politikára van szükség, melyet nagyszerűen így körvonalaz:

„Így egy csöppet se nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesebb vidékeket, serényebb kereskedést, helyesebb communicatiókat, vígabb falukat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb kultúrát, kiterjedtebb és többoldalú tudományt, értelmesebben berendezett kúriát vagy kastélyt, nemesebb patriotizmust, több közlelket, polgári erényt – s kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partú vizeket, hasztalan erdőket, értéktelen lapályokat, bozótot, kevesebb egoizmust s egyrészről a legalaptalanabb hiúságot, másrészről a határ nélküli hajlékonyságot, alattvalók iránti dölyföt, elöljáró előtt porban csúszást, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, féktelen betyárságot magunknak képzelni, mint amilyen s mennyi valósággal találtatik honunkban."

És a végcél nem lehet más: „Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországban egy ember se legyen födél és szakismeret nélkül, kenyér és ruházat nélkül, s az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze."

Minek folytatnám? Csak még egy nagy tényt újítunk föl ma. A magyar nyelv ez a fanatikus apostola, az Akadémiát létre hívó Széchenyi, fulmináns beszédben támadta meg azokat, akik kényszerrel akarnak magyarosítani, és mindent elkövet, hogy ezt a hurrahazafiságot elfojtsa. Sajnos, hiába hirdette:

„Mindaddig, míg a tótnak, németnek sat. apáról fiúra átszállt, bizony már igen rossz szagú ereklyeként, csak azt pengetik fülébe, csak azt törik meg nem szűnőleg az orra alá, hogy a tót nem ember, graeca fides, nulla fides, és a svábot elijesztő vázként már a gyermeki velőbe csepegtetik be, mint valami felette ocsmányt, mindaddig míg illy' s számtalan efféle émelygést okozó, nem könnyen mondhatni hová? büntető vagy őrült-házba inkább illő tettei s agyafúrtságai némi kormányozni csekély magukat nem tudó s mégis nemzetet reformálni akaró elbízottaknak a divatból gyökerileg ki nem kopnak, mi egyedül a közmegvetés mindent lesújtó hatalma által

történhetik: mindaddig ne követeljünk hozzánk hajlamot, vagy éppen irántunk őszinte részvétet. Mindez csak az időnek lehet munkája, de korántsem magára hagyott időnek, hanem azon jövendőnek, mely közalkotmányi kifejtés által a csinosodásnak magasabb fokára is emeli a magyart."

Széchenyi nemzetteremtő munkája még mindig nem teljes. Még mindig sok a bozót és a vadon; még mindig kevés az út és a vasút; még mindig földtelen a paraszt; még mindig csak lassan tengődik az ipar; még mindig több a frázis, mint a gondolat; még mindig „ami fény van, szegény fény"; még mindig a jelszavak népe ez a nép és nem „az oknak népe"; még mindig a hazafiság hencegés és nem munka; a kultúra csillogás és nem szükséglet; a nemzetiségi politika nem egybeforrasztás, hanem elidegenítés; a jogkiterjesztés munkáját ádáz középkori erők gátolják... És mégis, mégis. Nagyot haladt előre a magyar föld. Széchenyi István eszméi terjednek. Tolna megye hiába égette meg a *Hitel*-t. Abaúj megye hiába talált nemzeti sérelmet benne. Gróftársai jól látták. Csakugyan elterjedt a „Széchenyi István pestise". És egyre terjed. Nem akadályozhatja meg többé semmi sem.

Az a nagy harc, mely előtt állunk, a Széchenyi István munkájának folytatása. Az általános, egyenlő választójog ma a Széchenyi politikája volna, ha élne. Hisz látnoki szemmel megmondotta, hogy a „800 000-nyi súlyú talpkő helyett lassanként 10 milliónyi súlyút" kell szerezni a magyar alkotmány épülete alá. Mit szólna hozzá, ha látná, hogy mágnástársai még 1910-ben is görcsösen ragaszkodnak néprontó privilégiumaikhoz?! Mindegy. A haladást nem akaszthatja meg senki sem. Már útban van, és Széchenyi szelleme az irányítója. Széchenyi: praeceptor Hungariae!

Világ, 1910. április 8. Aláírás: Jászi Oszkár

praeceptor Hungariae: Magyarország tanítómestere.

lassalle-i Magenwärme: Ferdinánd Lassalle kedvelt kifejezése a politikai helyzetek és feladatok ösztönös átérzésére.

graeca fides, nulla fides: latin szállóige a görögök hitszegő voltáról.

A kiskéri parasztok

A magyar demokrácia csenevész növény. Nagyvárosi kávéházaknak és magányos intellektuális dolgozószobáknak sápadt virága. Külföldről átültetett luxuspalánta, mely nem tud a magyar földben megélni, csak a gondolati melegházak mesterséges humuszában és hőmérsékletében. Úgy százezer ipari munkás és négy-ötezer lateiner féltve ápolja ezeket a demokrata-ültetvényeket az agrárfeudalizmus kietlen Szaharája közepette. De mindenki érzi, tudja, fájlalja, hogy ezek a kis, izolált erdőcskék csak tökéletlenül és bizonytalanul tudják lekötni a grófi uralomnak és a klerikalizmusnak a kultúrát elseprő és a szabad lélegzést megakasztó futóhomokját.

Mindnyájan érezzük ezt, és egyre jobban érezzük, akik nyugati demokráciáról és polgári szabadságról álmodozunk Magyarországon. Végre is oly országban, melyben a modern kapitalizmus csaknem quantité négligeable: az ő természetes ellentéte, törvénytelen gyermeke, az ipari szocializmus sem lehet a társadalmi fejlődésnek egyetlen, avagy csak a legfőbb hajtókereke. Tényleg, az adminisztratív brutalitás, a junkertörvényhozás, az államhatalom által letiport sztrájkok máról holnapra elpusztíthatják (és hányszor pusztították már el!) a szocializmus vetését. És újra kezdődik a sziszifuszi munka: a proletár herkules tovább hirdeti a lázadás és a szervezés evangéliumát, de az Új Magyarországot egymaga képtelen megteremteni, mert agrárországban erőtlen a gyár szelleme a falu szellemével szemben.

„És a falu szelleme – úgy mondják – a sötétség, a nyomor és az elmaradottság szelleme, mely ellentétben áll mindazzal, amire a modern demokrácia törekszik. A falu a kastély és a paplak függvénye, az állati igénytelenség és a vallási kábultság világa. A paraszt kö-

zömbös, ravasz és jellemtelen. Minden demagógia, minden uzsora, minden megvesztegetés öntudatlan rabja. Az agrárfeudális uralom elbutult és engedelmes eszköze, az örök és változatlan Vendée, mely véres kaszáival tiporja le a város szabadságtörekvéseit."

Így és hasonlóan beszélnek a nagyvárosi kávéházak demokratái szomorú éjjeli órákon, mikor a reakció egy-egy újabb, vakmerő előrenyomulását kommentálják el háborgó és tettre képtelen szavakkal. Nem segíthet semmi ezen a szerencsétlen országon, melyben nincs nagy gyáripar, nincs öntudatos polgárság... Az a maroknyi szocializmus pedig oly gyönge, oly erőtlen, mint az erkölcsileg degenerált emberben a lelkiismeret szava.

Ez a vénasszonyos sopánkodás azonban nem ér semmit. Ha a társadalmi fejlődés nem akar olcsó és egyszerű formuláinknak engedelmeskedni, akkor nem az alkotó politikát, hanem formuláinkat kell félredobni.

És tényleg akadtak emberek, akik inkább hittek a való élet lüktető és duzzadó áramlatában, mint a nyugati iparos államoknak politikai taktikájából lemásolt, színtelen és vértelen sablonokban. Akadtak emberek, akik néhány szürke, de egyre megismétlődő tény láttára és néhány „doktrinér" könyvön elgondolkozva, magányos íróasztalaik mellett ilyesféle kérdéseket vetettek föl magukban: Hát vajon csakugyan igaz-e, hogy a paraszt művelődésképtelen? Vajon igaz-e, hogy az ország dolgozó népének óriási többségére nézve ne volna érvényes minden élet törvénye, mely fejlődés, küzdelem és alkalmazkodás? Vajon igaz-e, hogy a paplak és a kastély haladásellenes elmélete erősebb, mint a korgó gyomornak és az üres elmének testi és lelki táplálékot követelő lázadása? Vajon igaz-e, hogy a magyar népnek inkább kell mise és kongregáció, mint föld és progresszív adózás? Vajon igaz-e, hogy ez a nép inkább követi szolgabíráit, prókátorait és uzsorásait, mint azokat, akik igaz szívvel kenyeret és kultúrát kínálnak neki? Vajon igaz-e, hogy azért, mivel a szakszervezeti propaganda a mezőgazdasági népnél csődöt mondott: lehetetlen és elképzelhetetlen minden más politikai agitáció is? Vajon igaz-e, hogy azért, mert ez a nép nem kommunista, sőt

igen sok esetben vallásos is, olyan elsötétedett tömeg, melynek semmi érzéke nincs jó iskola és önkormányzati szabadság iránt? Vajon igaz-e, hogy a mezőgazdasági fejlődés egyszerű kópiája az iparinak, és minden átmenet nélkül a nagy, kollektív üzemek felé halad? S mindenekfölött vajon igaz-e, hogy nincs másféle demokrácia, mint ipari demokrácia, nincs másféle kultúra és nincs másféle haladás, mint a gyáros kapitalizmus? . . .

És elég volt ezeket a kérdéseket fölvetni, elég volt a legnyilvánvalóbb tényeket megfigyelni, és a művelt Nyugat legkiabálóbb tapasztalatait kissé átgondolni, hogy egynéhány „szegény rajongó" megfejtse a magyar rejtélyt, az agrárfejlődésnek ezt a Kolumbusz tojását, észrevegye ezt a fák által eltakart erdőt, a magyar demokráciának ezt a kézenfekvő kulcsát, mely oly soká meglátatlanul hevert a politikai szemünk vakdombján: ez ország paraszt és mezőgazdasági proletárnépének munkásmillióit, akik ha egyszer fölébredtek az úri demagógia testet és lelket tönkretevő lázálmából, forradalmi lelkesedésük egész hevével fogják követni azokat, akik nekik földet, kultúrát és szabadságot adnak: a városi polgárságot és a gyári munkásnépet.

Nincs ennél egyszerűbb és nyilvánvalóbb igazság, melyet egyaránt támogat minden elméleti meggondolás.

A lélektan, amely azt tanítja, hogy a vegetatív életműködések erősebbek, mint az ezekkel szembeszálló vértelen ideológia.

A közgazdaságtan, melynek alaptétele, hogy erős ipar, kereskedelem, burzsoázia és proletárság csakis az intenzív parasztbirtokok mezőgazdaságából nőhet ki.

A történelem, mely az északi virágzó parasztdemokráciák tanulságaira figyelmeztet.

Az agrárszocializmus, mely a szövetkezeti mezőgazdasági kisüzem és a minőségi termelés diadalmas előrenyomulását tanítja.

– Igen ám, ami igazság a Lajtán túl, az utópia a Lajtán innen, a mi elmaradt, tönkrement, korrumpált parasztságunk országában . . . – így szól a kishitű ellentmondás, mely elfeledte, hogy a földet adó, jobbágyfelszabadító Kossuth Lajos emléke még ma is, több mint

fél évszázad után, hatalmasabb politikai erő a magyar nép lelkében, mint minden szurony, pénz és pálinka, minden agrárdemagógia és papi szenteltvíz.

És csakugyan, a magyar parasztnép, minden vallású és nemzetiségű, megmozdult szerte az országban. Csak természetes, hogy ez a megmozdulás a legtöbb helyen nem folyt le valami elvi tisztaságban; hogy gonosz, mindenre kapható lélekkufárok gyakorta visszaéltek népünknek szent forradalmi tüzével; hogy az egészséges parasztpárti mag körül csaknem mindenütt a régi politikai demagógiák kénes füstje gomolygott. De akinek szeme van, hogy lásson, füle van, hogy halljon, észre kell vennie, hogy egy nagy történelmi mozgalom van itt keletkezőben ... Mennyire sajnálom, hogy a kételkedő urakat nem vihettem le a múlt vasárnap a bácskai Kiskér községbe, ahova az általános választójog ligájának néhány tagjával rándultunk le. Ez a II. József által idetelepített okos és szorgalmas württembergi nép olyan hatalmas leckét adott mindnyájunknak a magyar politikai szociológiából, mely minden teóriánál, minden statisztikánál erősebb. Több mint kétezer ember, több mint két órán át, templomi áhítattal hallgatta fejtegetéseinket, melyekkel a 67-es és a 48-as úri demagóg politikának lélekharangját kongattuk a bácskai síkon. Nem láttam soha életemben ennél megértőbb népet és lelkesebb útkeresést. S mikor a földkérdés, a szekularizáció, az állami népiskola, a vármegye demokratizálása, a természettudományos tanítás, a nemzetiségi kérdés problémáit fejtegettük: az egyszerű parasztszemekből olyan lángoló energiák sugároztak felénk, aminőkkel csak a legkiműveltebb budapesti intellektuálisoknál találkoztunk, a ritka lendület ünnepi óráiban.

És „káprázó városi szemem behunytam" ennyi politikai fény és értelem előtt, mely a magyar földből és népéből áradt szerte ott a széles utcájú, virágoskertekkel teli, kényelmes és csinos parasztházakból fehérlő faluban, a melegen sütő áprilisi nap alatt. És elgondolkoztam, vajon erre a mi nagy élményünkre, erre a szociológiai testimonium crucisra mit fognak mondani a budapesti farizeusok, írástudók és talmudisták. Vajon le fogják-e kicsinyelni a kétezer

bácskai németet, avagy azt fogják mondani, hogy amire ez a nép képes, arra képtelen az Arany János népe? Nem vitatkozom velük. A mi számunkra a kiskéri parasztok lelkes megértése egy politikai reveláció erejével hat. George-nál, Davidnál, Oppenheimernél meggyőzőbben hirdeti a magyar földosztó demokrácia igazát.

Világ, 1910. április 28. Aláírás: Jászi Oszkár

quantité négligeable: elhanyagolható mennyiség.

Vendée: a papok és nemesek által szított paraszti ellenforradalom fészke Franciaország nyugati részén az 1790-es években.

testimonium crucis: döntő bizonyíték.

A polgárság ébredése

Az általános választójog senkinek sem kell Magyarországon. Csupán a szocialisták és a nemzetiségek követelik, míg a magyar parasztságnak és a polgárságnak széles rétegei közömbösen vagy ellenségesen állanak vele szemben.

Ezt a mondást ismételték ezerféle változatban még néhány hét előtt is a hatalom jelenlegi urai és a pórázukon vezetett sajtó. És a nagy közvélemény már-már hitelt adott ennek az unos-untiglan kürtölt állításnak, hisz a politikában, különösen a fejletlenebb népek politikájában, az akusztikai ingerek nagyobb szerepet játszanak, mint az elvont gondolatsorok logikája.

És tényleg, a magyar polgárság éveken át fásult közönnyel nézte az általános választójog jegyében megindult harcot. Fásult közönnyel nézte, miként verekszik érte az utca népe és néhány magányos entellektüel. Sőt nemcsak hogy nem törődött ezzel az egyre nagyobb mérveket öltött küzdelemmel, hanem már-már úgy látszott, hogy kifejezetten azok táborához szegődik, akik a népjogok ellen harcolnak.

A magyar demokrácia katonái ökölbe szorított kezekkel nézték ezt a perverz szövetséget. A teoretikusok pedig zavartan és elképedve látták, hogy a magyar élet sehogy sem akar kedvenc elméleteiknek engedelmeskedni. Hiszen – úgy tanulták – az osztályokat elsősorban gazdasági érdekeik vezetik; ezek határozzák meg taktikájukat és szövetségeseiket; az egyén tévedhet az ő cselekvésében, de az osztály tartósan nem követhet helytelen politikai eljárást; az osztályérdek előbb-utóbb minden ideológiai ködképen diadalmaskodik... És íme, ilyen és hasonló jól megalapozott tanok – úgy látszott – egyszerre tótágast állanak a magyar földön, mert van itt egy

osztály, mely állandóan a saját érdekei rovására és ellenségei javára cselekszik, mely szüntelenül elnyomóival szövetkezik elnyomott társai ellen, mely sohasem gazdasági érdekeit követi, hanem a grófi ideológusoknak kibérelt jelszavait. Ez az osztály a magyar polgárság. Az a több százezer magyar orvos, ügyvéd, mérnök, tanár, tanító, kereskedő, iparos és gazda úgy gondolkodik és cselekszik, mintha valamennyi a Nemzeti Casino és a Park-Club tagja volna. Gyűlöli a szocialistákat és a nemzetiségeket; Bécs ellen harcol porte-épée-ért és vezényszóért; a nagybirtokot védi a parasztsággal szemben; alázatosan támogatja a vármegyei basákat a néppel szemben; a leghitványabb közjogi kérdésecske lázba hozza, de az iskola, az adó, a föld és a közigazgatás problémája Hekuba neki; napról napra nehezebben képes eladósodott életét folytatni szellemi és erkölcsi elmaradottságában, s mégis cigányzene mellett és kalabriász közben védi a hazát a gonosz Ausztriával szemben; nincs szava sem a helyi, sem az országos politikában, s mégis boldog, ha a főispán úr vele olykor kezet szorít, s ennek fejében szívesen támogatja a vármegyei atyafiság panamáit és mandátumüzleteit...

Nem csoda, hogy egy ilyen tehetetlen, szűk látókörű, önmagát és természetes szövetségeseit megkárosító osztálytól megvetéssel fordultak el a demokrácia harcosai, elmélkedői pedig a magyar polgárság gyávaságáról írtak értekezéseket és arról, hogy nincs szerepe többé a magyarországi társadalmi fejlődésben.

Mi azonban, akik nem hiszünk különleges nemzeti erényekben és bűnökben, valami sui generis magyar dicsőségben vagy gyalázatosságban, megkerestük és megtaláltuk az okait ennek a szomorú jelenségnek. Ezek az okok három irányban keresendők.

Az első gazdasági: iparunk és kereskedelmünk fejletlen, és legbefolyásosabb képleteiben a mindenkori állami hatalomtól függő. A szellemi foglalkozások emberei pedig – fogyasztóképes parasztság és munkásság hiányában – részint szintén közvetlenül az állam, részint pedig közvetve ama nagybirtokosok befolyása alatt állanak, akiknek ma az egész hivatali gépezet engedelmeskedik.

A második erkölcsi jellegű: a magyar polgárságot szomorú gaz-

dasági helyzete jellemében is korrumpálta. Úgy érzi, hogy csak csúszás-mászással szerezheti meg az úri lakmározók bankettjének morzsáit.

A harmadik pedig szellemi: a nagybirtokos állam és társadalom sokáig lehetetlenné tette, hogy a magyar polgárság a saját fejével gondolkozni merjen. Grófi és klerikális tollforgatók már-már az egész sajtót kisajátították. Sok évtizeden át a magyar polgárság kizárólag a feudális irodalomra volt ráutalva. Ha itt-ott akadt egy-egy bátor ember, aki a szabad gondolat és polgári szabadság zászlaját lobogtatni merte: terrorizálták, megvetették vagy agyonhallgatták. Az Akadémia és az egyetem hovatovább az agrárreakció ideológiai fegyvergyára lett. Minthogy pedig a reakciós dugárukat nyíltan nem lehetett a polgárságnak árusítani, azokat előbb tetszetős nemzetiszínű skatulyákba tették, és elhitették vele, hogy a nagybirtokosok osztályérdeke a nemzet érdeke, s hogy a nyugati demokrácia elpusztítaná Magyarországot. Így sikerült az általános választójogot is egy ideig diszkreditálni azzal a beállítással, hogy azt Bécs eszelte ki a nemzet letörésére.

Ezek az okok idézték elő a magyar polgárság „gyávaságát és tehetetlenségét". Ezek az okok azonban oszladozófélben vannak.

A polgárság száma egyre gyarapszik. A grófi lakoma morzsáival és ételmaradékaival többé nem lehet őt kielégíteni. Az utóbbi évtizedekben egy félelmesen nagy lateiner-proletariátus jött létre, melyet nem lehet többé az urasági ispánszemélyzetben elhelyezni. Ezek az élettel keserves harcot vívó emberek pedig egyre inkább fölismerik a testi munka proletárjaival való szolidaritásukat. Ez a helyzet erkölcsi önérzetüket is életre kelti. A magyar polgárság öntudatra ébredt része többé nem alamizsnát kér, hanem a nemzeti termelés fokozását, mely őt tisztességes kenyérhez juttatja. Nem grófi és papi protektorok kellenek többé neki, hanem olyan politika, mely a népet szellemileg és anyagilag fogyasztóképessé teszi. És keresve a kikerülhetetlen átalakulás útjait, lassan, de biztosan megszületik a magyar polgári publicisztika, mely társadalmunk problémáit többé

nem az úri kaszinók szemüvegén át nézi, hanem a dolgozó magyar értelmiség életérdekeinek látószögéből.

Már évek óta megindult ez a folyamat. Eleinte kevesen vették észre. De ma már csak rövidlátók nem látják. Városaink egymás után mozdulnak meg, azok, ahol legelevenebben lüktet az új élet árja. Budapest után Kassán követelték a polgárság ezrei az általános, egyenlő és titkos választójogot. Mégpedig nem azzal a szuggerált lelkesedéssel, ahogy egykor a grófi politikát követték, hanem azzal a lelkek mélyéből jövő föllángolással, mellyel minden ember, sőt minden állat életérdekeiért síkra száll. Holnap Szeged és Pozsony emelik föl szavukat... Példájukat egész csomó magyar város és falu fogja követni.

Nem telik bele pár hónap, és az általános, egyenlő, titkos választójog mellé fog állni minden termelőmunka és minden becsületes gondolat Magyarországon.

Világ, 1910. május 8. Aláírás: Jászi Oszkár

porte épée: markolatszíj, kardbojt. A nemzetiszínű katonai jelvények és a közös hadsereg magyar ezredeinél a magyar vezényszó bevezetése a dualista rendszerrel szemben hangoztatott legnépszerűbb függetlenségi követelések közé tartozott.

Pócsi tanulság

Igyekeztünk volt a máriapócsi búcsú képét és életét a legnagyobb tárgyilagossággal megfesteni. Sosem feledkeztünk meg arról, hogy a vallásos életnek olyan nagy tömegmozgalmával állunk szemben, melyet nemcsak bírálni és megítélni, hanem megérteni is kell, mint az örök természet bármily más élő vagy élettelen darabját. Az olvasó, ki leírásainkat figyelemmel kísérni szíves volt, most már bizonnyal azt várja tőlünk, hogy éles világításba helyezzük eme középkori maradványok vészes és kártékony hatásait. Azt várja tőlünk, hogy kifejtsük azt a szellemi pusztítást, melyet a primitív mágikus szertartások ezekben a szegény koponyákban véghezvisznek, a hivők minden figyelmét és érdeklődését a túlvilági csodákra irányítva az orvos, bába és gyógyszerész helyett; hogy kiszámítsuk az eredménytelenül elfecsérelt munkanapok óriási számát és a kegyes ajándékok fejében eltékozolt csengő forintokat; hogy megrázó színekkel kifessük a ragály és tűzveszély ezer lehetőségét, hogy rámutassunk azokra a csúnya, testi és lelki infekciókra, melyek a kisgyermekek és a csecsemők életét veszélyeztetik a hosszú vándorúton, s végül, hogy az alkoholista és a nemi kicsapongások erkölcsi és anyagi veszélyeire figyelmeztessünk.

Ezen meggondolások alapján oly természetes és közel fekvő dolog volna a vallási búcsúkat egyszerűen úgy állítani be, mint a telhetetlen papzsák ravasz furfangosságát, mellyel a mesterségesen elbutított népet a saját önző és pénzsóvár céljaira kizsákmányolja. És mindezek alapján meg kellene fújnunk az antiklerikalizmus tárogatóját, a voltaire-i „écrasez l'infâme-ot", odakiáltva minden humánus és tudományos léleknek: barátaink, ne tűrjük ezt a gyalázatosságot, világosítsuk föl minden eszközzel a népet arról a szörnyűséges

egyházi visszaélésről, melynek kapzsi papok csalafintaságából áldozata lett...

Azonban kissé mélyebben elgondolkozva a megfigyelt eseményeken és jeleneteken, lehetetlen, hogy az ember lelkét kétely ne fogná el ezzel az oly egyszerű és világosnak látszó állásponttal szemben.

Képzeljenek el egy elmaradt, nyomorult falut, egy-két napi távolságra a legközelebbi vasúti állomástól. Rettenetes utain minduntalan megakad a közlekedés, és télvíz idején hónapszámra úgyszólván el van zárva minden érintkezéstől. Képzeljék el a nyomorúságos iskolát, hol egyetlen tanító küszködik olykor néhány száz gyerekkel. A körorvos néha hónapokon át sem látogatja meg a sínylődő embereket. A megélhetés a földhiány és a szaporodó népesség mellett egyre nehezebbé válik, ellenben az adóteher folyton emelkedik. És ez a magára hagyott nép, mely tanítót, iskolát, orvost alig lát, teljesen ki van szolgáltatva a szomszédos nagybirtok, a vármegyei adminisztráció és a csendőrkirendeltség minden önkényének. Dolgozni, adót fizetni, a neheztelő vagy korteskedő szolgabíró önkényesen kirótt pénzbírságait viselni, katonáskodni és szolgálni, málét enni, és alkoholt inni, téli éjszakákon farkasokkal verekedni, hálálkodni, ha a fiú pár hatos napszámért fél napi távolságra a gyárba mehet, és ha a megejtett leánynak pár forint végkielégítést fizet a gavallér uraság, huszonöt százalékos kölcsönért kunyorálni a városi banknál, és százpercentes uzsorahitelre meghamisított élelmicikkeket kikönyörögni a szatócsnál, örökös rettegésben lenni minden hivatalos iratvételkor, melynek tartalmát, sőt olykor nyelvét sem értik, fogvacogva várni a nagyságos főbíró úr kiszállásait, fejedelmi parancsait és úri kedvteléseit... íme, ez az az élet, melyet nap nap után, heteken, hónapokon, éveken át élnek népünk milliói anélkül, hogy a tudás, a felvilágosítás, a gazdasági gyarapodás egyetlenegy sugara hatolna be a kéménytelen és penészes levegőjű szobába, melyet igen gyakran jószágaival oszt meg téli szállásként.

És most képzeljük el, hogy egyszer egy évben az ilyen paraszt családjával búcsúútra kél. Micsoda új és nagy élvezetek árja ragadja meg munkában kifáradt, tompa, imákban elkábult lelkét. Néhány

napra vagy hétre minden munkától szabadul, és a teljes pihenés óráit élvezheti. Legszebb ünneplő ruhájában jár faluról falura, városról városra, rég nem látott atyafiságát fölkeresve, eszmét cserélve a távoli világ eseményeiről, gyönyörködve a fényes boltok kirakataiban, a városi bódék mutatványaiban és egy egész sereg más ismeretlen és nagyszerű dologban. Az otthon minden bajáról és minden zaklatásáról megfeledkezve, egy zsandár- és uzsoramentes lét szinte hihetetlen napjait élvezi. Állandó társaságban élve, megoldódik nehézkes nyelve, és új gondolatok járják át megmerevedett agygépezetét. A szegény, ezer rendszabály által sújtott földtúró vagy favágó gép íme szabad és gondolkodó emberi lény lett, aki érdekesebbnél érdekesebb híreket hall a vásárokon árult füzetekből és újságokból, melyeket írástudó szomszédja olvas föl neki. Így hatol be a szegény máléevő, robotoló munkás életébe a pihenés, a turisztika, a világlátás, a társalgás és a szabad emberi lét ismeretlen gyönyörűsége. S mindennek az élvezetnek nagyszerű betetőzéseként személyesen és közvetlenül fog találkozni csodatevő, áldott Szűzanyjával, mégpedig ezúttal nem azzal a megszokott, kisebb hatalmú szenttel, melyet falusi kis templomában imádott, hanem a legnagyobb, leghatalmasabb, legszentebb istenanyával, kinek meg-megújuló csodáiról annyiszor beszélt neki öreg papja a vasárnapi prédikációkon. Most eleven kezével és áhítozó szájával fogja érinthetni a mondák csodáját, melyből a bűnbocsánat, a testi meggyógyulás és a lelki kiengesztelés, a házi béke és a társadalmi egyensúly rejtelmes fluiduma árad. Egyszer egy évben íme ő is, a nyomorult, alázatos, kimerült, megbírságolt, kiuzsorázott szolga szabad, független, önsorsát intéző, megbecsült emberré lett. A korcsmáros, a szolgabíró, a finánc, a csendőr most nem nagyobb úr, mint ő. Ellenkezőleg: az égi hatalmasságokkal érintkező lelke azt súgja neki, hogy az ő ártatlanul üldözött szegénységének van igaza, hogy ő a jobb, a különb ember, és az égi fényesség ragyogásában fog gyönyörködni akkor, mikor kevély és gonosz ellenségei még a purgatórium iszonyatosságait fogják elszenvedni.

Hát nem érdemes ennyi testi és lelki, esztétikai, morális és val-

lásos gyönyörűségért munkanapokat föláldozni, véresre gyalogolnia meztelen lábát, odaadni néhány ezüstpénzt a Szűz Mária szolgáinak, elviselni a pócsi harangozó durvaságait és ütlegeléseit, vagy egy-egy újabb ragályos betegséget szerezni? ... Hisz fizet ő eleget, robotol ő eleget, betegeskedik eleget, ontja munkáját, vérét, szüzességét anélkül, hogy az öröm vagy a megelégedés egyetlen atomját kapná érette cserébe ... Fütyül ő az aufklérista urak fölvilágosításaira, ha mit sem adnak cserébe azokért az örömökért és vigaszokért, melyeket ez a zsolozsmás, tömjénes, füstölgő, lángoló, szent, pogány kultusz nyújt. Lehet, hogy itt is becsapják, sőt tudja, hogy sűrűn becsapják, de ő azzal vigasztalja magát, hogy ámbár nemcsak a király szolgái, hanem az Isten szolgái is nyúzzák a szegény népet, de legalább nagy, komoly, reális értékeket nyújtanak érettük cserébe.

És ezen meggondolások fényében egyszersmind a vallási érzés, mégpedig a durva, kézzelfogható „do ut des" vallás legmélyebb gyökeréig jutottunk el. A babona-vallás a társadalmi kohézió legfőbb cementje egy olyan társadalomban, melyben még hiányzik a javak és a gondolatok cseréje, az élet egy igazságosabb rendje és a fejlettebb szellemi kultúra által nyújtott öröm. Képzeljék el, hogy mi volna, ha máról holnapra ez az egész magyar és nemzetiségi nép egyszerre a városi szabadgondolkodók lelkiállapotába jutna anélkül, hogy ezt a változást az anyagi és szellemi erők megfelelő átalakulása kísérné. Az az elkeseredés, kétségbeesés és gyűlölet, mely most a társadalom pócsi szelepein gőzölög ki, egyszerre véres forradalomban repesztené szét az ország testét anélkül, hogy – fejlettebb szellemi és materiális kultúra hiányában – magasabb és nemesebb együttlét fejlődhetnék ki. Egy sivár naturálgazdaság tűzföldi jellegű szervezettsége borítaná el a világot. Az anyagi deficitben sínylődő társadalomnak részben még szüksége van a vallás „deficit morál"-jára, ahogyan egy amerikai gondolkodó nevezi. Csakis a szellemi és anyagi bőségből, a társadalmi fölösleg állapotából születhetik meg a vallási babonák nélküli, humánus és igazságos, a büntetés és a jutalmazás reménye nélkül is erkölcsös és munkás emberi együttlét. Nemhiába beszélte Pócson egy csehországi kereszt-

és szentképárus, hogy míg a műveltebb magyar és német búcsújáró néppel alig képes üzletet kötni, addig a legnyomorultabb tót, rutén és román nép százakra rúgó részletüzleteket szokott nála kötni. Ott, ahol legnagyobb a szellemi és vagyoni deficit, ott ölt a vallási érzés is legbabonásabb és legdurvább formákat, s ott a legnagyobb a hajlam a vallási közkereseti társaságok táplálására. Ellenben vagyonosabb és műveltebb s különösen a rendszeres termelőmunkát végző proletariátussal érintkező magyar népünk lelkében mindenütt kivirul a kételkedés és a szabad gondolat virága.

Eme meggondolások fényében az emberi haladás és a szabad gondolat minden igazi katonája óvakodni fog a puszta antiklerikalizmustól, hanem a babonairtás mellett teljes erejével azon szellemi és anyagi előfeltételek megteremtésén fog munkálkodni, melyek között a babona mérges gyümölcse nem tud megérni.

Ahá! Már ők is belátják, hogy nem kell antiklerikalizmus – fogják örömmel konstatálni a vallási kegyszerek jámbor árendásai. Szó sincs róla. Ennek az antiklerikalizmusnak folynia kell az egész vonalon. Hisz népünk egy nagy része már teljesen megérett rá, anyagilag, szellemileg egyaránt. Csak arról nem szabad megfeledkezni, hogy az elmaradt, koldus és buta vidékeken nem elég a puszta babonairtás, hanem párhuzamosan kell haladnia vele egy nagystílű szociálpolitikának. Legalul, az elemi iskolában kell kezdenünk.

Jó állami, felekezet nélküli népiskolákban tanítsuk népünket természettudományos ismeretekre. Adjunk neki jól fizetett körorvosokat, tanítókat és mérnököket. Adjunk neki a szekularizáció útján földet, államilag organizált termelő, fogyasztó és elárusító szövetkezetekkel... Szabadítsuk ki a falusi uzsorások és a celnai zsiványok kezéből. Bocsássuk be a népet az elavult osztályparlament és a középkori vármegye sáncaiba. A klerikális és soviniszta hecclapok helyett becsületes ismeretterjesztő újságokat írjunk a számára.

Ez az igazi antiklerikalizmus. Az egyetlen, amely célra vezet.

Világ, 1910. szeptember 18. Aláírás: Jászi Oszkár

A Világ 1910. szeptember 11., 13. és 14-i számaiban *A magyar Lourdes-ból* címmel Jászi riportsorozatot közölt a máriapócsi búcsúról. A jelen cikk a sorozat befejező, a tanulságokat tartalmazó darabja.

Az ő kultúrájuk

Ama jelek között, melyek a magyar közélet mélységes átalakulását hirdetik, talán egy sincs, mely vigasztalóbb volna, mint a nyugati demokrácia és kultúra ellenségeinek megváltozott harci taktikája. Egykor a nemzet urai egyáltalán nem törődtek szürke elméletekkel és szellemi irányzatokkal. Az úgynevezett szabadelvű korszak, a felszínes közjogi csatározások dacára, az egy akol és egy pásztor jelszava alatt egyesítette az egész „nemzeti társadalmat". A hazafias és hasznos közgazdasági tevékenységeket, a vármegyei és állami szinekúrák elfoglalását, az uzsora-kapitalizmus első kibontakozását, az abszolutizmus korszaka alatt vagyoni és erkölcsi helyzetében megingott gentry és a haute finance egész közkereseti társaságát, mely a nagy reformerek ideális lendületét felváltotta, nem zavarta semmi komoly ellentmondás. Ha itt-ott felhangzott is egy-egy tiltakozás a korlátlan osztályuralom ellen a jogfosztott proletariátus vagy a nemzetiségi tömegek érdekében, azt a nagyurak figyelemre sem méltatták, avagy egyszerűen csendőreikre és bíróságaikra bízták elfojtását éppúgy, mint az elkeseredett tömegléleknek ritka föllángolásait. Ez a taktika szinte az utolsó évtizedig változatlan maradt. Rágalmazás, az új tannak vagy eszmének a grófi ideológusok által való megbélyegzése vagy lebunkózása a megvett sajtó útján, vagy a társadalmi terrornak kenyeret elvevő és a becsületet megrontó nyomása, vagy (súlyosabb esetekben) pörbefogása és becsukatása, a néppel szemben pedig a szolgabírói abszolutizmus, az uzsorás és pálinkás korrupció meg a sortűz: elegendő eszközök voltak a „nemzeti társadalom" egységének fenntartására és a „politikai asszimiláció" sikeres fenntartására. Sem gonosz külföldi tanok, sem felforgató belmozgalmak nem zavarták ezt a szűk körű

úri társadalmat. Elmaradt lelki szükségleteit pedig a Vörösmarty, Petőfi, Arany úttörő költészetét felváltó tehetségtelen epigonsereg és a Kossuth–Széchenyi–Eötvös-féle forradalmi publicisztikai irányt követő politikai és társadalomtudományi reakció szelíden és engedelmesen szolgálta ki.

Azonban ez a kedves nemzeti idill lassacskán felborult. Magyarország is rálépett a kereskedelmi és ipari kapitalizmus útjára, melynek nyomában a társadalmi ellentétek kiéleződése, a városi proletariátus kialakulása, a parasztok egy nagy rétegének nincstelensége és oly nagyszámú szellemi munkásosztály kialakulása járt, melyet az uralkodó klikk lekenyerezni többé képes nem volt, s melynek sorában sok oly harcos és a kultúrát komolyan vevő egyéniség akadt, kik inkább választják a szegénységet, mint a szellemi lakájság állapotát. Ezzel az új kultúrával szemben is megkísérelték a régi taktikát alkalmazni, de az agyonhallgatás, megrágalmazás, ledorongolás és lecsukatás csakhamar elégtelen eszköznek bizonyult. A régi világ észrevette, hogy a magyar értelmiség kezd tőle elfordulni, és a fiatalabb nemzedék forradalmi gondolatokat táplál. Különösen a szociológia páratlan elterjedése döbbentette meg ezeket a köröket, s mikor az új tanok hirdetőinek elnémítására történt brutális kísérletek nem sikerültek: maga az uralkodó társadalom csapott fel szociológusnak, s a nemzetközi tudományosság eszméivel szemben, az egész hivatalos apparátus felhasználásával, a koalíciós kormány erkölcsi és anyagi támogatásával egyesületet alakított, mely kezdetben elég naiv volt a hatalomtól kapott zsoldját hivatalos folyóirata borítékán elszámolni.

Természetesen ez a megrendelt tudomány is, szűk látókörűségével és unalmával, csakhamar csődöt mondott. Sőt a régi szolgabírák, földbirtokosok és meggazdagodott zsidók nemzeti társadalmát újabb veszély fenyegette: ezek az új, istentelen eszmék – mint ahogy mindig történni szokott – nem maradhattak meg a racionális megismerés útjain, hanem az érzés és intuíció rejtettebb idegpályáit is megmozgatták. Ami eddig szociális elmélet, avagy analízisen alapuló kritika volt: az most vágyakat formáló erővel és a tudatalatti-

ságot megmozgató szenvedelemmel szólalt meg az új Petőfi költészetében, melynek nyomán egy pompás, eredeti, bátor és harcias magyar szépirodalom fakadt ki. Az átkos Párizs a magyar művészeti élet központjába nyomult, s számos erős tehetség új csapásokat tört képzőművészetünkben. A politikai hatalmában, erkölcsi presztízsében, sőt anyagi monopóliumában is veszélyeztetett régi világ az osztályérdekek világos ösztönével átlátta a helyzet súlyosságát. Mert Tisza István korántsem az a vak fanatikus, amilyennek sokan őt tartják. Ellenkezőleg, a pusztuló dzsentri minden éleslátása és energiája őbenne összpontosul, és helyesen vette észre, hogy nemcsak az általános választójog fenyegeti végromlással az ő nemes népét, hanem az is, ha a magyar értelmiség a Spencer, Marx, George, Kropotkin és a többiek szellemében kezd gondolkodni; ha a nemzet virága többé nem fog agarászni, hanem szociálpolitikával kezd foglalkozni; ha lányaink dáridós bálok és kényszerházasságok helyett a feminizmus és a női egyéniség jogait megismerik; ha a sujtásos dísz és az öblös honszerelem helyett a művészet a belső igazság és a humánus emberszeretet problémáihoz nyúl, ha véget vet a derült és kedves magyar falu, a büszke és nemes középosztály, a kifinomodott és gavalléros arisztokrácia hazug meséinek.

Így jutott el a valláserkölcsi nemzeti társadalom legújabb küzdelmi eszközéhez, a „grande revue"-höz, s előttünk áll a Tisza–Herczeg-féle új folyóirat. Micsoda szédületes evolúció! A vármegyei székházak lármás és rakoncátlan népe, az agarászbálok sosemhalunk-meg-mulatói, a vidéki pandúros és felelősségtelen reálpolitikusok, a „buta tömeg" isten kegyelméből való urai: egyszerre a sokáig megvetett skriblermesterséghez fordulnak, hogy lelki és elvi propagandát csináljanak a megmételyező és veszedelmes új tanokkal szemben. És ne kicsinyeljük a kultúrának ezt a behatolását tőle eddig érintetlenül maradt vidékekre, a bomladozó nemesi társadalomnak ezt az első, félénk, tökéletlen gyarmatosítását az egyetemes emberi civilizáció által. Mert nagy dolog az, hogy ellenünk már csak kultúrával lehet védekezni. S a nagy úri revü első számának elmaradottsága sem ronthatta le e tény jelentőségét, legfeljebb azt

bizonyítja, hogy ez a nemesi osztálytársadalom képtelen a szellemi védekezésre. Íme most, mikor ünnepi köntösben, teljes harci készültséggel vonultak ki ellenünk, micsoda szánalmas seregszemle ez! A művelt emberiség nagy problémái közül egyetlenegy sem szólal meg szemléjük hasábjain. A szocializmus, a földkérdés, a laikus iskola, a progresszív adó, az állam és az egyház elválasztása, a revizionizmus, anarchizmus, szindikalizmus kérdéseit éppoly hiába keresed, mint ama filozófiai, etikai, természettudományi és esztétikai törekvéseket, melyek ma a nyugati kultúrát foglalkoztatják. Ehelyett megtudod, hogy voltaképp nincs drágaság, komisz demagóg az, aki a paraszt előtt a túlszaporodás veszélyeit feltárja, a nők felszabadításáról tisztességes hazafi még csak nem is beszélhet, és szegény doktrinér az, aki az iskolák államosítását követeli. És ha legalább előkelő, komoly érvekkel dolgoznának, miként a külföld konzervatívjai teszik. De világfelfogásuk oly szűk, tudásuk oly korlátolt, és erkölcsi ítéletük oly fogyatékos, hogy vitatkozni is alig lehet velük. Ezt az igazságot a szerkesztő két elméletén fogom kimutatni. Az egyiket a rothadási elméletnek, a másikat a hű cseléd államfilozófiájának szeretném elnevezni.

Az első elmélet úgy szól, hogy a magyar junkerek voltaképp Európát védik a Balkánnal szemben. Tetszik érteni: ők Európa, mert Európa „a vallásosság, a történelmi múlt tisztelete, erős nemzeti érzés, erkölcsi fegyelmezettség". Ellenben a progresszív irányok emberei a Balkán, mely – finom meghatározással – „az egyéniségekre bomlott nemzetek világa". Amit mi kultúrának nevezünk, az az érvényesülés tetőfokára jutott európai nemzetek rothadási terméke, melyet zöld Übermenschek a kávéházak asztalairól szívnak magukba. Minden művelt embert kérdek, pártállásra való tekintet nélkül, érdemes-e az ilyen szociológiával foglalkozni? Tehát a nyugati kultúrát a középkori vallásosság és tradíció szelleme jellemzi, nem pedig a technológia fejlettsége, a természettudományok haladása, a gazdasági élet kapitalizálódása, az alsó néposztályok egyre fokozódó politikai és szellemi fejlődése? És ha Herczeg Ferenc az általa javasolt kultúramértéket komolyan veszi, miért állítja az északi ger-

mánokat a civilizáció élére, nem pedig a náluk sokkal vallásosabb, tradíciósabb s a nemzeti dicsőségre büszkébb Spanyolországot és a tönkrement Lengyelországot? Vagy csakugyan kávéházi kultúrsmokkok voltak azok, akik Magyarországgal megismertették a nyugati szociológia és szociálpolitika minden eszmeáramlatát, és elérték azt, hogy az angol, francia, olasz, német tudományosság legelső képviselőit ma éppúgy olvassák nálunk, mint a külföldön? És valóban olyan hitvány keleti bojárok voltak azok, akik a magyar feudalizmus mocsarára, a kötött földbirtok és a kibérelt lelkiismeretek egész ázsiai rendszerére rávilágítottak a nemzetközi szociálpolitika fáklyájával? Vagy igazán olyan kis legények azok, akik a szabad egyéniség, az évezredes szolgaságból felébredt paraszt, a háreméből kimenekült asszony dalait énekelték, s ezer nagyszerű ritmusban hirdették, hogy ennek a szegény, sötét Magyarországnak teljes, ragyogó kultúréletre van joga? És mindenekelőtt, vajon csakugyan azok a magyar kultúra igazi terjesztői, kik évtizedeken át úri nemtörődömséggel nézték a magyar alföld elvérzését, a paraszti és nemzetiségi elnyomatást, akik sekély német kompendiumokból vett citátumokkal igazolták az úri klikk minden visszaélését, avagy a magyar fiatalság szépségszomját a huszárnovellák koldus élet- és szerelemnézésével oltogatták?

A szerkesztő másik elmélete, melyre két ízben is visszatér (úgy látszik, a hazafias kultúra egyik alaptétele!), a kéz kezet mos elvén alapszik, s nemcsak a nyugati elméletekbe, hanem a civilizált morálba is ütközik. Ezt írja az elegáns író: „A szocializmussal kacérkodó és játszó mágnás vagy plutokrata, aki a kapitalista rendnek (»a munkaerő kizsarolásának!«) köszönheti gazdagságát, továbbá a tudós tanár, aki mindent összeharácsol, amit az állam külső dísz és anyagi előnyök dolgában nyújthat, és aki hivatalos állásából lenézi és támadja az államot, ők a kormányszubvenció útján járó forradalommal együtt a magyar Balkán tragikomikus különlegességei." Jól tessék megérteni ezt a cselédmorált, mely így szól: ki-ki alázatosan szolgálja urát, mert neki köszönheti kenyerét. Miként a jó szamár híven engedelmeskedik méltóságos urának, miként a de-

rék szolgabírófiú sohasem feledi el azt, amivel például Biharország urainak tartozik, miként a tisztességes képviselő örök hálát érez az iránt, aki neki a mandátumot megvette, avagy kierőszakolta: azonképpen az igazi költő, tudós vagy művész örök szolgája annak az államhatalomnak, mely alkalmazza, s neki kenyeret, esetleg ordót ad. Ugyanígy a földbirtokos örök lekötelezettje a O.M.G.E.-nek, a kapitalista a gyárosok szövetségének, a kereskedő az O.M.K.E-nek. Ezzel a „hű-cseléd-államfilozófiával" szemben nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni, hogy minden valamirevaló és becsületes író, művész, tudós vagy politikus minden korban maga felett csak egy fórumot ismert el: lelkiismeretét, és a lehetőség határai között mit sem törődött érdektársaival vagy kenyéradóival. Ha nagyjaink az ilyen útmutatás szerint éltek volna a múltban, akkor Martinovics hű szolgája lett volna a felekezetiségnek, Széchenyi engedelmes eszköze lett volna a magyar rendiségnek, Kölcsey a szűkös vármegyei szellemnek, Kossuth grófi klienseinek, a német katéder szocialisták a porosz rendőrállam tehetetlen eszközeivé váltak volna, s elnémult volna a Lombrosók, a Ferrik, a Webbek, a Huxleyk, a Kropotkinok, a Jaurès-k, a France-ok, a Maupassant-ok új világosságot terjesztő szava, mert ezek is – legalább fejlődésük bizonyos szakában – az államtól vagy befolyásos társadalmi köröktől kapták kenyerüket. De mindettől eltekintve is, a hű cseléd államelmélete feledi, hogy az állam nem a Tisza István és a Khuen-Héderváry állama, hanem ama húszmillió emberé, kiknek verejtékes munkája ezt az országot fenntartja. S a hatalom rövidlátó ideiglenes kezelőivel szemben se volna szabad, sőt becsületbeli kötelesség a népmilliók érdekeit és kultúraspirációit képviselni? Hisz maga Herczeg Ferenc is bizonyára emez erkölcsi kötelességnek engedett akkor, mikor néhány évvel ezelőtt exponált helyet foglalt el az általános, egyenlő, titkos választójog ligájában. Pedig ez akkor még nem volt a Bánffy-féle hazafias szövetség, hanem üldözött és kigúnyolt „darabont-maffia". És ő mégis, kaszinói barátai dacára, a nép ügyéhez csatlakozott. Vajon hogyan tudja új elméletét régi gya-

korlatával s egykori szövetségeseit szerkesztősége elnökével, a választójog esküdt ellenségével összeegyeztetni?

Bármiként oldja is meg ezt a dilemmát: ez az elmaradt folyóirat a demokrácia győzedelmes előrehaladásának a jele. Sőt, magának az igazi kultúrának harcosa. Mert az emberi lélek úgy van alkotva, hogy nem bírja el sokáig a félvilágosságot. Sok vívódó lelkiismeretnek a *Magyar Figyelő* csak átmeneti állomás lesz a teljes világossághoz.

Világ, 1911. január 8. Aláírás: Jászi Oszkár

egyesületet alapított: a TT 1906-ban bekövetkezett szakadása után a kilépettek, más konzervatív elemekkel együtt, 1907-ben alakították meg a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet, s 1908 elején indították meg ennek folyóiratát, a Magyar Társadalomtudományi Szemlét. A kormány által támogatott, apologetikus célzatú egyesület és folyóirat azonban sem színvonalban, sem hatóerőben nem tudta felvenni a versenyt a Huszadik Századdal és körével.

az új Petőfi: Ady Endre.

a Tisza–Herczeg-féle új folyóirat: 1911-ben indították meg a Magyar Figyelőt, melynek szellemi irányítója Tisza István, szerkesztője Herczeg Ferenc volt. A konzervatív nacionalista szellemű folyóirat, mely szépirodalmat és publicisztikát közölt, kifejezetten a Huszadik Század és a Nyugat ellensúlyozását tűzte ki céljául.

Biharország urai: a Tisza-grófok, akiknek birtoka Bihar megyében volt.

OMGE: Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a nagybirtokosok legfőbb érdekképviselete.

OMKE: Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés.

Khuen-Héderváry Károly, akkori miniszterelnök.

Bánffy-féle hazafias szövetség: az Általános, egyenlő, titkos választójog Ligája eredetileg 1905-ben, a „darabontkormány" idején alakult, a választójogi reformot hirdető Kristóffy József belügyminiszter támogatásával, elsősorban neves értelmiségiek – köztük Herczeg Ferenc – részvételével, de főként Jászi kezdeményezésére. Működése az 1906–9-es koalíciós időszakban szünetelt, majd az ellenzékbe vonult Bánffy Dezső volt miniszterelnök vezetésével újjáalakult.

A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője

Galileista Barátaim!
Hölgyeim és Uraim!

Azt hiszem, hogy ennek az előadási ciklusnak, amelyet a Galilei Kör rendez, nem lehet az értelme és feladata az, hogy propagandát csináljunk itt, ebben a körben a nagy magyar problémák megoldásának egyik vagy másik nekünk tetsző vagy szimpatikus koncepciója mellett. A Galilei Kör, mint az egyetemi hallgatók tudományos egyesülete, nem törekedhetik arra, hogy a napi politika diszkussziói belevigye az ő körébe; a Galilei Kör feladata, hivatása sokkal magasabb. Az, hogy azokat a nagy problémákat, melyek minden gondolkodó magyar embert foglalkoztatnak, közelebbről megismerjék, és hogy ezeket az új eszméket és koncepciókat tudományos bírálat tárgyává tegyék. És célunkat akkor fogjuk elérni, ha Önök közül többen akadnak, akik az itt felvetett eszméket tovább fűzik és külön tanulmány tárgyává teszik, hogy majdan, ha kilépnek a közéletbe, tiszta célokat lássanak, és biztos eszközökkel törekedjenek e célok megvalósítására. Azt hiszem, Hölgyeim és Uraim, hogy az a téma, amelyet erre a mai előadásra kitűztek, sok szempontból méltó az Önök érdeklődésére; egyike a legkuszáltabb és legjobban eltorzult kérdéseknek, amelyek a magyar közvéleményt foglalkoztatják. Sehol sem láthatjuk annyira igaznak, amit Ward, az amerikai szociológus mond, hogy a szociológiai kutatás és általában a társadalmi dolgokkal való foglalkozás a közelség illúziójában szenved. Valóban, a nemzetiségi kérdésben való tisztánlátást igen sok esetben a közelség illúziója rontja meg. Ward ezt az eszméjét plasztikus módon illusztrálja, amely legjobban meg fogja értetni, hogy mire gondol. Azt mondotta, hogy egy nap New York városában

kóborolt, és elment a legelhagyatottabb perifériákra, ahol egy helyütt valami csodálatos, óriási kerékművet látott, amelyet szemügyre vett. Nézte, nézte, hogy e különös alakú, sok karú kerék mire szolgálhat, és dacára annak, hogy alapos vizsgálat alá vette, eredményre jutni mégsem tudott. Bosszankodva hazafelé indult, és mikor a város középpontjára jut, látja, hogy ebben az irányban egy nagy transzparens áll ragyogó reklámfelirattal. Ez volt az a kerék, melynek értelmét a közelből nem tudta megmagyarázni magának. Azt mondja, hogy a látását a perifériákon a közelség illúziója rontotta meg; amit közelről kibetűzni nem tudott, az nagyobb távolságban egyszerre világossá és érthetővé lett. A közelség illúziója, Hölgyeim és Uraim, az, ami legjobban nehezedik a nemzetiségi kérdésre, és saját tapasztalatomból állíthatom, hogy ha az ember ezt a beteg nemzetiségi perifériát meglátogatja, akkor azt tapasztalja, hogy a tisztánlátás fordított arányban áll az események helyétől való közelséggel. Míg az ember itt Pesten és az Alföldön számos embert, olykor meglehetősen egyszerű embert is talál, akik a nemzetiségi kérdésben tűrhető pontosságú eszméket táplálnak: addig a perifériákon, a tulajdonképpeni nemzetiségi részen a legképtelenebb fantazmagóriák uralkodnak. Hogy csak egy példát említsek – és ez nem is vidéki, hanem pesti emberrel történt meg –, egy kultúrás, művelt barátom, egy budapesti ügyvéd elmondta nekem, hogy a Felvidéken járt, beült egy első osztályú kocsiba, ahová három-négy elegáns fiatalember szintén beszállott. Ezek tótul beszéltek. Megdöbbent és konstatálta, hogy íme, a *pánszlávizmus* micsoda mértékben terjed Magyarországon. Láthatják, Hölgyeim és Uraim, hogy itt kultúrás, művelt, szabadgondolkodó emberek egyszerre – hogy azt mondjam – megvadulnak, amikor a nemzetiségi kérdéssel szembekerülnek, és nem tudnak a legegyszerűbb tényekből tűrhető pontosságú következményeket levonni.

Ennek az elvakított közvéleménynek a nemzetiségi kérdéssel szemben két koncepciója van, melyeket, azt hiszem, igen világosan meg

lehet különböztetni egymástól. Az egyiket elnevezhetném *a nemzetiségi kérdés úrlovas koncepciójának.* Az úrlovas koncepció alatt azt a politikai lelkiállapotot értem, amelyben vezető politikusaink ezt a kérdést úgy fogják fel, mint valami akadályversenyt, amelyen kellő bravúrral átvágtatni lehet. Anélkül, hogy a dolog mélyére hatolni törekednének, meg vannak róla győződve, hogy az összes nemzetiségeket egyszerűen le lehet gázolni, és azt mondják: azok a nemzetiségiek, akik a mi barátaink, akik nekünk rokonszenvesek, akiket mi jó hazafiaknak nevezünk, azoknak nyitva van az út, azok akár főispánok és képviselők is lehetnek, a többieknek pedig, akik nekünk nem rokonszenvesek, akik nekünk nem barátaink, akiket rosszabbaknak vagy hazafiatlanoknak tartunk, azokat egyszerűen le fogjuk gázolni. A másik koncepció – nem tudom, hogy nem veszedelmesebb-e – az, amit *a jó fiú nemzetiségi politikájának* szeretnék elnevezni. Ez az a bizonyos átlagos szentimentalizmus, amely a politikai kérdéseket is a jó szívnek impulzusai szerint akarná eldönteni. Minthogy nyilvánvaló mindenki előtt, hogy az emberek egyenlők, és az emberi jogok között különbséget tenni nem lehet: a jó fiú koncepciójában minden további kritika nélkül könnyen megérlelődik a nemzetiségi kérdés olyan felfogása, hogy itt voltaképp probléma sincs, azt egyszerűen megoldottuk azáltal, hogy az országban lakó minden egyes nemzetiségnek teljesen egyenlő jogokat biztosítunk, mind a magánjogban, mind a közjogban. Ha így az ország 7-8 nemzetisége egyenlő jogokban fog részesülni, a nemzetiségi kérdés megoldást fog nyerni. Nos, a nemzetiségi kérdésnek ilyen koncepciója szükségképp lépten-nyomon olyan elementárisan nagy gazdasági és politikai erőkbe ütközik, amelyek ezt a megoldást, ezt a – koncedálom – emberséges és a messze jövő zenéjét jelentő megoldást merő utópiává degradálják, mert különösen itt, ebben a társaságban nem kell hangsúlyoznom, hogy eszméink és törekvéseink teljesen képtelenek a tényleges gazdasági és politikai erőknek súlyával és nyomatékával szemben. Vagyis se így, se amúgy. Törekednünk kell a nemzetiségi politikát az ő maga valóságában, az ő maga évszázados fejlődésében

megérteni. És hogyha így tekintünk erre a kérdésre, akkor mindenekelőtt át fogjuk látni azt, hogy *nem szabad a nemzetiségi kérdésben, mint ez Magyarországon szerte divat, egyes agitátoroknak vagy izgága embereknek a machinációját látni.* A nemzetiségi kérdés egy egyetemes történelmi mozgalom, mely mindenütt megjelenik, ahol a társadalmi fejlődésnek bizonyos adott gazdasági, történelmi és lélektani előfeltételei bekövetkeznek. Tehát arra kell törekednünk, Hölgyeim és Uraim, hogy először megértsük ezt a kérdést a maga realitásában, történeti kauzalitásában úgy, amint lépésről lépésre továbbfejlődött bizonyos általános politikai, történelmi és gazdasági erők hatása alatt. De akkor még nem fogjuk megérteni a nemzetiségi problémát. Itt szükség van arra a másik metódusra, a tudományossal némileg ellenkező metódusra, melyet Bergsonék a megismerés egy új forrásának tekintenek. Az intuitív módszert értem. Mert hogy valami tömegmozgalmat megértsünk, nem elég, hogy megismerjük az okozati összefüggéseket; annál tovább kell mennünk: érzéseiben meg kell értenünk ezt a mozgalmat. Mert hányszor látunk alapos történészeket, alapos közgazdákat, akik ismerik egy-egy mozgalomnak minden tényét, s mégis vakon állnak a mozgalommal szemben. Ellenben hány ember van, kik pontos tények és pontos adatok ismerete nélkül, az élő valóságnak művészi rokonszenvvel való átérzésével, a realitásnak sokkal igazabb és pontosabb képét kapják meg ezzel a merőben elvont tudományos metódussal szemben. És minthogy kis idő áll rendelkezésemre egy bonyolult probléma megmagyarázásához, én érvelésem súlyát erre a másik módszerre fogom helyezni. Történeti adatok, számok könnyen elsiklanak egy szóbeli előadáson. De ha sikerül megértetni azoknak az embereknek lelkiállapotát, kik a szóban forgó mozgalomnak cselekvő és szenvedő személyei, ha egy pillanatra sikerülni fog az Önök lelkén átömleszteni a szenvedélyeknek azt a hullámát, amelyet a nemzetiségi kérdés úgy az egyik, mint a másik oldalról kivált: akkor hiszem, hogy erről a kérdésről sokkal, ha nem is pontosabb, de mindenesetre átérzettebb és közelebb fekvő felfo-

gást fognak nyerni. Mindenekelőtt azonban tudnunk kell azt, hogy voltaképp mi ez a nemzetiségi kérdés.

Amint minden ember, aki a művelt ember nevére csak távolról is igényt tart, tisztában van azzal, hogy a szocializmus nem egyes, a zavarosban halászni akaró embernek műve, miként a magyar intelligencia évtizedeken át hitte, hanem hogy az határozottan körvonalazható okok eredménye: azonképpen a nemzetiségi kérdés megértéséhez okvetlenül szükséges, hogy tisztán lássuk mindenekelőtt azt, hogy a mozgalom honnan jön és hova tendál. A nemzetiségi kérdés mindenütt a világon – azt lehet mondani – fizikai szükségszerűséggel fellép ott, ahol a feudális országból az átmenet a modern ipari-polgári állam felé megtörténik, és ahol ez a nagy történelmi folyamat, tehát egyrészről a feudalizmus felbomlása, másrészről az ipari demokrácia kialakulása, nem egy homogén néptömeget, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket talál; vagyis minden országban, ahol nemzetiségek éltek, amelyek a távoli múltban egy fölényes kultúra hatása alatt nem olvadtak egybe, és mikor ezekben az álladalmakban a feudalizmusból az ipar felé való átmenetel megkezdődik: ott és akkor a nemzetiségi kérdés kikerülhetetlenül jelentkezik.

A sokszor hangoztatott feudális szónak tudományos értelme ugyanis semmi egyéb, mint az, hogy ami a középkori államrendszert a mai modern államrendszertől elválasztotta, az egy nagy gazdasági és egy nagy politikai tényen alapszik; a feudalizmus, Hölgyeim és Uraim, nem jelent mást, mint naturálgazdaságot egyrészről, apró területi uralmat másrészről.

A naturálgazdálkodás értelme mindenki előtt világos, aki a legelmaradottabb nemzetiségi perifériákon járt. Azt lehet mondani, ezen vidéken nem cserélnek vagy alig cserélnek. Minden család egy zárt gazdasági egységet képez. Nem azt mondom ezzel, hogy ez teljesen így van ma is. Tudom, hogy talán nincs olyan elhagyatott falu sem, ahova a piaci árucsere ki ne nyújtotta volna csápjait,

de tény, hogy ennek a népnek mai élete sokban emlékeztet a távoli évszázadokra, amikor a pénzgazdaság a minimumon és a zárt házi gazdaság a maximumon volt. Ezt a paraszti naturálgazdaságot folytató világot a hűbéruraknak katonai szervezettsége tartotta bizonyos kohézióban. Hogy hogy jött ez a folyamat létre, az messze elvezetne tárgyunktól. Mai problémánk szempontjából elegendő, ha visszagondolunk például Franciaországra a X. század végén, hol körülbelül 10 000 apró-cseprő kis állam létezett: kiskirályok, hercegek, grófok, fegyveres püspökök, abbék vezetése alatt. Azt is tudjuk, hogy Németországban még a XVIII. század végén is mintegy 300 laza, apró államocska állott fenn külön gazdasági élettel, külön jogrenddel, külön hazaszeretettel. Valamennyi európai államalakulás végigment ezen a folyamaton. Most már ezt a középkori feudális világot egyszerre megdönti az intenzívebb mezőgazdaságból keletkező fokozottabb ipar és kereskedelem, a városok keletkezése. Az addig szétszórt, természeti gazdaságot folytató, házi gazdasági életet élő nép egyszerre nagy, közös centrumok felé kezd gravitálni. És mikor ez a folyamat elég erős lett arra, hogy egy-egy nagyobb hatalmú hűbérurat vagy fejedelmet megfelelő pénzzel és katonasággal lásson el, akkor lefolyik a világtörténelemnek egyik legnagyobb törvényszerűsége: az, hogy mindenütt a nagy hűbérurak felfalják a kis hűbérurakat, és így lassacskán egy országon belül egyetlenegy hűbér, egyetlenegy királyság, egyetlen közös gazdasági terület jön létre. Ez durva, de helyes perspektíván nézve a nemzeti államok egész genezise.

És ezt az egységbe való törekvést, a gazdasági életnek ezt a fokozódó integrálását mindenütt a világon nyomon követi az az ideológia, amit nemzeti gondolatnak nevezünk. A nemzeti gondolat semmi egyéb, mint lerontása mindannak a közjogi és gazdasági béklyónak, amely az egységbe törekvő gazdasági életet a továbbfejlődésben meggátolja. Könnyen érthető, hogy némely országban ez a kikerülhetetlen történelmi folyamat később, elkésve jött létre. Mert ne felejtsük el, hogy ugyanaz a folyamat, amely szinte a szemünk láttára az egységes Olaszországot vagy Németországot létrehozta, ugyanez a folyamat csaknem matematikai pontossággal kimutatható

Anglia és Franciaország történetének egy több évszázaddal korábbi szakában. Nem újdonság, ami szemünk láttára vagy apáink emlékezetében lejátszódott: az egységes olasz, német, görög, román stb. államok epopeiája. Ez a folyamat lejátszódott egy távolabb korban az egységes Franciaország, az egységes Anglia kialakulásában is.

Szembe szokták állítani a nemzeti államot és a nemzetiségi kérdést, holott ez nyilvánvalólag egy és ugyanazon folyamatnak két különböző oldala. Mikor ugyanis Európa közepén és keleti részén a nemzeti törekvés, az ipar fejlődése, a kapitalizmus első kibontakozása, a városi élet első lendülete következtében előállott: ez a folyamat a régi nemzeti államoktól egy lényeges pontban különbözött.

Ottan Angliában és Franciaországban az egységes nemzeti állam különböző etnikai, tehát különböző nemzetiségi vagy faji (sajnos nem mehetek annak elemzésébe, hogy kimutassam a faji jelszónak egészen helytelen és tudománytalan alkalmazását ebben a kérdésben) népelemek keveredéséből, gazdasági, érzelmi és nyelvi egybeforradásából jött létre. Hiszen tudjuk, hogy a fajilag homogénebbnek tartott Németországban még száz év előtt is a német dialektusban a különbségek olyanok voltak, hogy az északi ember a délivel érintkezni alig tudott. Ez az egybeolvadási folyamat Nyugaton észrevétlenül játszódott le az európai történelem távoli korszakában. Nem így az elkésett Kelet- és Közép-Európában, mely az elmaradt gazdasági fejlődés következtében egy 150–200 éves vagy még nagyobb elmaradást mutat. Ezekben az államokban nem volt egy olyan fölényes kultúra, mely képes lett volna a különböző etnikai népkeveredéseket egységbe összefoglalni. Most már, midőn ezen gazdasági fejlődés következtében a nemzetiségi öntudat – legjobb, ha mindig a magyar történelemre gondolnak, melyet legjobban ismernek –, az úgynevezett nemzeti szellem, állítólag költőink inspirációja folytán, a magyar történelemben megjelent a XVIII. század legvégén és a XIX. század első felében (ma már tudjuk, hogy ez nem egyes dalok vagy hősköltemények eredménye volt, hanem mint Nyugat-Európában, nem jelentett egyebet, mint az állattenyésztésről a mezőgazda-

ságra és ennek kapcsán az iparra és a kereskedelemre való átmenetet): ez a nagy világtörténelmi folyamat nálunk, mint Kelet- és Közép-Európa egyéb államaiban, nem egységes nemzetiségű országot talál, hanem az egymás mellett élő, különböző nyelvet beszélő embercsoportok laza konglomerátumát. Végtelenül természetes dolog az, hogy ugyanazon tényezők, amelyek Magyarországon az egységes magyar államnak koncepcióját megérlelték, ugyanazok a tényezők, melyek Magyarországon a nemzeti eszmének összes jellemző vonásait, tehát a közös jogrendet, a közös gazdaságra, a partikuláris középkori élet összes romjainak elsöprésére való törekvést kiváltották: ez az eszmeáramlat szükségképpen a nemzetiségi néptömegekben ugyanezt a törekvést váltotta ki. Ők is együvé tartozásuknak tudatára ébredtek, és a bennük rejlő kultúrképességeknek kimüvelésére, szabad fejlesztésére törekedtek. Vagy ahogy Laveleye – aki éles szemmel rögtön a mozgalom kezdetén tisztában volt a nemzetiségi kérdés természetével oly mértékben, mint azóta is kevesen – mondta: „Oly tartományban, melyben elállatiasodott emberek laknak, alapítsatok iskolákat, állítsatok egy vasutat, és tűrjetek meg egy nyomdát; húsz évvel később a nemzeti érzület megszületett, két generáció után explodál, ha össze akarják szorítani. Így születik meg a nemzetiségi kérdés magából a civilizáció természetéből." Ez a kép a legplasztikusabban állítja Önök elé azt a folyamatot, amely úgy Magyarországon, mint Közép- és Kelet-Európának többi államaiban előállott. Ezek a régi jobbágytömegek, melyek a félállatiasság álmát aludták századokon keresztül, a fokozott közlekedés, könyvnyomtatás, ipar, kereskedelem, sajtó útján egyszerre a régi állati életükből kibontakoztak, feleszméltek, és minden egyes ilyen külön nyelvet beszélő embercsoportban felmerült az a törekvés, hogy ki-ki a maga kultúráját kifejlessze, kiképezze és gyarapítsa. Mindjárt látni fogjuk, hogy a nemzetiségi kultúrák kifejlesztésének ez a törekvése nem valami éretlen nacionalizmus, nem valami hazafiaskodó frázisokon való nyargalászás, hanem *oly élettörekvés, amely nélkül nép tartósan meg nem élhet.* Ez a nemzetiségi kérdés, amelyet így alapkontúrjaiban körvonalaztam, a legkülönbözőbb formákat öltöt-

te: a merőben liberáliskodó és esztétizáló, eleven erővel nem rendelkező provanszál mozgalomtól fel egészen az államszerkezet felrobbantására való törekvésekig, az írkérdés borzalmáig, a nemzetiségi kérdésnek végtelen sok variációja, jelentkezési formája van. Ez a kaleidoszkopikus változatosság azonban a mélyebben szemlélő, a mélyebben figyelő előtt a dolgoknak egy közös és lényeges alaprétegét mutatja be. Bármily eltérők is legyenek a nemzetiségi kérdésnek ideológiai fellépései, követelje akár a régi cseh közjognak visszaállítását, akár egy szlovén gimnázium felállítását, vagy jelentkezzék, mint Magyarországon, a cselnai vérfürdőben vagy egyéb borzalmakban: végeredményben, aki nem frázisokat, hanem összefüggéseket néz, az előtt kétségtelen, hogy a nemzetiségi kérdésnek egy közös alapja van. *Létezik egy közös minimális nemzetiségi program, mely a világ összes nemzetiségi kérdéseiben közös, és amely minimális nemzetiségi programnak a megoldása nélkül sehol a világon a nemzetiségi kérdésben békét, rendet és kooperációt létesíteni nem volt lehetséges.* Ez a minimális nemzetiségi program röviden így foglalható össze: jó iskola, jó közigazgatás és jó bíráskodás kell a népnek. Márpediglen jó iskola, jó közigazgatás és jó bíráskodás csak egy van, amely fontosabb a népre nézve mindenféle technikai vagy intézményi tökéletességnél, s mely egyszerűen és röviden így határozható meg: *jó iskola, jó közigazgatás és jó bíráskodás csak az lehet, melyet a nép saját nyelvén kap.**

Minden más iskola, közigazgatás és bíráskodás, legyen az a legmodernebb sablonok szerint kidolgozva, a legmodernebb tökéletességtől áthatva, de amely ezt végre nem hajtja, tökéletlen, rossz és elfogadhatatlan. A másik koncepció, mely szintén minden nemze-

* Ezt a tételemet sokan úgy magyarázzák, hogy én az országot a különböző nyelvű közigazgatási hatóságok és bírói szervezetek sokaságára akarnám feldarabolni. Ellenkezőleg, egész koncepcióm a közjogi-territoriális politika ellen fordul, és csak azt célozza, hogy a néptömegeknek lehetőleg semmi sérelme ne legyen abból, ha véletlenül nemzetiségieknek és nem magyaroknak születtek. Ennek érdekében feltétlenül gondoskodni kell arról – és ez a nemzetiségi törvénynek is alapgondolata –, hogy minden hatóság és bíróság anyanyelvén legyen képes a felekkel érintkezni ott, ahol idegen nemzetiségiek tömegesen laknak.

tiségi kérdés gyökerén ott van, az a tétel, hogy *minden nemzetiségnek megvan az ő elvitázhatatlan joga arra, hogy a benne szunnyadó összes kulturális erőket, legyen az nyelv, történelem vagy művészet, saját módja szerint, a saját ízlése szerint fejlessze ki.* Ezt nevezem én a nemzetiségi törekvések létminimumának, a minimális programnak; és Önök előtt, Hölgyeim és Uraim, nem kell bővebben kifejtenem, hogy *voltaképpen ez a nemzetiségi minimális program egyszersmind tökéletesen és szórul szóra fedi a minimális szociális programot is.* A kettő között különbség nincsen. Mert semmiféle magasabb gazdasági vagy politikai koncepció, a nyugat-európai eszmék bármely nagy hullámzása, legyen az szabadgondolkodás vagy szocializmus, képtelen utat törni mindaddig, míg a népnek, a nemzetiségeknek ez a szociális létminimuma teljesítve nincsen. Azt hiszem, hogy akiket ez az elméleti dedukció nem elégít ki, azokat a történelmi tényeknek vizsgálatával meggyőzni alkalmam lesz.

Egy félreértést azonban szeretnék kikerülni. Nem szabad, hogy bennünket valaki ebben a nagy és fontos kérdésben hipokrízissel vádoljon. Nem, teljes nyíltsággal megmondom, hogy mikor erre a koncepcióra mint kikerülhetetlen létminimumra rámutatok, engem elsősorban nem filantropikus szempontok vezetnek, nem is az erőszaktól való rettegés, mert nekünk, akik bár egyes részletkérdésekben nagyon eltérően, de abban az egyben egységesen gondolkozunk, hogy a történelmi eseményeket nem az ideológiai és érzelmi értékeken keresztül szemléljük, hanem a dolgok realitásán; nekünk el kell ismernünk, hogy ezt az erőszakot igenis a történelmi fejlődés egy hatalmas, legalább az emberi fejlődés mai fokán kikerülhetetlen elemének tekintjük. Jól tudjuk, hogy például a kereszténység, a középkori városi rend, a modern nemzeti állam kialakulása, tehát a világtörténelem sok legnagyobb momentuma születésénél ott állott az erőszak, melyet Marx a történelem szülőmesterének nevezett el. Tehát hipokrízis lenne tőlünk azt mondani, hogy a nemzetiségi kérdésnek azt a koncepcióját, amely a nemzetiségeket meg akarja fosztani ettől a szociális létminimumtól, azért ítéljük el, mert mi az erőszaknak minden formáját perhorreszkáljuk. Nem azért ítéljük el.

Amiért én a mai Magyarország kényszer-nemzetiségi politikáját siralmas és tökéletlen koncepciónak nevezem, az azért van, mert a szociológiai megfontolás és a történelmi indukció minden egyes ténye azt bizonyítja, hogy az erőszak politikája ezekben a kérdésekben teljesen tarthatatlan, amely az általa vélt és elérni akart célt nemcsak hogy el nem éri, hanem az állam nemzetiségeit a kultúrában visszaveti, sőt magát az egész országot és így elsősorban Magyarországot feltartóztatja gazdasági és társadalmi fejlődésében. Hogyha egy tekintetet vetünk a történelemnek arra az időszakára, amelyben a nemzetiségi kérdés Európa-szerte jelentkezett, akkor azt tapasztaljuk, hogy az uralkodó nemzetiség, röviden nemzet – azok uralma, akik az államalkotás tényénél fogva a katonai és politikai hatalmat a kezükben tartják – az életre ébredő nemzetiségiekkel szemben igen sokféle politikát folytat, de mindezeket a politikákat két közös rendszerre lehet visszavezetni. Az egyik rendszert *feudális nemzetiségi politikának* vagy másképpen az erőszakos asszimiláció politikájának lehet elnevezni; a másik rendszert pedig az *iparosítás nemzetiségi politikájának* vagy a liberális nemzetiségi politikának. Ha az első típusra gondolnak, akkor tessék elsősorban mint világtörténeti példára Oroszországra, Poroszországra és a nagy választójogi reform előtti Angliára, tehát a harmincas évek előtti Angliára gondolni. Ezek a társadalmi típusok nagybirtokos és katonai társadalmak voltak, Poroszország és Oroszország még ma is az. Anglia a harmincas évek nagy választójogi reformja óta, alkotmányában radikálisan megváltozva, burzsoá állam lett. Most már, ha a feudalizmusnak a nemzetiségi politikáját figyelemmel kísérjük, minden újságolvasó ember gondoljon a régi angol–ír politikára, az orosz politikára a lengyelekkel, a finnekkel, a kisoroszokkal stb-vel szemben; vagy pedig Poroszország politikájára a lengyelekkel, dánokkal szemben. Ezeket a különböző nemzetiségi kérdéseket foglalom össze a nemzetiségi kérdés feudális koncepciójában. A nemzetiségi kérdésnek feudális koncepciója azt jelenti, hogy az uralkodó osztályok, tehát az oroszok, angolok, poroszok arisztokratái és militarisztikus hivatalnokai a nemzetiségi tömegeknek minden megmozdulá-

sát, minden kultúrális és szociális követelését úgy fogták föl, mint az állam integritása elleni merényletet, és végtelenül csodálatos, mert elképzelhetetlenül dőre és képtelen, hogy ez a rengeteg gazdagságú és hatalmú Anglia, Poroszország és Oroszország a maga végtelen katonai, politikai és gazdasági túlerejével ráveti magát ezekre az apró, elenyésző kis nemzetiségekre, s azokat mindenáron asszimilálni akarja. És hogyan? Egyszerűen úgy, hogy a feudális gondolkozás kellő disztingválás hiányában azt mondja:

„Ti ellenünk vagytok, ti saját nyelveteket és saját kultúrátokat akarjátok használni. Mi tehát egyszerűen meg fogjuk szüntetni ezen tüneteket. Tehát ti többet nem fogtok anyanyelveteken beszélni. Ti többet sajtóban nem fogjátok hirdetni, amit akartok, iskoláitokat asszimilációs gépekké fogjuk tenni, és ha ez mind nem használ (mint legutóbb a porosz poseni tartományokban történt), ki fogunk benneteket kergetni földjeitekből, és helyettetek, renitens lengyelek vagy dánok helyébe porosz, orosz alattvalókat fogunk hozni. A porosz, az angol, az orosz államnak minden erejével lehetetlenné fogjuk tenni a ti kultúrátokat mindaddig, míg beolvadtok, nyelveteket elfelejtitek, történelmi múltatokat megtagadjátok, míg önálló kulturális fejlődéstekről lemondtok. Ha ezt megteszitek, előttetek az angol, az orosz és a porosz feudalizmus minden előnye, minden rangja és minden gazdagsága. Ha nem fogadtok szót, egyszerűen lehetetlenné fogjuk tenni megélhetésteket." Különösen dőre az eset Schleswig-Holsteinban, hol 160 000, mondd százhatvanezer dánnal küzd az az óriási, körülbelül harmincmilliót számláló porosz állam; évtizedek óta valóságos élethalálharc folyik, hogy azt a marék dán embert kultúrájától megfossza, és az eredmény az, mint mindenütt a világon, ahol ezt a politikát alkalmazták: *a nemzetiségi kérdést nemcsak nem oldották meg, hanem ez egyre élesebb, egyre véresebb, egyre konvulziósabb jellegű formát ölt magára.* Mert jól mondja Bernard Shaw: Ezek a nemzetiségi sérelmek olyanok, mint az egyéni életben a rákos betegség. Az ember nem tud tőle szabadulni, orvosok kezéből kuruzslók kezébe jut, mindenüvé, ahol a reménynek csak egy sugara van, hogy ezt a rettenetes kórt orvosolni lehet.

A betegség persze erre jobban elharapódzik. Mondok egy példát, amely mindennél ékesebben beszél: a zsidókat mindenütt a világon az antiszemiták azzal vádolják, hogy faji természetüknél fogva egy renegát faj, olyan faj, mely múló materiális előnyök kedvéért bármikor kész a maga múltját, a maga tradícióit megtagadni. Ez az újabb ideológia. A régi éppen az ellenkező volt. Még a nagy Széchenyi István is ellensége volt a zsidó emancipáció gondolatának, mert a zsidóságot asszimilációra teljesen képtelennek tartotta. Míg Nyugat-Európában mindenütt a zsidó emancipáció, azt lehet mondani, a zsidóság tömegeit beolvasztotta, vagy ez a processzus legalábbis folyamatban van: addig az orosz nemzetiségi politikának sikerei megteremtették a legvéresebb, leganarchisztikusabb zsidó nacionalizmust. Hogyan? Úgy, hogy az orosz zsidóságot, körülbelül négymillió embert, egyes városokba szorították be, katonailag quasi bekaszárnyázták, és lehetetlenné tették az orosz társadalomhoz való minden közeledésüket. Drákói rendszabályokat alkalmaztak velük szemben, és az eredmény, hogy ez a leginternacionálisabb, faji és nemzetiségi törekvésekre nem sokat adó nép véres nemzetiségi mozgalmakat produkált. Még érdekesebb példa az írkérdésben az a néhány millió ír, kiket az angol grófok és hercegek földjüktől megfosztottak, iskoláikban, önkormányzati és politikai jogaikban évszázadokon keresztül üldöztek, és az angol túlerő tényleg elérte azt, hogy az ír nyelv kezd lassacskán kikopni az élő nyelvek sorából. Maguk az ír nemzetiségi agitátorok azt tanácsolták a népnek, hogy ne használják az ír nyelvet, mert ez nem alkalmas arra, hogy intenzív kultúréletet éljenek, és ma egész Írországban talán tíz-húszezer ember van, aki csak írül tud, és ne tudna angolul. Bár épp ebben az irányban legkevésbé dolgoztak erőszakos eszközökkel, sikerült elérni azt, ami sovén publicistáinknak ideálja: az egynyelvű államot. Ezek az urak azt gondolják, hogy ha statisztikájukban egypár százalék szaporodást ki lehet mutatni a magyarság részére, ez óriási előny, mert a mi örökös szupremáciánkat igazolja. Íme, az egy nyelven beszélő angol Írország, mely számos nagy írót és művészt produkált Angliának, ma is olyan álláspontón van, hogy az ír államférfiak, sőt maga a jelen-

leg kormányon levő angol kabinet programjába vette az Írország teljes politikai autonómiáját, a home rule-t. Vagyis az erőszakosság politikája oda vezetett, hogy dacára az egynyelvűség kivívásának, ma az ír nemzetiségi kérdés olyan stádiumba jutott, mely követeléseivel, intranzigenciájával, forradalmi törekvéseivel túlszárnyalta a legmerészebbet is, melyről a mi nemzetiségeink valaha álmodni mertek. Hasonló látvány tárul elénk Posenben. Hogyha a lengyelkérdésre vetünk egy tekintetet, nem is valami internacionalista-szocialista, hanem a konzervatív, komoly tudós Delbrücktől tudjuk meg, hogy ez az egész erőszakos lengyel-politika csődöt mondott, és semmi kilátás sincs arra, hogy Poroszország túlhatalma bárminő eredményeket érjen el Posenben. Ellenkezőleg. Ki lehet mutatni, hogy az üldöztetések legborzalmasabb évtizedében Lengyelország bámulatos erőre tett szert úgy politikai tekintetben, mint csodálatosan kiépített szövetkezeti hálózatánál fogva gazdasági erőben. A lengyelség együvé tartozásának és életképességének gondolata és ténye soha olyan erős nem volt, mint most, amikor a lengyelség Poroszország támadásainak volt kitéve. Mi ennek a jelenségnek az oka? Ennek a jelenségnek egyszerűen az az oka, hogy az erőszakos nemzetiségi politikának csődöt kell mondania abból a világos és egyszerű okból, hogy az erőszakos metódus teljesen képtelen arra, hogy egy népet kultúrájából kiforgasson. Teljesen képtelen pedig olyan okokból, amelyek kézenfekvők. Mindenütt ott, ahol egy nemzetiségi néptömeg zárt területeken, mint földművelő nép, zárt tömegekben él, az ő ősi településének helyén: ott ez az erőszakos politika, bármilyen mértékben folytattassék is, eredményre jutni képtelen. Képtelen pedig azért, mert a legkitűnőbb népoktatás sem érhet el eredményeket ott, ahol az életnek a körülményei nem támogatják ezt az iskoláztatást. Gondoljanak csak egy példára: ebben a teremben bizonyára sokan lesznek, akik idegen nyelveket jól tudnak, franciául vagy angolul levelet képesek írni, akik odahaza igen gondos oktatás folytán, az instruktorok és bonne-ok rendszere következtében eljutottak oda, hogy idegen könyvet olvasnak, és külföldi utazgatásuk alkalmával a hotel pincérjeivel eszmecserébe voltak képesek

bocsátkozni. Nos, kérdem Önöket, akik egy nyelvet úgy-ahogy beszélnek, s azt, mint a németet, hat-nyolc évi iskolai tanulás és olvasgatás után elsajátították, mit szólnának Önök ahhoz, hogyha mostan Önöket angol vagy francia bíróságok elé állítanák, hogy életbevágó kérdésekben vagy fontosabb anyagi ügyekben vagy becsületük kockán forgása esetén magukat ezeken az idegen nyelveken védelmezzék? Én teljes őszinteséggel kijelentem, hogy abban a pillanatban elveszett ember volnék, ha ilyesmire rákényszerítenének, és ha nekem angol vagy francia bíróság előtt életbevágó fontosságú vagy akárcsak bagatell kérdésekben is védőbeszédet vagy információt kellene tartanom. Amire mi itt, pesti kultúremberek nyolc-tíz évi tanulás, olvasgatás, társalgás, utazás után képtelenek vagyunk, *ezt a mértéket alkalmazzák mindenütt a világon az erőszakos asszimiláció hívei a nagy nemzetiségi tömegekre, az elmaradt kultúrájú emberekre, akik még a legprimitívebb ismereteket sem szerezték meg.* Egyszerre megkövetelik tőlük, hogy olyan nyelven tanuljon, álljon a bíró és a közigazgatási tisztviselő elé, amely nyelvet ő megérteni nem tud. Hozzá kell még számítani nálunk a nyomorult elemi népiskolai viszonyokat, különösen a nemzetiségi perifériákon, ahol 100–150 gyermek van egy tanító alatt. Ilyen módon teljes lehetetlenség eredményt elérni. Sőt tovább megyek. Hogyha a magyar állam olyan hatalmas volna, hogy minden nemzetiségi gyermek mellé külön instruktort vagy külön bonne-ot fogadhatna, még akkor is eszeveszett dolognak tartanám ezt a politikát, mert a tanító, az instruktor teljesen képtelen magával az élettel megküzdeni, melynek húsz órája lenyomja az ő napi négy óráját, és ezzel mintegy tönkresilányítja az egyéni nevelés ideális értékét. Nyelvet tanítani másképpen nem lehet, mint az élet útján, magából a társas érintkezésből kinőve, közös gazdasági érdekekből, a piaci termelésből. Amire a szolgabíró, az iskola erőszaka képtelen volt, azt könnyedséggel megoldja az ipari és a városi élet, a kultúra és az intenzív gazdasági forgalom, de itt sem úgy, hogy a nemzetiségi ember elveszítse a maga nyelvét, hanem úgy, hogy második nyelvül tanuljon meg egy idegen nyelvet. De még tovább megyek. Ennek az eljárásnak

politikai dőresége nemcsak ott kezdődik, hogy valakit meg akarunk tanítani erőszakkal magyarul, hanem még fokozzuk ezt egy módszertani, pedagógiai képtelenséggel. *Nem az anyanyelvén akarjuk megtanítani magyarul a nemzetiségi gyereket, hanem magyarul akarjuk megtanítani – magyarra.* Azon a nyelven, amelyből családi körben egy betűt sem hall, azon a nyelven akarják a mi bölcs kultuszminisztereink és iskolamestereink a népet írni-olvasni, számolni, geográfiára és történelemre tanítani. Mi ennek a képtelen politikának a következménye? Az, hogy a nemzetiségi néptömeg mindenütt, ahol a kényszerasszimiláció folyik, úgy Posenben, mint Schleswig-Holsteinban, Poroszországon, mint Magyarországon, olyan állapotba jut, hogy tisztességesen egyetlenegy nyelvet sem tud, sem az anyanyelvén, sem azon, amit ráerőszakoltak. Az az eredménye ennek a képtelen politikának, hogy egy teljesen elmaradott, elállatiasodott néptömeget nevelünk, amely mindenkor rabszolgája mindenféle demagógiának, legyen az nemzetiségi vagy klerikális, s ki van szolgáltatva minden terrornak és minden lepálinkáztatásnak. Mert a szociális létminimum magával hozza azt is, hogy ma, a cseregazdaság korában, a komplikált gazdasági szervezkedés korában az az ember, aki írni-olvasni is alig tud, legalább úgy-ahogy figyelemmel kísérni nem tudja az ország törvényeit, nem ismeri jogait és kötelességeit, az élet eseményeit: az ilyen ember a mai küzdelemben elveszett ember, minden önkénynek és uzsorának alázatos rabszolgája. És mikor néhány hét előtt a magyar közvélemény annyira háborgott a rutén uzsora miatt, tudtommal nem akadt senki, aki rámutatott volna ennek a rutén uzsorának, kazár uzsorának egyik legközelebb fekvő okára, hogy *mindaddig, míg a kényszermagyarosítás rendszere lehetetlenné teszi azt, hogy a nép lelke ezen állati, bepálinkázott színvonalról valamivel feljebb emelkedjék, hiábavaló minden uzsora ellen menydörögni.* Hiábavaló, mert a történelem a nem egyenlően erős elemeknek és csoportoknak csak egyetlen érintkezési formáját ismeri: ez a kizsákmányolás. Hiába itt kenetteljes erkölcsi leckéket mondani, amíg egyesek erejükben szerfelett gyengék, intelligenciájukban egyszerűek lesznek, addig az ilyen népelemnek az erősekkel

és okosokkal való érintkezési módja nem lehet más, mint politikai kizsákmányolás és gazdasági uzsora.

Ezen erőszakos politikával szemben *az indusztrializmusnak a nemzetiségi politikája* egészen más nyomokon halad, és itten szeretném, hogyha gondolataikban felelevenítenék az Egyesült Államoknak, Svájcnak, Belgiumnak és a nagy választói reform utáni Angliának a nemzetiségi politikáját, mely tökéletes ellentéte a feudalizmus nemzetiségi politikájának. Ez az indusztriális politika azon alapszik, hogy az állam minden nemzetiségének szabad kulturális fejlődését biztosítja, garantálja, elősegíti. Az Egyesült Államokban soha senkinek eszébe nem jutott az, hogy valakit ilyen vagy olyan iskolára rákényszerítsen, ilyen vagy olyan lap járatására ráerőszakoljon, vagy hogy ilyen vagy amolyan laptól eltiltson. Senkinek soha eszébe nem jutott, hogy bárminő kulturális egyesületeket, mint pl. nálunk szokásos: dalos és önképző egyesületeket lehetetlenné tegyen. Egy modern angol, egy amerikai, egy svájci vagy egy belga politikusnak ilyen szörnyűség eszébe se jutna. És az eredmény az, hogy a valóban fölényes, valóban erős kultúra merőben békés eszközökkel diadalmasan tör utat magának, mert már a következő nemzedék érzi azt, hogy *Amerikában jó angolul tudni, jó az állam nyelvén tudni, mert az fokozott gazdasági és kulturális lehetőségeket foglal magában.* És így van azzal a németséggel is, melyet joggal tekintünk a világ legsovénebb, legnacionálisabb népének. Ez a németség vetélkedik abban, hogy mielőbb amerikai állampolgár legyen belőle, és a *dutchman* elnevezés ellen kézzel-lábbal tiltakozik. A kultúra szuperoritásának kérdése ez, úgy, mint a nagy római impériumban, a világ első nagy internacionális államában, hol a római kultúra és római nyelv minden legkisebb erőszak nélkül tört magának utat olyan népelemekkel szemben, melyek, azt hiszem, állottak olyan magas fokon, mint a mi legelmaradottabb perifériáink. Fustel de Coulanges, aki legjobban ismeri a római történelemnek ezt a szakaszát, ezt mondja: „Soha Róma nem vette magának azt a fáradságot, hogy háborút indítson a legyőzöttek nyelve ellen. Nem harcolt sem az ibér, sem a pun, sem a frígiai ellen, s mégis

ezek a nyelvek eltűntek. Nincs semmiféle törvény, mely valakinek megtiltaná, hogy apái nyelvét használja... Soha Rómának nem jutott eszébe, hogy a falusi iskolák rendszerét léptesse életbe oly célból, hogy a gallokat elszoktassa nyelvüktől."

És mégis – mert éppen ezért! – a római kultúra a föld kerekségén diadalmasan és könnyen haladt előre, de megakadt egy ponton, egyetlen ponton: midőn a görög kultúrával, a rómainál is fejlettebb, nagyobb és hatalmasabb görög kultúrával jutott érintkezésbe. A legyőzött Görögország meghódítja a győzelmes Rómát és intézményeit, szokásait, irodalmát, művészi standardját egy békés forradalom folytán rákényszeríti: *Graecia capta ferum cepit victorem*, a legyőzött Görögország legyőzte az ő hódítóját.

Ez a két metódus, a kényszerasszimiláció és a békés kultúrlehetőségeket biztosító módszer, azt a népies mesét juttatja eszembe, amely nagyon sokat mond. Emlékeznek arra a kis népmesére, midőn a nap és szél fogadott, hogy a vándor utasról melyik veszi le előbb a köpenyegét. És a szél elkezdett fújni, de erre az idegen egyre szorosabban fonta nyaka köré a bundáját. És jött a nap, amely éltető és langyos sugaraival elérte azt, amit a szél minden brutalitásával sem volt képes elérni. Így van ez a kultúránál is. Csak az a kultúra asszimilál, amely valóban felsőbbséges, meleg és termékeny kultúra. Szolgabírói rendelettel és csendőrszuronnyal még egyetlen lelket sem asszimiláltak. Felesleges Önöknek itt bővebben fejtegetnem, tisztelt Hölgyeim és Uraim, azt, hogy a magyar nemzetiségi politika a nemzetiségi politikának ezen két világtörténelmi koncepciója közül az erőszakos asszimiláció politikáját választotta, és a különbség közöttünk és Porosz- meg Oroszország között tisztán abban áll, hogy míg a porosz és orosz államférfiakban megvan az erkölcsi bátorság, hogy ők nyíltan és világosan ezt világszerte megmondják, és hirdetik sajtójukban és a parlamentben, hogy ők igenis erőszakosan asszimilálni akarnak: addig a mi államférfiainkból az erkölcsi bátorság ez a foka hiányzik, és ők mint szelíd, liberális báránykák járják be Európát és Amerikát, és azt mondják, hogy sehol olyan békésen, olyan nagylelkűen nem bánnak a nemzetisé-

giekkel, mint nálunk. Tudjuk, ebből mi igaz. Felesleges Önök előtt fejtegetni a közigazgatási visszaéléseket és a bírói pártosságot, azt a rendszert, mely Magyarországon a nemzetiségi kérdésben évtizedek óta folyik, és ami kikerülhetetlenül egyre véresebb konvulziókra fog vezetni, ha ezen a politikán változtatni nem fogunk. Mert ezt a politikát elállatiasodott és lepálinkázott néptömegek ideig-óráig elviselhetik, de önérzetes polgárok ilyen bánásmódot elviselni nem tudnak, és hogyha nemzetiségi politikánkban gyökeres reform bekövetkezni nem fog, akkor az írkérdés összes borzalmai meg fognak újulni Magyarországon. A helyzet úgy áll, hogy ezt az esztelen politikát a magyar feudalizmus nem tudatlanságból választotta; végtelen tévedés volna azt hinni, hogy a magyar feudalizmus valami elhibázott elméletből csinálja éppen ezt a nemzetiségi politikát. Ehelyett igaz az, hogy a feudalizmus másféle nemzetiségi politikát, mint erőszakos politikát nem űzhetett soha, és mást nem választhatna a jövőben sem. Eltekintve történelmi lélektani okoktól, eltekintve a régi gőgös arisztokrácia jobbágyiszonyától, a demokráciától való instinktív borzalmától, attól a nagyúri koncepciótól, amely szerint mindennek teljesülni kell, amit a „nemzet" az ő parlamentje útján megtétetni akar: mindezektől eltekintve sokkal mélyebb oka van annak, hogy a magyar feudalizmusnak más nemzetiségi politikája nem lehet, mint éppen ez a politika. Nem lehet pedig azért, mert a feudalizmus uralmát egyes-egyedül a demokrácia fenyegeti: minden demokratikus áramlatnak előtérbe nyomulása a feudalizmust valamely osztályprivilégiumától fosztja meg. Most már az úri hivataloknak és a szinekúráknak az a monopolrendszere, amelyet a magyar feudalizmus a maga részére biztosított, egyszerre veszélyeztetve van abban a pillanatban, amikor a demokrata közszellem a nemzetiségi kérdésnek ezt a másik, humánus és liberális koncepcióját akarná megvalósítani: egyszerre vége volna a minisztériumi, a vármegyei stallumok zavartalan élvezetének, és egyszerre vége volna annak a rendszernek is, amely a szó szoros értelmében brachium erejével választ képviselőket a nemzetiségi perifériákon. Liberális magyar részről hallhattuk, hogy a nemzetiségek fejlettebb szellemi

színvonalától remélhetjük, hogy a választás eme gyalázatos rendszere, amelyet manapság alkalmaznak, meg fog szűnni. Én ebben a reményben nem hiszek, mert az esetek túlnyomó többségében meggyőződhettem róla, hogy nem is annyira korrupcióról, nem is annyira hivatalos visszaélésekről van szó, hanem többnyire egészen nyílt karhatalom alkalmazásáról a nemzetiségi választókkal szemben. Úgy van az, hogy az a híres liberális és nemzeti szabadelvű párt Magyarországon évtizedeken keresztül csak úgy tudott politikai uralmat és többséget biztosítani magának, hogy a magyar Alföld színmagyar és kultúrában fejlettebb népe paralizálására a megfizetett, lepálinkázott tót, román, rutén stb. választókat, ha kellett fegyveres erővel, kergette a választási urnához. *Egy ilyen politika, Hölgyeim és Uraim, csak addig lehetséges, amíg az országnak közvéleményét a nemzetiségi mumus rémítésével megbénítják, amíg hitegetni lehet az ország naiv közvéleményét azzal, hogy a tönkrement gentry-csemeték és pesti bankfiúknak a nemzetiségi perifériákon való megválasztása olyan nemzeti érdek, amelyért érdemes milliókat kidobni és vérfürdőket rendezni.*

Mihelyt egyszer ennek a nemzetiségi mumusnak a magyar demokrácia véget fog vetni, mihelyt egyszer a magyar polgári közvéleményben át fogják látni azt, hogy a nemzetiségi kérdésnek ez a koncepciója célra nem vezet, mihelyt egyszer a liberalizmus eszközeit fogjuk életbe léptetni: akkor nemcsak a nemzetiségi béke lesz helyreállítva, hanem a magyar feudalizmusnak is üt a halálos órája. Ezzel a magyar feudalizmus tisztában van, és tisztában van azzal is, hogy neki erre a nemzetiségi mumusra annyira szüksége van, hogy ha nem léteznék, hát fel kellene találnia. Mert a magyar parasztnak, a magyar ipari munkásságnak jogfosztottságát, a magyar polgárságnak elnyomottságát csak addig lehet fenntartani, amíg arra az úgynevezett, de nem létező közös ellenségre lehet hivatkozni; amíg a nagybirtokosok azt mondhatják: fogjunk össze a közös ellenség, a nemzetiségek ellen; addig a pillanatig, amíg a magyar intelligens polgárság be nem fogja látni, hogy az ő érdeke a nemzetiségi néppel az egész vonalon közös, és hogy

ennek az országnak a kultúráját elsősorban a kötött birtok és kibérelt lelkiismeretek rendszere akadályozza meg.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Nagyon előrehaladt az idő. Nem tudom egész penzumomat elvégezni, de legalább arra törekszem, hogy a nemzetiségi kérdésnek ezen koncepciója ellen támasztható érvekre röviden válaszoljak. Az egyik álláspont – amit legtöbbre becsülök – a jóhiszemű hazafiak álláspontja, akik azt mondják, hogyan hirdethetem én ezt a politikát, hogyan hirdethetjük mi a nemzetiségi néppel és középosztállyal való együttműködésnek szükségét akkor, amikor még itt vannak mögöttünk a magyar forradalomnak véres árnyai. Elfeledtük-e azt, hogy mikor a nemzet élethalálharcát vívta a bécsi abszolutizmus ellen, akkor azok, akik kezünkből a fegyvert kicsavarták, voltaképpen azok a nemzetiségek voltak, amelyekkel való szövetkezést én az ország érdekében javaslom. Ezzel az argumentummal szemben elég a következőket megjegyezni: az sem áll, hogy a nemzetiségieknek teljessége ellenünk küzdött. Ellenkezőleg. A Görgey hősi hadjáratában a tót katonáknak hősiessége csodákat művelt Branyiszkó ostrománál. Erdélyben számos helyen a nemzetiségiek támogatták a magyarok ügyét. De ne csodálkozzunk, ha akadtak nemzetiségi áramlatok, amelyek a magyar forradalomnak ellene szegültek. Miért? Egyszerűen azért, mert már ebben a távoli korban is a magyar feudalizmus megmérgezte a nemzetiségi kérdést akkor, amidőn a nemzetiségekkel szemben nem mert a becsületes jogegyenlőségnek álláspontjára helyezkedni. Képzeljék el, tisztelt Hölgyeim és Uraim, azt a történelmet, amelynél rettenetesebbet én nem ismerek, a kincses Erdélyország történelmét, mert ez a történelem objektív szemmel nézve a világtörténelemnek talán legborzalmasabb és legvéresebb kis területét képezi. Képzeljék el itten a négy fajnak örökös feudális rablóhadjáratát, egymás vagyonáért és földjeért való tülekedést; képzeljék el az egyre beszivárgó nomád román népelemeknek a már megtelepedett szász és magyar kultúrával való állandó küzdelmét; képzeljék el az erőszakos katolizálásnak és a többi felekezetek véres harcának évszázados történelmét, amikor fegyveres erővel verte ki a katolizáló Bécs a népet

az ő templomaiból, képzeljék el a világ legelvadultabb jobbágykérdését, mit Erdély nemzetiségi kérdésének nevezünk, azt a faji gőggel és nyelvi meg nem értéssel komplikált irtózatos jobbágykérdést, melynél fogva az erdélyi úr még a nemzetiségi papokat is rabszolga módra kezelte. Csoda-e, hogy akkor, midőn ez az elnyomó erdélyi feudalizmus a bécsi abszolutisztikus hatalommal került szembe, a nemzetiségiek közül akadtak számosan, akik azt mondották, hogy inkább fogunk tartani a bécsi abszolutizmussal, mely jogokat ígér, mint azzal a magyar feudalizmussal, amely bennünket évszázadok óta háborgat emberi jogainkban és vallási meggyőződésünkben? Nem lehet erre a kérdésre a hazaárulás vádjával válaszolni. De ha a nemzetiségiek ebben a kérdésben hazaárulók is lettek volna, akkor egyebet nem tettek, mint azt, hogy a magyar feudalizmus évezredes politikáját követték. Mert a magyar feudalizmus soha egy pillanatig nem habozott idegen hatalmakkal, legyen az német, svéd, török vagy francia, szövetkezni akkor, amikor a maga osztályérdekeit veszélyeztetve látta. Ha a nemzetiségiek bűnt követtek el, akkor a feudális nagyurak politikáját követték, és ezt tisztán látja a józan és objektíve néző magyar történetíró. Mikor a magyar ügy el volt veszve, a debreceni országgyűlésen utolsó óráit élte a magyar forradalom, akkor előlépett Szemere Bertalan, a nagy műveltségű miniszter, és azt mondta, hogy ezt az őrült politikát tovább folytatni nem lehet. Két front ellen egyszerre harcolni nem lehet, Bécs ellen felvenni a harcot, és ugyanakkor a nemzetiségi néptömegeket szolgaságban tartani, ez képtelenség. S ekkor, a kétségbeesés ebben a pillanatában a magyar országgyűlés egy rendkívül liberális nemzetiségitörvény-javaslatot, az 1868-iki törvénynek a modelljét szavazta meg, azon kényszerhelyzet alatt, hogy csak így remélték a nemzetiségiekkel a békét megköthetni. És Horváth Mihály, a hazafias történetíró mondja, hogy ez rendkívül bölcs törvény volt, de egy nagy hibája mégis volt: *egy évvel előbb kellett volna meghozni.* Ha ezt egy évvel előbb hozzák meg, ha csakugyan sikerült volna a jobbágyfelszabadítás közös érzelmeiben egyesíteni az összes nemzetiségi néptömeget mivelünk, akkor talán a magyar forradalomnak a sorsa egészen más lett volna. Meg-

vallom, ezeket a retrospektív óhajtásokat történeti valószínűségnek nem tartom, sőt mélyebbre nézve nem titkolhatom el, hogy *abban az időben a nemzetiségi békét megkötni lehetetlen lett volna.* Lehetetlen lett volna, mert abban a korban a nemzetiségiek még a régi territoriális koncepcióhoz, a feudalizmus közjogi koncepciójához ragaszkodtak, és a nemzetiségi kérdés megoldását másképp elképzelni nem tudták, mint úgy, hogy lesznek külön szerb, külön tót és külön román stb. közjogi testek. Ez rendkívül természetes volt abban a korban, mely a feudalizmus közjogi ideológiáját uralta. De ez a felfogás összeegyeztethetetlen volt a gazdasági egységet élő állam fejlődésével, s így leküzdhetetlen akadálya volt a nemzetiségi béke megkötésének.

A liberális nemzetiségi politika ellenzőinek egy másik csoportját alkotják azok, akiket büszke nemzetközieknek nevezhetünk. Ezek rendszerint fővárosi kávéházi őslakók, kik azt tartják, hogy ők magyar kultúremberek, s állandóan Párizs felé fordult szemmel élik életüket, s kik nem értik, hogy hogyan lehet olyan nyomorult bagatell dolgokkal őket zavarni, mint a nemzetiségi kérdés. Ez különösen a kispolgári demokrácia argumentációja. Megvetnek minden sovinizmust, akár magyar, akár nemzetiségi sovinizmus. Ez nagyon szépen hangzik, de nem igaz. Nem igaz pedig azért, mert sovinizmus és ama nemzetiségi létminimum között óriási különbség van. Egészen más hazafias tirádákat zengeni, és porte-épée-re csapó jelszópolitikát folytatni, mint az iskolának, a közigazgatásnak, a bíráskodásnak a megjavítását követelni abban a szellemben, melyről az imént beszéltem.

Nem úgy van. Nem lehet a nemzetköziségen kezdeni, bármennyire ragaszkodjunk is és fogunk is ragaszkodni a nemzetközi szolidaritás nemes ideáljához. *Az emberiség úgy van alkotva, hogy a nemzetköziséghez csak a nemzetin vezet keresztül az út.* Más kulturális recept nem lehetséges. Nem lehet egyszerre a tót, rutén, román stb. népet kozmopolitává tenni, előbb az analfabetizmust kell kikúrálni, ez pedig csakis saját nyelvükön történhetik.

Van egy harmadik ellenvetés és ez az ún. *libre pensée* álláspontja.

És itt ne Voltaire-re gondoljunk, hanem bizonyos frázisokon való nyargalásra. Úgy argumentálnak, hogy hogyan lehetséges az, hogy ti, szociális, radikális vagy liberális emberek a nemzetiségiekkel akartok szövetkezni? Nem veszitek észre, hogy ezek a nemzetiségiek a legklerikálisabb elemei az országnak, nem veszitek észre, hogy politikájuk, sajtójuk túlnyomólag a nemzetiségi vagy katolikus papsággal való együttes munkának szüleménye? Most nem foghatok a kérdés boncolásába, mert az időből nagyon kifogytunk, pedig nagyon lényeges különbségeket tudnék felállítani a magyar és a nemzetiségi klerikálisok felfogása között. Különben egészen természetes, hogy mentől elmaradottabb egy nép, annál klerikálisabb.

De, Hölgyeim és Uraim, mit csináljanak nemzetiségi szabadgondolkozó vagy radikális elvtársaink? Ők tényleg még *meggyőződésük ellenére* is kénytelenek ezt a klerikalizmust támogatni mindaddig, amíg a magyar demokráciában szövetségre nem találnak. Mert mindaddig, amíg egy egységes Magyarország áll szemben a nemzetiségiekkel, amíg mi folytatni fogjuk a hajtóvadászatot a nemzetiségiek ellen: addig nekik egyetlen védváruk lesz a klerikalizmus, egyházuk történelmi joga, gazdasági szervezete, mely nyelvüket és kultúrájukat védi. És jól teszik, mert a nemzetiségi létminimum, a szociális létminimum sokkal fontosabb minden papramorgásnál, és *mindaddig, míg ez végrehajtva nincs, addig a nemzetiségieknek nolens-volens klerikálisnak kell lenniök.* Egy nagyon szép képben magyarázta ezt a nézetet Bernard Shaw az angol protestánsoknak, akik nem akartak szövetkezni az ultramontán írekkel. Azt mondotta Bernard Shaw: képzeljék el, hogy az angol szupremácia Franciaországban tovább tartott volna (tudjuk, hogy Franciaország sokáig Anglia hatalmában állott, és csak később sikerült a Jeanne D'Arc-féle háborúban ezt az igát leráznia magáról); képzeljék el, hogy Anglia továbbra is Franciaország zsarnoka maradt volna, és képzeljék el akkor a francia forradalmat! Ez nem lett volna elsősorban demokrata és liberális forradalom, hanem mindenekelőtt az angol idegen uralom lerázására irányult volna.

„A francia forradalom Anglia és az angol uralom elleni forra-

dalom lett volna, nem pedig az arisztokrácia és a papság elleni, és az összes szellemi erők Franciaországban Turgot-tól De Tocquevilleig puszta anti-anglicizmusban és nacionalista ditirambusokban égtek volna el, ahelyett hogy a politikai tudományt fejlesszék, és az emberi gondolkodást tágítsák."

Még a messze jövő eshetősége, de bizonyos, hogy abban a pillanatban, amelyben a magyar polgári közvéleményben támad egy olyan polgári párt, amelyhez a nemzetiségi emberek a becstelenség jogos vádja nélkül csatlakozhatnak: abban a pillanatban be fog következni a differenciáció, és el fognak válni a nemzetiségi társadalom különböző osztályai az ő osztályhelyzetüknek megfelelően. Abban a pillanatban, amelyben Angliában a választóreform győzött – ismét Angliát idézem, mert véleményem szerint az angol múlt sok tekintetben a magyar jövőnek előrevetett képe –, nos, abban a pillanatban, amikor akadt Angliában egy polgári párt, amely az ír népnek nemzetiségi és kulturális küzdelmét magáévá tette: abban a pillanatban felbomlott ez az ír életre-halálra szóló véd- és dacszövetség, és kezdenek kialakulni nem többé a frazeológia és a nacionalizmus, hanem a reális osztálygondolat alapján nyugvó szövetségek, vagyis be fog következni az, amire egy példát eddig maga a magyar feudalizmus statuált. Amiként gróf Tisza István szövetkezhetett Mangra Vazullal anélkül, hogy ez az eljárása a hazaárulás vádját váltotta volna ki: azonképpen a magyar demokrácia, a magyar polgárság és munkásság szövetkezhetik ugyanazon alapon a nemzetiségi néppel, a nemzetiségi polgársággal.

Szeretném végül összefoglalni azokat az okokat, amelyek ezt a nemzetiségi politikát szükségessé és elkerülhetetlenné teszik. Először azt lehet mondani, hogy nem lehet ötven százalékra demokráciát csinálni. Tarthatatlan az az állapot, amely eddig a magyar közvéleményben állandóan uralkodott. Ők azt mondják, mi liberális európéer emberek vagyunk, de a mi liberális európéer érzelmeink megállanak a nemzetiségi kérdésnél; itt minden eszköz meg van engedve – az erőszak, a terror is. De eltekintve ezen okoskodás ázsiai brutalitásától, nyilvánvaló, hogy Magyarország jövője az eliparo-

sodástól függ. Márpedig analfabéta néptömeggel és pandúruralommal nem lehet ipart fejleszteni. És a magyar ipar fejlődésének egyik legnagyobb nehézsége éppen a nemzetiségi kérdésnek ebben a balkáni állapotában rejlik.

Azután hiábavaló minden szavazás Ausztria gyarmatosító politikájával szemben mindaddig, amíg idehaza, az ország belsejében mi az elnyomók szerepét játsszuk. Ha komolyan veszi valaki a magyar függetlenség és önállóság gondolatát, át kell látnia, mint Kossuth Lajosnak s később Mocsáry Lajosnak, hogy ezt másként, mint a nemzetiségi kibékülés alapján, elérni lehetetlen.

És mindenekfelett nem lehet becsületes és intenzív kultúrát csinálni egy olyan államban, amelynek nagy tömege állandóan félállati életet él. Kultúránkat lehetetlenné teszik a terrorizált, leitatott román, tót stb. határkulik, akiknek koldus színvonala határozza meg az ország általános kultúrájának szintjét és fejlődési lehetőségét.

Csak akkor, ha sikerülni fog az ország nagy néptömegének életszínvonalát és kultúrigényét felemelni, csak akkor fog létrejönni az a gazdasági és szellemi fogyasztóképesség, amely nélkül sem ipar, sem kultúra el nem képzelhető. Én azt hiszem, t. Hölgyeim és Uraim, ez a nemzetiségi kérdés nemcsak a fontos szociális és kulturális problémák egész sokaságát veti fel, hanem az bizonyos értelemben véve a magyar demokráciának archimédesi pontja. Más utat a feudális-klerikális igának lerázására, mint éppen a nemzetiségi kérdés demokrata megoldásában, nem látok. A magyar demokrácia, a magyar munkásság, a magyar paraszt és a magyar entellektüelek magukra hagyatva képtelenek a feudalizmussal megbirkózni mindaddig, amíg az országnak másik fele közönyös szemmel nézi az ő harcukat. Csak ha ebben az országban mindenki, aki munkálkodik, aki dolgozik és gondolkozik, közös demokrata politikát fog folytatni, csakis abban a pillanatban válik lehetővé az az eddig utópiának látszó törekvés, hogy végre sikerülni fog Magyarországot feudális középkori alapstruktúrájából átvezetni az iparosodás és a kultúra mezejére.

Galileista barátaim, ez elsősorban az Önök feladata lesz. A jövő

nemzedék feladata lesz, hogy ezeket a gondolatokat tovább fűzze. Én nem várom, hogy ezt a szerfelett hézagos érvelést magukévá tegyék, de remélem, hogy sokan fognak Önök között akadni, akik ezek felett a problémák felett tudományos szellemmel és humánus lélekkel gondolkozni fognak. Ez az, amit biztosan elvárok Önöktől.

A Galilei Kör 1911. január 28-i felolvasó ülésén tartott előadás. Megjelent külön füzetben, a Galilei Kör Könyvtára 5. számaként (Bp. 1911)

Ward, Frank Lester (1841–1913) amerikai szociológus és botanikus. Comte és Spencer nyomán univerzális szociológiai rendszert akart létrehozni, elsősorban pszichológiai törvényszerűségek alapján.

pánszlávizmus: az összes szláv népek összefogásának és orosz vezetés alatti egyesítésének nacionalista eszméje. A mozgalom valóságos erejét és jelentőségét a német és az osztrák–magyar hivatalos propaganda természetesen szándékosan túlozta.

Bergsonék: Henri Bergson irracionalista filozófiai iskolája, amely a megismerés fő eszközeként a módszeres megközelítéssel szemben az intuíciót, a dolgok lényegébe való behatolást, „belehelyezkedést" jelölte meg.

Laveleye, Emile de (1822–1892) belga közgazdász, a lüttichi egyetem tanára, elsősorban a tulajdon kezdetleges formáival foglalkozott.

provanszál mozgalom: a dél-franciaországi nyelvjárás és irodalom hagyományainak ápolása.

cselnai vérfürdő: bizonyára elírás az 1906-os *csernovai* vérengzés helyett. E szlovák falu lakossága szembeszállt a templom felszentelésére küldött pappal és a kíséretére rendelt csendőrökkel, mert ragaszkodott felfüggesztett papja, Hlinka, a későbbi fasiszta vezér jelenlétéhez. Az összetűzésnek 15 halálos és 40 bebörtönzött áldozata volt.

Delbrück, Hans (1848–1929) német történetíró és politikus, a berlini egyetem tanára. Bírálta a németországi nemzetiségekkel és a szocialistákkal szemben alkalmazott hivatalos politikát.

Fustel de Coulange, Numa Denis (1830–1889), francia történetíró.

libre pensée: szabadgondolkodás.

Tisza István szövetkezhetett Mangra Vazullal: Vasile Mangra görög-keleti püspök és munkapárti képviselő a Tisza-kormány kisebb vallási és kulturális engedményei fejében a román nemzeti mozgalom leszerelésén munkálkodott. Ezért 1914 májusában Bukarestben inzultálták, s kizárták az akadémia tagjai sorából. A háború alatt a magyarországi görög-keleti egyház érsekmetropolitája lett.

1912. május 23.

Ez a dátum a magyar történelem legnagyobb dátuma 1848 óta. Igyekezzünk megállapítani a budapesti munkásság forradalmi fölkelésének elméleti és gyakorlati jeletőségét:

1. Az orosz forradalom egyes jeleneteit leszámítva, nem volt ennél nagyszerűbb politikai tömegfölkelés Európában az utolsó évtized munkásmozgalmaiban. Az egész város életének teljes és tökéletes megbénulása, a közlekedés megakadása; a golyókkal és a kardlapokkal félelmetes elszántsággal dacoló tömegakarat; ez a nagyszerűen gyors, biztos és öntudatos reagálás a parlamenti eseményekre; végül a pártvezetőség elhatározásának momentán és pontos keresztülvitele a munka újrafelvételekor: nyilvánvalóvá tette, hogy immár a magyar munkásosztály szellemi színvonal és forradalmi élan dolgában kiállja a versenyt bármely európai metropóliszéval.

2. Ez a forradalmi kitörés mindenkit váratlanul ért; szinte fölfedezésszerűen hatott. Aki az utolsó tíz év magyar munkásmozgalmát figyelemmel kísérte, az nem remélhette az állhatatosságnak és a heroizmusnak ezt a bámulatos fokát, mely oly általános és tartós volt, hogy a legilletékesebb tényezők ítélete szerint elegendő erős lett volna a parlament fegyveres megostromolására is. Egész kétségtelennek látszik, hogy ha Tisza István junker-tébolya győzedelmeskedik, és a kormány a pártvezetőséget elfogatta volna: a helyzet olyan arányokat öltött volna, melyek Commune-szerű állapotokra vezethettek volna.

3. A magyar munkásmozgalomnak ez a nagyszerű lelki elváltozása bizonyára számos ok eredménye. A gazdasági fejlődés mellett a politikai elnyomás állandósága s az a frivol népcsalás, melyet a magyar politika a választójoggal évek óta folytat, kétségtelenül

nagy szerepet játszott a lelkek forradalmasításában. Mégis, az eredmény mindenekfelett csak egyik esete a szellemi energiák megmaradása törvényének. Az a sok-sok ezer látszólag nyomtalanul eltűnt beszéd, cikk, röpirat, könyv, tanítás, sajtóper: ezek az alig észrevett lelkienergia-megnyilvánulások, sok éven keresztül felhalmozódva, a magyar proletárléleknek egy egészen új szintézisét teremtették meg.

4. Ez az új proletárlélek ma az ország legnagyobb, legfegyelmezettebb, legáldozatkészebb, legimpozánsabb politikai ereje s pártja, a szociáldemokrata párt a legfélelmetesebb politikai hatalommá vált. A jövőben nélküle vagy pláne ellene semmiféle politikai tényező nem operálhat. Ha visszagondolunk a koalíciós időkre, mikor maga Justh Gyula alig akart szóba állani a „nemzetközi szocialistáknak" gyanús és lenézett pártjával, s ha szembeállítjuk ezzel a mai helyzetet, mikor ez a párt a politikai átalakulások középpontjában áll: az ember szeme szinte káprázik a társadalmi fejlődés rohamos sodrától.

5. A májusi forradalom egyik legérdekesebb vonása volt az a gyűlölet, mellyel a nép a villamosközlekedést tette lehetetlenné. Nagyszerű tiltakozás volt ez azok ellen a közlekedési mizériák ellen, melyek szótlan tűrése Budapest egyik legnagyobb szégyene volt. A közönség türelmének ez az arcátlan provokálása nem ismert határt; mégis a polgárság fogcsikorgatva tűrte, bár a Jellinek-ügy nyilvánvaló tette az egész vállalat zsiványos berendezését. Az is kitűnt, hogy a város alázatos foglya ennek a korrupt társaságnak. A májusi tisztító forradalom óta úgy érezzük, hogy a községi politikában fordulat elé jutottunk. Egyetlen ilyen néptiltakozás a városi panamázók ellen többet érhet, mint évtizedek szónoklása és propagandája. A munkásság egy nagyszerű és gyors átalakulás lehető irányát mutatta meg itt.

6. A forradalom hatása az országos politikában sem volt kisebb. Már-már úgy látszott, hogy a bihari junkerek terrora győzni fog a képviselőházban. A Justh-párt túlnyomó többsége lankadtan és megtántorodva nézte, miként inzultálják vezérét. Most még nem jött el

az ideje annak, hogy ezen aggályos látvány mélyebb okait kikutassuk. Most csak az a fontos, hogy a munkásság forradalmi heve a képviselőházban is egészen új helyzetet teremtett, s véget vetett a kulisszák mögötti ármánykodásoknak. Még a Tisza István vak fanatizmusa is megszeppent, s egész bizonyos, hogy a bihari palotaforradalom jövő sanszai sokkal kedvezőtlenebbül állanak, mert a parlamenti erőszak logikus ultima ratiója: az utca erőszaka immár nem retorikai fenyegetés, hanem élő valóság.

7. De a forradalom legmélyebb hatása az ellenzéki blokk megegyezése volt az általános választójog alapján. Ez a megegyezés ugyan még sok veszélynek van kitéve, és nem elégíti ki teljesen a radikális választójog híveit, de mindenesetre egy olyan demokratikus létminimumot adna az országnak, melynek segélyével a mai képviselőház gyökeresen átalakulna, s a legmerészebb demokratikus propaganda is lehetővé válnék az egész vonalon. Egy, az agrárfeudalizmustól és zsidó bankáraitól teljesen független ellenzéki blokk kialakulása általa szükségképp bekövetkeznék a magyar parlamentben, ami végeredményben a történelmi osztályok monopóliumának érzékeny megingatására vezetne. Egyszóval: az európai jellegű politikai élet lehetősége beköszöntene a magyar közéletben.

Természetesen az „új koalíció" összetételében sok bizalmatlanságra ad okot, s demokratikus alkatelemeinek állandóan résen kell állniok. De éppen itt a legnagyobb garancia ismét az a véres májusi nap, melynek emléke hathatósan fogja támogatni a Justh Gyula elvhű és bátor ellenőrzését. A néppárt valóban népies elemeinek csatlakozása felette örvendetes tény, mert ezek a demokrácia megbízhatóbb híveinek bizonyultak, mint a Justh-párt legnagyobb része és a munkapárt ún. demokratái.

8. Külön kell megemlékezni a rendőrség szerepléséről. Soha nem tűnt ki világosabban, mint most, az a mindenre kész pandúrszellem, mely ezt a testületet betölti. Nem a közrend őre az, hanem olyan gavallér-testőrség, mely miben sem áll mögötte a legelmaradottabb vidékek csendőrmoralitásának. A Fényes László s több más megbízható szemtanú leleplezéseiből nyilvánvaló az a szinte vad-

állati brutalitás, mellyel a rendőrség ott is fellépett, hol rendzavarásról szó sem volt. Az a tény pedig, hogy a kínvallatás rendszere még mindig akadálytalanul virul a budapesti rendőrségnél, a magyar kultúra egyik legnagyobb szégyene, melyet orvosolni az új demokratikus parlamentnek nem utolsó feladata lesz. Ha majd Bodáék érezni fogják, hogy ők többé nem a kaszinóuraságok házi cselédei, mint jelenleg, hanem a nép ellenőrzése alatt állanak, csakhamar gondoskodni fognak, hogy emberségesebb bánásmódra oktassák ki legényeiket.

9. Nem kevésbé tanulságosak voltak az uralkodó osztály reagálásai a munkásság forradalmára, amint ezt megbízható fültanúk közléseiből megállapítani lehetett. Valóságos versailles-i hangulat fogta el ezeket a köröket, ahol nem szűnt meg a nép haragjának lekicsinyelése s vezetői elleni uszítás. Így a terézvárosi demokrácia vezére még reggel a parlament folyosóján gúnyosan viccelt: – Ugyan mit féltek ezektől a taknyosoktól? Ezek tudnak forradalmat csinálni?!... A munkapárt zöme egész nap túl enyhéknek találta a munkásság elleni rendszabályokat, s mikor este a sztrájk önkéntes beszüntetésének híre megérkezett, a közfelfogás az volt, hogy a vezéreket megvették, tehát szabad az út. A dzsentrierkölcsökre nagyon érdekes világot vet ez a tény, mert mutatja, hogy a politikában a néppel szemben csak két eszközt ismernek: az erőszakot és a korrupciót. Nem kevésbé scharfmacher volt a hangulat a lipótvárosi kaszinóban sem, ami megfelel a mai helyzet lényegének: a junker–zsidó koalíciónak. Túlzás nélkül lehet mondani, hogy a zsidó uzsora – s ennek képviselőit nemcsak a falvak kocsmáiban kell keresni, hanem főleg és elsősorban a nagy és előkelő budapesti bankokban – hatalma még sohasem volt az országban ilyen teljes, s a Tisza István legfanatikusabb hívei nemcsak a vármegyei dzsentri tönkrement elemeiben, hanem a kitüntetésekre és nemességre áhítozó zsidóságban keresendők. Történelmi távlatból nézve ezért a másik representative manje a korszaknak, Tisza István mellett, Elek Pál, mert ez a hírhedt bank-kalóz korántsem elszigetelt jelenség, hanem szinte plátói típusa a budapesti pénzvilág egy igen befolyásos részének,

egészen úgy, miként Tisza István a magyar szolgabírónak. A magyar dzsentri-szolgabíró skrupulus nélküli terrora, amely habozás nélkül hozza mozgásba a csendőrszuronyt, és adat sortüzet, s a zsidó uzsorás, ki megfelelő ellenszolgálatok fejében az előkelő uraság váltóit zsirálja, s a választási panamákhoz pénzt ad: ez a mai magyar politika legkirívóbb, legjellegzetesebb vonása. De természetesen nem a legmélyebb. Ez a két néprontó típus csak tünete a latifundiumos feudalizmus gazdasági és erkölcsi szerkezetének.

H. Sz. 1912. I. köt. 737–740. Aláírás: Jászi Oszkár

Jellinek-ügy: Jellinek Henrik a budapesti Közúti Vaspálya Társaság hírhedt igazgatója volt. 1911-ben anyagi visszaélések miatt távoznia kellett.

bihari palotaforradalom: utalás a képviselőház elnökévé választott Tisza István tervére, amelyet néhány nap múlva, a június 4-i parlamenti puccsal, az ellenzék erőszakos letörésével meg is valósított.

Bodáék: Boda Dezső Budapest rendőr-főkapitánya volt.

a terézvárosi demokrácia vezére: Vázsonyi Vilmos.

scharfmacher: kiélező.

A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei*

A gyanútlan és álmatag magyar közéletbe egyszerre, szinte máról holnapra, *deus ex machina*-ként esett le a nemzetiségi kérdés a maga egész félelmetességében. Mi történt? Legszebb álmaiban és ábrándjaiban, legtiszteletreméltóbb dogmáiban zavarták meg hirtelen. Jöttek a horvátok, és oly egyezményt tudtak a maguk számára kiküzdeni, amely letarolt és letiport egy csomót azokból az érzelmekből és eszmékből, amelyekből a magyar közélet évtizedek óta táplálkozott. Azután megjelent a román paktum és a románkérdés. Az a románkérdés, amely eddig Magyarországon tisztán rendőrileg és szolgabíróilag kezeltetett, mint zavarosban halászni akaró – ez volt a hivatalos doktrína – embereknek okvetetlenkedése, és íme, máról holnapra a soviniszta magyar közvélemény azt hallja, hogy a kormány tárgyalásokat folytat egy testülettel, amelyet húsz év előtt szinte rendőrileg vertek szét. Szóval bekövetkezett a szolgabírói politikának ugyanaz a csődje, amellyel Magyarországon már többször találkoztunk. Emlékezünk rá valamennyien, hogy amikor a szocializmus először bontotta ki zászlóját, vele szemben ugyanaz a meg nem értés, ugyanaz a türelmetlenség, ugyanaz az erőszak és eltiprás politikája érvényesült. Hivatalos körök nem akartak tudni róla semmit, hatalmi szóval jelentették ki: szocializmus nincs, említés róla ne történjék. És mégis mit látunk? Hogy üldözötten, eltiportan, föld alatti utakon, de a szocializmus évről évre erősbödött, és az utolsó

* Ez a cikk sztenogram után készült kivonata annak a beszédnek, melyet a szerző január hó 31-én a Galilei Kör meghívására a régi országházban tartott. A kevésbé fontos részleteket és személyi vonatkozásokat elhagytuk, ellenben az előadás hangján és formáján alig változtattunk, mely elsősorban az egyetemi ifjúságot akarja e kérdésben felvilágosítani.

tíz évben megtörtént az, amit *a szocializmus parlamenti recepciójának nevezhetnénk.* Mert a lényeg nem abban áll, hogy ülnek-e ma már a képviselőházban szocialisták: a lényeg abban áll, hogy a magyar politika minden faktora, a legkonzervatívabb történelmi pártok is kénytelen-kelletlen elismerték, hogy a szocializmust be kell fogadni a magyar alkotmányba, hogy befogadása nélkül előrehaladás nincs, és hogy nincsen a magyar közéletnek egy olyan kérdése sem, amelyet megvitatni vagy megoldani lehetne az ország szocialista szervezeteinek bevonása és közreműködése nélkül. Vagy tíz évvel később ezen fejlődés, a szocializmus eljövetele után egy másik, nem kevésbé nagy horderejű eseménynek vagyunk a tanúi, és ez a *nemzetiségek eljövetele Magyarországon.* Egészen úgy, mint a szocializmus terén, itt is rendőri üldözések, földalatti munka, egy sereg injúria és erőszak eltűrése után: íme, a nemzetiségi kérdés, egyelőre még csak korlátolt formájában – mint románkérdés –, megjelenik a politikai élet arénájában, és megoldást követel magának. *Bekövetkezik kikerülhetetlenül a nemzetiségek parlamenti recepciójának szüksége Magyarországon,* a nemzetiségi kérdés *ante portas* van, és a Hieronymi által húsz év előtt rendőrileg feloszlatott román nemzeti komité mint egyenrangú fél tárgyal a kormánnyal a nemzetiségi béke helyreállításának föltételeiről. Bizony, ezek nagy, óriási hatalmi eltolódások, és nem csoda, ha a tájékozatlan, a félrevezetett, az alvó magyar közvélemény ebben hazafias érzelmeinek megsértését látja. De a haladás minden barátjának tisztában kell lennie azzal, hogy ezek a látszólag félelmetes jelenségek valójában a haladás irányában működnek, és hogy ugyanazzal a megértéssel, ugyanazzal az optimizmussal, ugyanazzal a rokonszenvvel kell nézni minden progresszív embernek a nemzetiségek eljövetelét, mint ahogy a munkásosztály, a szocializmus eljövetelét szemlélte. Mert minden mozgalom, amely évről évre, óráról órára fejlődve magának elismerést tud kiküzdeni, és részt tud követelni egy ország alkotmányos életéből: minden ilyen mozgalom, mint a szocializmus esetében is láttuk, nem lehet néhány demagóg egzisztencia munkája, hanem komoly, nagy tömegszükség-

leteknek felel meg, melyek a társadalom általános fejlődését is előmozdítják. Hogy tehát mindazt, ami Magyarországon történt, és mindazt, ami történni fog, megértsük, ahhoz elsősorban az szükséges, hogy tisztában legyünk a nemzetiségi mozgalom mibenlétével: honnan ered, hová tendál, mik a céljai és mik a törekvései? S mint minden kérdésben, itt is arra kell törekedni, hogy fölemelkedjünk a helyi szempontok kicsinyességén, és lerázzuk magunkról a közelség illúziójának veszedelmes tévedéseit. Ezt az egész mozgalmat bele kell illesztenünk a társadalmi fejlődés egyetemes egységébe. És tényleg azt látjuk, hogy alig van ország Európában, hol a nemzetiségi kérdés a maga megoldást követelő súlyával ne jelentkezett volna a történelem különböző időpontjaiban. Lehetetlen itt ennek az egyetemes emberi jelenségnek egész fejlődését feltárni. Csak azt akarnám hangsúlyozni, hogy *tévednek azok, akik a nemzetiségi kérdésben, mint elsősorban lényegest, az államalkotási tendenciát látják.* A nemzetiségi kérdés gyakran komplikálódik egy oly törekvéssel, mely régi államkapcsolatok megbontására és újak létesítésére irányul, de igen gyakran és az esetek többségében a nemzetiségi kérdés mögött nem államalkotási törekvések rejlenek, hanem a nagy néptömegek bizonyos társadalmi követelményei. Nem mondhatnám el plasztikusabban, hogy mi történik voltaképpen a nemzetiségi kérdésben, mint úgy, ha idézem a nagy belga gondolkodónak, Laveleye-nek megállapítását, aki már akkor, midőn Európában a legteljesebb vakságban voltak a nemzetiségi kérdést illetőleg úgy a politikusok, mint az elméleti kutatók, már akkor, a nemzetiségi mozgalmak kezdetén, tiszta világossággal meglátta, hogy a nemzetiségi kérdés lényege nem valami közjogi fantomok után való nyargalászás, hanem hogy annak gyökerei magukban a nép széles köreinek életbevágó törekvéseiben gyökereznek. Laveleye azt mondta:

„Oly tartományban, amelyben elállatiasodott emberek laknak, alapítsatok iskolát, állítsatok egy vasutat, és tűrjetek meg egy nyomdát. Húsz évvel később a nemzeti érzület megszületett, két generáció után explodál, ha össze akarják szorítani. Így születik

meg a nemzetiségi kérdés magából a civilizáció természetéből." Ezt úgy kell érteni, hogy a középkori világ, a régi rendi előjogoknak, a röghöz kötött jobbágyságnak a világa ezt a nemzetiségi kérdést nem ismerhette; az emberek küzdöttek, és talán borzalmasabban harcoltak, mint ma a legkülönbözőbb érdekekért, elsősorban osztályérdekekért, privilégiumaikért, aztán vallási meggyőződésükért, de a középkori világ a nemzetiségi harcoknak semmilyen formáját nem ismerte. A nemzetiségi kérdés egyidejű az újkori államalakulásokkal, és azt jelenti, hogy azok a széles jobbágytömegek, melyek évszázadokon keresztül a röghöz kötöttség kábult álmát aludták, egyszerre öntudatra ébredtek. Öntudatra ébredtek éppen a modern kornak szelleméből, a vasutakból, a könyvnyomtatásból, az általános tankötelezettségből, a telefonból s mindazokból a technikai és közgazdasági vívmányokból, melyekre elsősorban gondolunk akkor, midőn a modern életről beszélünk. *Egyszerre a nyelvi kérdés egy óriási jelentőségű szociális problémává vált.* A paraszt kibontakozott a régi hűbéruraság és a régi naturálgazdaság szűk köréből, piaci termelővé lett, szabad emberré, állampolgárrá, jogok alanyává, állampolgári kötelességek teljesítőjévé. Az úriszék és a robot: a középkori embernek jóformán ebben merült ki egész közélete. Az újkorral, a modern demokráciával, a nemzeti államokkal egy új helyzet állt elő; a piacra termelés, a nagy, az egész nemzetet felölelő gazdaság, mely egyre inkább világgazdasággá, világkereskedelemmé kezd szélesülni, és akkor, amikor ez a folyamat végbemegy, a nemzeti egységnek hite kezdi hevíteni a tömegeket. A francia forradalomból a népszuverenitás születik meg, és annak logikai folytatásaként mindazokban az országokban, melyekben különböző nyelvű embercsoportok élnek, felmerül nemcsak a nemzeti állam felépítésére való törekvésnek a gondolata, hanem egyszersmind a nemzetiségi különállásnak a törekvése is. Ugyanis a széles néptömegek, amelyek most először lépnek be a modern gazdaságba és a jogéletbe, egyszerre észreveszik azokat a nagy érdekeket, amelyek nyelvükhöz fűződnek. Ezekre a falusi néptömegekre nézve egy olyan államrend, oly közigazgatás, oly

népoktatás, mely a nép széles tömegeinek anyanyelvéről nem akar tudni, mely azt nem ismeri vagy üldözi: gyűlöletessé és elviselhetetlenné válik. Talán egy argumentum ad hominemmel tudom leggyorsabban megvilágítani azt a lélektani kényszerhelyzetet, melyből a nemzetiségi kérdés megszületett. Gondoljuk el, hogy ránk, középiskolát és egyetemet végzett emberekre, akik idegen nyelveket tanulunk, úgy-ahogy beszélünk, akik idegen könyveket olvasunk, külföldön járunk és idegen nyelvű leveleket is tudunk írni, hogy tehát a társadalomnak úgynevezett legműveltebb rétegeire egy szép napon olyan uralom nehezednék rá, mely a legteljesebb jogegyenlőség, a legteljesebb demokrácia álláspontján állna, de amely anyanyelvünkről tudni nem akarna; mely azt mondaná, hogy a bíróság, a közigazgatás előtt beszéljünk franciául vagy angolul, védelmezzük meg franciául vagy angolul életérdekeinket, jogainkat és becsületünket; ugyebár ezt a rendszert egy szörnyű elnyomás rendszerének éreznénk, és csakhamar arra a meggyőződésre jutnánk, hogy ránk nézve a jogtalanság állapota kezdődött el. Ha ezt meggondolják, rögtön átláthatják azon formulák helytelenségét, melyek a nemzetiségi kérdésben egyebet nem látnak, mint a demokráciának és a kultúrának a kérdését.

Ez bizonyos fokig így is van. Magam is meg vagyok róla győződve, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását az igazi demokrácia és a széles népkultúra jegyében kell keresni, de maga ez a demokrácia és ez a kultúra célhoz csak akkor vezethet, ha igazi demokrácia és igazi kultúra, *vagyis olyan demokrácia, olyan kultúra, amely a széles néptömegek anyanyelvén van felépítve és szervezve.* Ezt is egy példával akarom illusztrálni. Egy szélsőséges esetet akarok itten felállítani, amilyenek jó hasznot hajtanak olykor a tudományban, mert éppen a maguk képtelen szertelenségükkel képesek egy szituációt megvilágítani. Képzeljék el, hogy máról holnapra valami világkatasztrófa folytán Anglia meghódítaná Magyarországot. Tudjuk jól, az angol demokrácia és az angol kultúra ma a legelső demokráciája és legelső kultúrája a világnak. S íme, Anglia berendezkednék Magyarországon, és adna nekünk teljes demokráciát és teljes kultúrát úgy, ahogy azt Anglia népei mindenütt élvezik.

Képzeljék el, hogy máról holnapra a bihariak szelleme helyett London és Cambridge szelleme költöznék Magyarországba; képzeljék el, hogy máról holnapra minden basáskodó szolgabírónak és községi jegyzőnek vége volna Magyarországon; képzeljék el, hogy a legkitűnőbb iskolázás rendszere válna úrrá, a legpompásabb népfürdők és népmúzeumok létesülnének, szóval hogy a demokrácia és a kultúra teljességét, legalábbis a legnagyobb fokát annak, ameddig ma az emberiség eljutott, élveznénk Magyarországon. Mindezt megkapná Magyarország, *egynek a kivételével,* és ez az, hogy ez a kultúra, ez a közigazgatás, ez a bíráskodás angol nyelvű volna, és Anglia azt követelné meg a magyar nép széles rétegeitől, hogy angolul védje meg jogát, angolul keresse a kultúrát. Csak meg kell gondolni ezt a helyzetet, és rögtön nyilvánvalóvá fog válni, hogy hiába a demokráciának minden igazságossága és a kultúra minden ragyogása, ez a helyzet előbb-utóbb forradalmi hangulatba kergetné bele Magyarországot. De nem kell az utópiák terén maradnunk, gondolják meg, hogy éppen ez volt, mutatis mutandis, angol helyett németre gondolva, II. József kísérlete Magyarországon. Nem lehet kétség, hogy II. József a régi magyar nemesi osztályuralommal szemben a kormányzatnak, az igazságszolgáltatásnak, a közoktatásnak egy bámulatosan fejlett és eszményi formáját akarta az országban meghonosítani, azzal az egy különbséggel, hogy egy német nyelvű kultúrát és egy német nyelvű demokráciát akart hozzánk erőszakkal átplántálni. És mi lett ennek a következménye? Az, hogy dacára minden demokráciának és kultúrának, nemcsak a nemesség, hanem a magyar nép széles tömege is felágaskodott ezen idegen nyelvű uralom ellen, és úgy érezte, hogy még az a régi anyanyelvű jogtalanság is számára egy tűrhetőbb együttélést jelent, mint a nyugati eszméknek idegen nyelvű kényszeralkalmazása.

Ezekre az analógiákra gondoljanak, hogy megértsék azt a szituációt, amelyben ennek az országnak nemzetiségi fele él. Képzeljék el, hogy oly vidékeken, hol a magyar városi kultúrától távol, minden magyar nyelvű érintkezéstől messze élnek egyszerű parasztok, elmaradott lelkiállapotban, tudás nélkül, az analfabetizmusnak sö-

tétségében: mit kell ezeknek a néptömegeknek érezni, amikor mi is, úgynevezett művelt emberek, egyszerre jogtalanoknak éreznők magunkat, ha velünk szemben a világ legfejlettebb angol demokráciáját akarnák angol nyelven forszírozni. Mit érezhetnek a széles nemzetiségi néptömegek akkor, amikor életük és vagyonuk sorsa egy idegen nyelvű uralom kezébe van letéve, mely nem igazságos angol uralom, hanem a művelt világnak legdepraváltabb és legkorruptabb osztályuralma. Elképzelhetik, hogy itt nemcsak azokról az irtózatos sérelmekről van szó, amelyeket ennek az országnak egész népe, fajra és nemzetiségre való különbség nélkül, elszenved, *hanem igenis a nemzetiségi kérdésben létezik egy sérelmi plusz, és ez a sérelmi plusz alkotja éppen a nemzetiségi kérdést.* Ez a sérelmi plusz pedig abban áll, hogy ez az igazságtalan, ez a terrorizáló osztály- és klikkuralom, mely, mondom, csakugyan ránehezedik az egész magyar népre is, súlyosabbá és elviselhetetlenebbé válik azáltal, hogy párosítva van még az osztálygőgön felül a faji gőggel, és az igazságtalanság és a terrorizmus rendszere súlyosbítva van a nyelvi meg nem értéssel. *Ez a sérelmi plusz az, amely a nemzetiségi kérdést annyira elmérgesíti,* amely miatt a nemzetiségi kérdés explodál, ha össze akarják szorítani. Nemcsak nálunk, hiszen még jó órában legyen mondva, a magyar nemzetiségi kérdés eddigelé talán a nyugatiaknál békésebb formában ment végbe, legalábbis nem ismertük a nemzetiségi kérdésnek azokat a borzalmait, amelyeket a világ első kultúrnemzete, az angol tapasztalhatott a saját testén, mikor Írországnak rémítő parasztforradalmai és anarchista merényletei a legveszedelmesebb pusztításokat idézték elő. Világos, nem egy speciálisan magyar problémával állunk itt szemben, hanem egy világproblémával. Mindenütt a világon, álljanak egymással szemben akár angolok és kelták, akár németek és lengyelek, akár németek és dánok, akár oroszok és lengyelek, akár pedig a török feudalizmus igyekezzék beolvasztani a balkán keresztény népeit, szóval ahol egy uralkodó osztály a maga rendszerét is alkalmazza abban az értelemben, hogy nem akarja tekintetbe venni az ottan lakó népesség nyelvi szükségleteit, saját autochton kultúráját: mindenütt

a világon, mondom, ahol ezt a politikát megkísérelték, és igen sok helyen kísérelték meg, *mindenütt, kivétel nélkül, a nemzetiségi kérdés egyre inkább a forradalmi konvulziók állapotába jutott.* Valóban egy természeti törvénnyel állunk szemben, és bátran kijelenthetem hogy mindenütt a világon, ahol a kényszerasszimilációnak ezt a rendszerét megkísérelték, ahol a nyelvi kisebbségek jogait elnyomva, mesterségesen rájuk akarták erőszakolni egy nem létező nyelvi egységnek a fikcióját: mindezekben az országokban, kivétel nélkül, a nemzetiségi kérdés lázas és gyulladásos állapotba jutott. És bár a nemzetiségi kérdés megoldása igen sok formát öltött, mert hiszen nyilvánvaló, hogy egészen más lesz a nemzetiségi kérdés megoldása ott, ahol az a nemzetiségi kérdés régi államalakulási tradíciókkal van összekötve; egészen más lesz ott, ahol ötmillió lengyel vagy ahol csak kétszázezer dán ember él együtt, szóval a történelmi múlt, a kulturális helyzet, a hatalmi erőknek változásai szerint: mégis a nemzetiségi kérdés ezen kaleidoszkopikus változatossága közepette is fellelhető oly eljárás, mely nélkül sehol a világon nemzetiségi békét, a különböző nemzetiségek között kooperációt létesíteni nem sikerült, és ez az a megoldás, melyet *minimális nemzetiségi programnak neveztem el.* Azért minimálisnak, mert csakugyan azt a minimumot tartalmazza, melyet a különböző zavaró vagy esetleges jelenségek eliminálása után, mint közöst véltem e kérdésben feltalálni. Ez a közös minimális program olyan egyszerű, olyan világos, hogy valóban államférfiúnak kell lenni ahhoz, hogy az ember ezt meg ne értse. Ez a minimális nemzetiségi program azt mondja: jó iskolát, jó közigazgatást, jó bíráskodást kell biztosítani a népnek, nyelvre és fajra való különbség nélkül; *jó iskola, jó közigazgatás és jó bíráskodás pedig csak az lehet, amely a széles néptömegeknek eme szükségleteit anyanyelvén elégíti ki.* Alapvető lelki és társadalmi törekvésekről van itten szó, és nincs az a politikai csalafintaság, amely ezen egyszerű lelki, lingvisztikai és erkölcsi tények elhanyagolásával tudna rendet teremteni a nemzetiségi kérdésben. Ebből a minimális nemzetiségi programból logikailag következik – ami különben nem is nemzetiségi követelés, hanem a lelkiismereti szabadságnak a

kérdése, a meggyőződés-, a gondolat- és vallásszabadságnak korrolá-riuma –, hogy az államnak nincs joga senkitől sem számon kérni, hogy milyen belső kultúrában akar üdvözülni, hogy az államnak nincs joga senkire ráerőszakolni akarni bárminő világnézetet, hogy minden embernek megvan a maga természetétől adott joga arra nézve, hogy az ő lelki értékeit, legyen az művészet, irodalom, vallás vagy filozófia, szóval mindaz, amit nemzeti kultúrának nevezünk, a saját meggyőződése szerint, a saját hagyományai szerint, a saját tetszése szerint, a saját eszménye szerint alakítsa. Ebben a két koncepcióban és ennek a két koncepciónak a keresztülvitelében az egész vonalon, benne van a világ minden nemzetiségi kérdésének a megoldása. Enélkül azonban csak kölcsönös becsapások lehetnek, megoldást nem találunk.

Ha most már ezen megállapítások fényében keressük a kivezető utat a mai helyzetből, akkor mit látunk? Nyilvánvaló, hogy a nemzetiségi kérdést ma a közéletben uralkodó sem az egyik, sem a másik politikai felfogás irányában megoldani nem lehet. Egyelőre csak az történt, hogy máról holnapra a kormány fölfedezte az ő nemzetiségbarát érzületét. A legnagyobb meglepetésre ugyanaz a kormány, amely éveken át sajtójában a legtúlzóbb soviniszta demagógiát űzte, máról holnapra fölfedezte az ő, a nemzetiségiek iránt rokonszenvező szívét. És még furcsább a dologban az, hogy ez a soviniszta nacionalista kormány, amelynek kultuszminisztere csak pár hónappal ezelőtt is részt vett egy nemzetiségellenes hurráh-egyesületnek alkotásában, a nemzetiségi kérdésben éppen csak a román-kérdést vette észre, holott az ország nemzetiségi fele nemcsak románokból áll, hanem tótokból, szerbekből, ruténekből, németekből és több kisebb-nagyobb nemzetiségből. Ezekről a kormány nem akar tudni semmit sem, ő egyszerűen csak a románokkal akar kibékülni, és ugyanakkor kiküldi csendőreit és vizsgálóbíráit, hogy egy nyilvánvalóan felfújt, egy nyilvánvalóan a papi oligarchia visszaéléseit takaró nemzetiségi pörben, a ruténkérdésben, szerencsétlen analfabéta parasztokat az őrületbe és a tömlöcbe kergessen. Furcsa módja ez a nemzetiségi kérdés megoldásának! Egyáltalában, a minisz-

terelnök úr ebben a kérdésben nem úgy jár el, mint egy jogállamnak az első hivatalnoka, hanem mint valami középkori feudális trónkövetelő, aki kiválasztja a magyar közéletnek egyik csoportját, és azzal egy magánjellegű, magántermészetű paktumot köt. Meg is van rá az oka, hogy miért. Nyilvánvaló, bárhogy tagadják is, ezt a békebarát politikát a románokkal szemben azért alkalmazzák, mert ennek a kérdésnek egy nagy külpolitikai bonyodalma van. A presztízsében megingott Osztrák–Magyar Monarchiának szüksége van Románia fegyverbarátságára, és ezt a fegyverbarátságot másképp biztosítani nem tudja, mint úgy, hogy eleget tesz azoknak a követeléseknek, amelyeket a kormánynak Bukarestből és Bécsből diktálnak. Ez a románkérdés aktualitásának egyik oka, a másik egy mandátumbiztosítási ügyletben áll, és azt jelenti, hogy ez a kormány antidemokratikus, a szabadságjogokat letipró, a korrupciót nagyra nevelő rendszerével elidegenítette magától az egész magyarságot; ez a kormány tisztában van azzal, hogy az ő ügye az ország magyar népe előtt tökéletesen elveszett, és azért a választások közeledtével paktumot akar kötni, *nem a nemzetiségi kérdés megoldására, hanem a munkapárti mandátumok biztosítására.* Nem csoda, ha a magyar közvélemény ezeket a tárgyalásokat idegességgel és türelmetlenséggel nézi. Éspedig nemcsak a soviniszta közvélemény, de a progresszív magyarság is. Hisz a kormány tárgyalásait nem a demokrácia és a kultúra gondolata vezeti, mely a nemzetiségi kérdést a nemzetiségi jogegyenlőség alapján kívánja megoldani. Ez a kormány éppen a magyarságot, az országnak legfejlettebb, legérettebb demokráciáját köti béklyóba, jogait megnyirbálja, sajtószabadságát elkobozza, esküdtszékét tönkreteszi, egy mesterséges magyar és városellenes választási törvénnyel akarja kinullázni az ország magyar közvéleményét, és így akar nemzetiségi békét kötni. Ámde a nemzetiségi béke csakis az ország egész demokratikus közvéleményének hozzájárulásával és spontán együttműködésével köthető meg, és nem oldja meg, sőt elmérgesíti a nemzetiségi kérdést az, aki egyik kezével engedményeket ad mandátumüzleti szempontjából, viszont a másik kezével megakasztja, letöri, bilincsekbe ve-

ri az ország legrégibb és legerősebb demokráciáját. Nem, ez a politika nem a jogegyenlőség politikája. Ez a politika a divide et impera politikája, ez az a régi átkos politika, amely az ország egyik részét ráuszítja a másik részre.

Ha így a kormány nemzetiségi politikáját rosszhiszeműnek, csupán taktikai előnyöket hajszolónak, mandátumüzérkedésnek kell neveznem: úgy a másik oldalon éppoly kevésbé csinálok titkot belőle, hogy az a politika, amelyet az ellenzék e kérdésben elfoglal, éppoly kevéssé vezethet célhoz, hogy *ez a politika egy át nem gondolt politika.* A történelmi pártoknak logikus nemzetiségi programjuk nincs, és egyrészt egy szó-demokrácia bizonytalan frázisvirágai és formulái között igyekeznek a kérdést megoldani, másrészt pedig mindig visszaesnek a türelmetlen sovinizmusnak szellemébe. Nem volna csoda tehát, hogy ha az ellenzék türelmetlen sovinizmusa és a kormány ravasz engedményei között kell választania: a románság a „jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok" politikáját követné. Mert értsük meg a helyzetet! Azt szokták mondani, hogy a román tárgyalók mögött nincsen nép. Ezt a felfogást én egyáltalában nem osztom: *a román komité ma a román nép egyedüli szervezete az országban.* Ezzel szemben éppen a magyar progresszív részről azt mondották, hogy a román komité nem képviselheti a román népet azért, mert a román komité soraiban nincsenek román parasztok, hanem ottan ügyvédek, orvosok, földbirtokosok, bankigazgatók, papok ülnek. De ez nem argumentáció, mert leszámítva a szociáldemokrata pártot (ámbár itt is a sajtóbeli és hivatalnoki elem egyre inkább túlsúlyba jut az igazgatásban): az összes polgári és paraszti pártoknak vezérei mindenütt a világon a középosztály tagjaiból kerültek ki. (Csak a legújabb fejlődés eredményeként látjuk, hogy az északi demokráciákban törzsökös parasztok nyomulnak be a parlamentbe.) Tehát egy ilyen birtok- vagy foglalkozási statisztikai kimutatásból abszolúte nem következik semmi, éppilyen jogon állíthatná valaki, hogy a magyar történelmi pártok legdemokratikusabb frakciója sem képviseli a magyar népet, mert ott is túlnyomó részben nagybirtokosok, bankigazgatók, papok és más

értelmiségi elemek vannak. *Sőt nyilvánvaló, hogy a román komité embereinek társadalmi alkata demokratikusabb, mint a magyar történelmi pártok vezérkaráé,* mert a román intelligencia aránytalanul szegényebb, mert születési nemessége alig van, mert maga is üldözött és a magyar oligarchikus klikk által a politikai és társadalmi monopóliumokból kizárt osztály. Ha tehát meggondoljuk azt, hogy az egész románság s az egész román vezetőség ellen évtizedek óta csak a rendőri brutalitások politikáját alkalmazták; ha meggondoljuk azt, hogy az utolsó húsz év alatt román politikusokra és publicistákra kétszázezer korona pénzbüntetést, körülbelül száz év szabadságbüntetést mértek; ha emlékezetünkbe idézzük azokat a választási borzalmakat, amelyeknek az egész román periféria évtizedek óta ki volt szolgáltatva; ha nem feledjük a bajok, injúriák és apró tűszúrásoknak azt a szinte végtelen sorát, melynek nemzetiségi polgártársaink állandóan ki vannak téve: akkor hipokrízis nélkül nem csodálkozhatunk azon, hogy a románság vezetői ottan keresik, ahol ígérik nekik azokat az engedményeket, melyekben mégis iskolai, kulturális, egyházi, gazdasági és politikai téren bizonyos rekonpenzációkat látnak. *Nem őbennük, de az ellenzék politikájában volt a hiba.* Az ellenzéknek, amikor az általános választójog demokratikus álláspontjára lépett, le kellett volna vonni a demokráciának minden konzekvenciáját, és azt kellett volna hirdetni, hogy *az általános választójog szellemében csakugyan demokráciát akar teremteni az egész országban a nemzetiségi néptömegek nyelvi és kulturális jogainak nemcsak respektálásával, hanem támogatásával.* Ehelyett az ellenzék tovább folytatta a régi koalíció szomorú emlékű soviniszta politikáját, sajtója állandóan a nemzetiségek ellen uszított, s váltig hirdette, hogy kell ugyan az általános választójog, de majd egy olyan kerületbeosztást fogunk alkalmazni, mely majd kinullázza a nemzetiségi hazaárulókat. Ez volt a végzetes politikai hiba. Pedig ha egy valóban demokratikus közvélemény alakult volna ki, amely az általános választójog nevében csakugyan levonta volna az összes konzekvenciáit egy demokratikus állami életnek, akkor a mai taktikai helyzet is egészen másként festene, *akkor ma az*

ország nemzetiségi fele a magyarral együtt követelné a becsületes választójogot.

Ezzel szemben a magyar progresszív pártok vezetői azt gondolják, hogy a modern demokratikus nemzetiségi politika főleg két szempontból nem lehetséges. Azt mondják, hogy demokratikus nemzetiségi politikát nem biztosíthatunk ebben az országban azért, mert a nemzetiségek kifelé gravitálnak; hogyha tehát mi a tótokat, románokat és szerbeket stb. kultúrájukban támogatni fogjuk, ha a nemzetiségi középosztályt részeltetni fogjuk a magyar államszervezetben abban a mértékben, amely őt szellemi érettségénél és százalékos arányszámánál fogva megilleti: akkor voltaképpen nem tennénk egyebet, mint azt, hogy környező fajrokon államaik számára itt az országon belül nagyra nevelnénk egy megbízhatatlan tartalékseregét, amely a végső leszámolás órájában hátba fogja támadni Magyarországot. Ez a soviniszták fő érve akkor, amikor a demokratikus nemzetiségi politikát ellenzik. Ennek az okfejtésnek, látszólagos plauzibilitása dacára, hiányoznak a maga lélektani és társadalmi fundamentumai, mert láttuk, a nemzetiségi kérdés elsősorban nem egy államalakulási kérdés, hanem mint kifejtettem, a legszélesebb néptömegek szociális létminimumával van összefüggésben. Nagyon közömbös lehet az, hogy egy-egy rajongó népvezérben micsoda fogalmak élnek a jövendő államiságról. Olyan kérdések ezek, amelyeket világtörténelmi erők mozgatnak, olyan kérdések, melyeket kávéházi összeesküvésekkel megoldani teljes lehetetlenség. Nemcsak egy-egy szegény és elkeseredett, úgynevezett nemzetiségi izgató nem képes Európa térképét megváltoztatni, hanem erre még a németek hatalmas császárja is képtelen, mert olyan tömegerőkről van szó, amelyek túlesnek az individuális elhatározásokon. De igenis, van az állami hovatartozásnak egy törvénye, mely törvény végeredményben az államalakulásokat is meghatározza. Ez a törvény szinte mechanikai egyszerűségű. Oppenheimer, a kitűnő német szociológus mondotta, *hogy az emberek, miként a gázok és folyadékok, a nagyobb nyomás helyéről a kisebb nyomás helyére áramlanak, a legkisebb ellenállás irányában.* Ez a törvény a nemzetiségi kérdésre is igaz. Ha igaz

az, hogy a nemzetiségek kifelé gravitálnak, ezt azért teszik, mert a nagyobb nyomás elől menekülni akarnak, és kisebb nyomás irányába törekednek. *Ha létezik egy nemzetiségi kifelé gravitálás, az ugyanazon okokból áll elő, amelyek a fajmagyar parasztságot is Amerikába kergetik ki.* Azt hiszik Önök, hogy a magyar parasztság államalakulási utópiákból megy át az óceánon, és hagyja itt ősi földjét? Nem, hanem mert ő is ezen áramlási törvény súlya alatt cselekszik, és a magyar lantifundiumoktól, a magyar uzsoratőkétől és a szolgabíráktól menekül Amerika szabad földjére. Ugyanez az áramlás a nemzetiségi kérdésben is megvan, és ha van kifelé gravitálás, annak más megoldása nincsen, mint az, hogy *csökkentsük a nyomást, amely minden szegény, minden munkás emberre ránehezedik Magyarországon.* És a nemzetiségi perifériára még egy, hogy úgy fejezzem ki magam, *nyomási plusz* is ránehezedik, értve a nemzetiségi periféria még sokkal nagyobb szegénységét, még sokkal nagyobb műveletlenségét, az osztályuralom még borzasztóbb tobzódásait és mindennek betetőzéseként az idegen nyelvű faji uralmat. Ez az a nyomási plusz, amely miatt nagyra nő az a nemzetiségi elkeseredés, az a gyűlölet, melyet Magyarországon a nemzetiségek szélesebb köreiben tapasztalunk.

És itt vagyunk azon ponton, hogy szembenézzünk azzal a kérdéssel, hogy ez az új demokratikus nemzetiségi politika, melyet jónak vélek, milyen viszonyban áll a magyar politikai élet legősibb és legtiszteletreméltóbb koncepciójával, *a magyar nemzeti állam gondolatával.* A magyar nemzeti állam fogalmával igen furcsán állunk. Valami középkorias mellékíze van neki. Olyasféleképpen vagyunk vele, hogy a közjogi talmudisztikának főpapjai a magyar állameszmének bizonyos kínzókamarás mellékízet kölcsönöztek. Zordon arccal, ünnepélyes fenséggel és borzasztó komolysággal szokták ezek a szegény remegő rutén analfabétáktól megkérdezni, hogy minő viszonyban vannak a magyar nemzeti állammal. Ha ők a máramarosszigeti tárgyaláson minduntalan visszatérnek arra, hogy „elnök úr, minket a csendőrök üldöznek, agyba-főbe vernek, a tömlöcben éheztetnek", az elnököt és a bíróságot mindez nem érdekli. Ők min-

dig mániákus következetességgel visszatérnek a közjogi vesszőparipához: minő viszonyban van Ön, öreg parasztasszony vagy kis kondásfiú, a magyar nemzeti állammal? Hát megmondom, rossz viszonyban, infámis rossz viszonyban áll a nemzetiségi periféria a magyar nemzeti állammal, mert a magyar nemzeti államban látja megtestesítve mindazt az osztályelnyomást, mindazt a faji gőgöt, mindazt a jogtalanságot és kulturátlanságot, amely ránehezedik. És ez természetes, mert az áramlás törvényéből következik. De mit jelent voltaképp ez a borzalmasnak látszó közjogi tan, amelynek nevében vésztörvényszékeket ülnek? Egyszerűen azt jelenti (legalábbis az én magyarázatom szerint, melyért lehet, hogy a közjogi boszorkány-törvényszék halálra fog ítélni, ami mellékes, mert akkor egyszerűen egy új terminológiát kell alkalmazni), hogy ragaszkodunk ennek az államnak területi integritásához, hogy ragaszkodunk a jogrend egységéhez, hogy nem akarjuk ezt az országot közjogilag feldarabolni, hogy akarjuk, hogy minden itt élő ember boldoguljon, hogy minden itt élő ember gazdaságilag és kultúrában előrehaladjon, és hogy meg akarjuk oltalmazni és fejleszteni kívánjuk ezt az államot, melyben együtt élünk évszázadokon át. Ebben látom a nemzeti állam koncepcióját, *de nem látom a nemzeti állam koncepcióját egy nem létező és fiktív egynyelvűségben,* mely fiktív egynyelvűséget tüskön-bokron át mindenféle erkölcsi és fizikai akadállyal szemben mániákusan keresztül akarnak erőltetni.

Ezen nem létező egynyelvűség fikciója, merem állítani, legfőbb akadálya ezen ország érzelmi szétdaraboltságának. A közjogi világfelfogás főpapjai, talmudistái megfeledkeznek arról, hogy igaz ugyan, hogy a nemzeti államok többnyire egynyelvűek, de ez az egynyelvűség nem oka a nemzeti államoknak, hanem hosszú kulturális fejlődésnek az eredménye, hogy ez az egynyelvűség legfeljebb virága és gyümölcse egy kulturális összműködésnek, de nem lehet ottan kezdeni, és legkevésbé lehet azt erőszakosan forszírozni. De nemcsak erről feledkeznek meg a hazafiság nagybérlői. Megfeledkeznek arról is, hogy a nemzetiségi törekvés végeredményben nem a szétválás tendenciája, hanem a kultúregységnek tendenciája. Ugyan-

is lehetetlen az, hogy kulturális és gazdasági összműködés létesülhessen analfabétákkal és a kultúra legalacsonyabb szintjén álló emberekkel. Meg kell előbb teremteni azt a szociális létminimumot, hogy az eszméknek és javaknak cseréje megindulhasson, kell, hogy a nemzetiségi perifériákat a kultúrának és a gazdasági életnek egy bizonyos magaslatára felemeljük, mielőtt kultúrkontaktusok támadhatnának az ország különböző részei között. Hisz világos dolog, az iskola és közigazgatás nem magyarosított meg senkit az országban. Ami magyarosítás történt, az egyszerűen a városok kultúrmunkájának eredménye volt, a spontán cserének az eredménye, az életszükségleteknek a következménye volt. Ezt a folyamatot erőszakkal és csalafintasággal erősíteni vagy fokozni teljes lehetetlenség, és minthogy egy bizonyos kulturális színvonal csupán csak a nép anyanyelvén keresztül érhető el, a nemzetiségi néptömegeket a magyarsághoz csak úgy hozhatjuk közelebb, ha megadjuk nekik a *kulturális anyanyelvű létminimumot*. Ebből következik, hogy mindazoknak, akik azt akarjuk, hogy ebben az országban valami szellemi, valami erkölcsi megértés, érzelmi harmónia támadhasson, arra kell törekednünk, nem hogy elnyomjuk, nem hogy az analfabetizmusba és állati sorba taszítsuk a nemzetiségeket, hanem hogy felemeljük gazdaságban és kultúrában, mert csakis így indulhat meg az eszméknek és javaknak ama cseréje, amely nélkül nincsen haladás, nincsen kultúra, és nincsen intenzív gazdasági élet.

Az a másik érv, mellyel a soviniszták a nemzetiségi demokratikus politikát támadják, a következő: lehetetlenség a demokrácia álláspontjára lépni, mert a nemzetiségiek kultúrszínvonala siralmas, mert a nemzetiségek ki vannak szolgáltatva mindenféle klerikális demagógiának. Én ennek az érvelésnek őszinteségében hinni nem tudok; nem tudok azért, mert ugyanezt az eszmemenetet sokáig alkalmazták a magyar parasztsággal szemben is, és most egyszerűen átviszik a nemzetiségiekre. Demokráciát nem adhatunk azért, mert nemzetiségeink kulturátlanok és klerikálisok. De viszont nemzetiségeink épp azért kulturátlanok és klerikálisok, mert nincs demokráciájuk. Itt egy circulus vitiosusszal állunk szemben. Éppen csak

a demokrácia oldaláról remélhetjük e bajok orvoslását. Mert nem várhatjuk a csodát, hogy a nemzetiségi perifériák egyszerre spontán, talán a vármegyei kiskirályok kegyéből, magas színvonalra emelkedjenek. Nem, ez a folyamat nem mehet végbe a dolgok mai rendje mellett. Demokráciával, jogkiterjesztéssel, intenzívebb kultúrpolitikával kell kezdenünk. Csakis így emelhetjük ki őket a sötétségből, csakis így emelhetjük ki őket az uzsorásoknak és a demagógoknak karmaiból. Nincs erre más mód. Egyedül a demokrácia útján volt lehetséges bárhol a világon felemelni szélesebb néptömegeket.

Mindebből következik, hogy ama paktumtervek, melyekkel tele van a levegő, az én véleményem szerint a nemzetiségi kérdés megoldására nem alkalmasak. Nem alkalmasak azért, amiért nem alkalmas az ellenzéki koncepció sem. Az egyik: a kormány nem akar tudni a demokráciáról, sőt elkobozza azt a kevés demokráciát is, ami eddig a magyarságnak jutott, hanem akar adni holmi nyelvi, iskolai és egyházi kedvezményeket. A másik oldalon pediglen egy soviniszta demokrácia koncepciója él, mely viszont nem akar adni nyelvi és kulturális engedményeket. Az egyik álláspont éppoly hibás és veszedelmes, mint a másik. *Csakis az az álláspont képes a nemzetiségi kérdést megoldani, amely nyugat-európai szellemben csakugyan demokráciát akar adni az egész vonalon, nemcsak a magyar népnek, hanem a nemzetiségeknek is. Mégpedig nemcsak politikai demokráciát, hanem nyelvit és kulturálist is.* Csak ez a demokrácia fog valaha Magyarországon a nemzetiségi kérdés megoldásához vezetni. Enélkül az ifjútörökök gyászos szerepére jutunk, akik mialatt erőszakkal törökösíteni akartak, elvesztették magát a török államot.

Az a minimális program, melyet felállítottam, megadja a haladásnak a fő irányát, biztosítja legszükségesebb föltételeit. Ha valóban meg akarjuk valósítani ezt a programot a maga teljességében és logikai következményeivel, akkor mindenekelőtt jó iskola, kulturális iskola kell. Nem soviniszta iskola, nem kényszermagyarosító iskola, hanem egy olyan iskola, amely *csakugyan elsősorban kultúrát akar.* Kultúra pedig annyit jelent, hogy olyan embereket kell nevelni, akik az életharcra alkalmasak. Azokat az ismereteket kell a népnek meg-

adni, melyekre elsősorban van szüksége, és ezt a kölcsönös megértés szellemében kell tenni. Nem szabad az iskolába egy olyan tantervet behozni és olyan soviniszta érzelmű politikát folytatni, mely minduntalan froissírozza a nemzetiségeket. Nem lehet az egybefűzés és megértés politikáját úgy keresztülvinni, hogy egy olyan ideológiát akarunk belevinni az iskolába, mely az ország egyik részét dicsőíti és glorifikálja a másik rész kárára, a másik rész lealacsonyítására. Vagyis azt hiszem, például a legkényesebb kérdésben, a történelem tanításának kérdésében olyan történelemoktatást kell szervezni, amely felülemelkedve a múló faji és vallási ellentéteken, csakugyan arra törekszik, hogy megértsük egymás törekvéseit úgy a jelenben, miként a múltban; nem azt a történelmi felfogást kell tovább űzni, mely magán a magyarságon belül is osztályszempontból tárgyalta a történelmet, mely lealacsonyította Dózsát, és felmagasztalta Werbőczyt. Ez a történelmi felfogás nem felel meg az élet szükségleteinek, és nem felel meg az a másik felfogás sem, amely úgy akarja a történelmet előadni, hogy a nemzetiségeknek valami szégyellnivalójuk, valami eltitkolnivalójuk legyen. Emberi és megértő szellemben kell tárgyalni a történelmet, oly szellemben, amely igazságot tud szolgáltatni nemcsak Kossuthnak, hanem Jancunak és Štúrnak is, amely meg tudja érteni azt a nemzeti különbséget, amely közöttünk fennállott, amely egyszersmind rámutat arra, hogy mik voltak az okai meghasonlásainknak a múltban, és hogy hogyan kell a békés együttműködés politikáját keresni a jövőben.

Az iskola reformja mellett igen jó közigazgatásra van szükség, és itten figyelmeztetni kívánom mindazokat, akiknek a nemzetiségi kérdés a szívükön fekszik, hogy *ragaszkodjanak a vármegyei autonómiához.* Bármennyire reakciósnak látszik is ma ez az intézmény: az állami merev központosítás még jobban megmérgezné a nemzetiségi kérdést. Kossuthtól Mocsáryn át minden demokratikus érzelmű politikus tisztán látta, hogy ebben a mai torz vármegyében voltaképpen életképes csírák rejlenek, csak egyszerűen a mai osztály- és faji uralomból önkormányzatot kell teremteni, angol értelemben. A nemesi oligarchia helyett be kell engedni a vármegye sáncaiba a népet

a maga teljességében, és akkor a nemzetiségi kérdés az ő méregfogait elveszíteni, mert a nemzetiségiek jogos nyelvi és kulturális igényeit meg fogjuk oldani a széles körű vármegyei autonómia keretében anélkül, hogy az állami nyelv, a diplomáciai nyelvnek szükséges egységét bármiképpen is veszélyeztetnők. És a vármegyei életnek ez a renaissance-ja, a demokratikus vármegyei élet fogja kiképezni a különböző nemzetiségek kölcsönös megértésének azt a szellemét, azt az érzületét, melyet innen ki kell vinni a közéletbe, az országos politika minden terére.

A nemzetiségi kérdés megoldásához továbbá *gyökeres földbirtokreformra, intenzív parasztpolitikára van szükség.* Magyarország elsősorban parasztország, és belátható időn át komoly eredményeket a demokráciában csak akkor érhet el, ha csakugyan széles körű, nagystílű *telepítési politikát* csinálunk. Ezt a soviniszta urak is szokták mondani. Nekik mindenáron telepítési politika kell. Nekem is. De nagy a különbség az ő telepítési politikájuk és a mi telepítési politikánk között. Ők a telepítési politikát a pusztuló junkerek szellemében képzelik, az ő telepítési politikájuk az volna, hogy el kell venni a nemzetiségi népnek földjét, és oda kell adni az áttelepített magyar kis-, de inkább középbirtokosságnak. Új hitbizományokat, „altruista" panamácskákat akarnak ezek az urak az ő telepítési politikájukkal. A mi telepítési politikánk ellenben a Lloyd George-é, mely azt mondja, *fel kell darabolni a latifundiumokat, és oda kell adni annak a népnek, amely munkájával évszázadok óta műveli.* Ez volna egy grandiózus telepítési politika, nem pedig az a nyomorúságos erdélyi minta, ahol folyton kortesjutalmakkal fűszerezve kiosztanak néhány száz holdat magyar parasztoknak a nemzetiségi tenger közepette. Pedig még a porosz konzervatívok értelmesebb része is tudja, hogy az a telepítési politika, amelyet a porosz állam eddig hihetetlen brutalitással s vagy 750 millió márka felhasználásával folytatott, csődöt mondott, s nem sikerült nekik a lengyeleket asszimilálni, ellenkezőleg, fölélesztették Lengyelországnak faji öntudatát. Nagyon szomorú, hogy még ilyen tapasztalatok után is akadnak magyar, ún. radikálisok, akik azt akarnák, hogy a gyenge

és koldus Magyarország a legalább erős és hatalmas porosz junkerek példáját kövesse. Nem erre a telepítési torz politikára gondolok, hanem elsősorban arra, hogy ha sikerülni fog az ország legtermékenyebb részében, a magyar Alföldön és a magyar Dunántúlon a latifundiumokat a magyar parasztok kezébe adni, akkor egy csapásra megtízszereztük a magyar népnek ellenállási képességét, a magyar népnek gazdasági erejét és kultúráját. Ez az igazi telepítési politika!

Végül azt hiszem, hogy az egész vonalon meg kell indítani a harcot az ország minden részében, magyar és nem magyar részen egyaránt, *a különböző uzsorások, panamisták és kijárók internacionáléja ellen.* Ezt a rákfenéjét kell az országnak kipusztítani, mielőtt összeműködést, kultúrát fogunk tudni teremteni. És hogyha ez megvan, ha csakugyan lesz itten demokrácia, csakugyan lesz népies kultúra, ha megszüntettük az analfabetizmust, ha megszüntettük a kivándorlást, ha csakugyan egy angol értelemben vett demokráciát vittünk bele a vármegyébe, akkor nézzük meg, hogy van-e kifelé gravitálás. Ameddig ezt a kísérletet végre nem hajtottuk, senkinek sincs joga állítani, hogy ezt a kérdést nem lehet a kultúra és demokrácia eszközeivel megoldani.

Ki fogja ezt a programot megvalósítani? Nyilván az új nemzedék, *a húszévesek pártja* feladata lesz ez, mert hiszen a régi generációt nem lehet már megnyerni új politikai koncepciókra, nem lehet őt már kizavarni idült sovinizmusából. Ennek az új nemzedéknek, a mai egyetemi ifjúságnak szerepét ebben a nagy problémában elsősorban abban látnám, hogy *terjesszék szerte az országban a szabad diszkussziónak, a kritikának, a felvilágosításnak szellemét. A nemzetiségi diák tanuljon meg magyarul, a magyar diákság tanulja meg a nemzetiségek nyelvét.* Legalábbis oly szüksége van Magyarországon a művelt fiatalságnak a nemzetiségi nyelvekre, mint arra, hogy néhány szót zsúrtémákra megtanuljon angolul és franciául csevegni. Nagy szükség van arra, hogy a magyar intelligencia is beszélje és értse szóban és írásban annak a népnek a nyelvét, amely között életét el fogja tölteni. Sőt nemcsak a humanizmus és a kultúra

érdeke javasolja ezt, hanem az okos önzés is. *Nemzetiségeink nyelvének megtanulása immár üzleti érték lett.* A Balkánon új, nagy reményű államalakulatok jöttek létre, a délszláv nagyhatalmasság kialakulóban van, mindenütt új, nagy nemzetközi érintkezések támadnak, és higgyék el, rendkívül fontos anyagi érdek is, hogy a honi nemzetiségi nyelveket is megtanulják, mert ez adja meg az utat a nagy kereskedelmi, gazdasági és kulturális összeköttetéseknek a Balkán felé. Csak így fog a most kialakuló magyar ipar boldogulhatni. Mondom, a szabad diszkusszió szelleme kell. A filiszterek bárgyú mozdulatlanságával szemben nyugodtan és bátran merjenek Önök a politikai dogmáknak ellentmondani, és bármely közjogi ünnepélyes formulával állnak is szemben, legyen idejük és bátorságuk a tudomány kritikai szellemével felboncolni minden dogmát, és megnézni, mi van mögöttük, minő értékeket reprezentálnak. Erre az elasztikus kritikai szellemre van elsősorban szükség az után a rettenetes szellemi kútmérgezés után, melyet a nemzetiségi kérdésben évtizedek óta véghezvittek, de még ebben a látványban is van valami vigasztaló. Íme, eme lelki kútmérgezők legártalmasabbikát a sors irgalmatlanul büntette meg, ahogyan az álprófétákat szokta: Rákosi Jenő agg korában kénytelen a román paktum szolgálatába helyezni lapját, mely még pár hónap előtt is csak úgy csepegett a soviniszta nacionalizmustól!

És mindennél fontosabb, hogy végre-valahára a nemzetiségi kérdést ne a kijárók, ne a panamisták, ne a mandátumkalózok szemével nézzük, hanem mint egy erkölcsi problémát, a magyarságnak legnagyobb és legfontosabb problémáját. Mégpedig ez a kérdés nem humanizmusból vagy filantrópiából fontos, hanem azért, mert belevág a magyarságnak a vérébe és a húsába. Megmondom miért: a régi doktrína, az az erkölcstelen és gonosz, azt mondotta, hogy a magyarság hegemóniáját úgy fogjuk megőrizni, ha lehetőleg fölemeljük a magyarságot, a nemzetiségeket pedig csak hagyjuk a mai analfabetizmusban, a mai tudatlanságban és nyomorban. Sokan nyíltan hirdették ezt álmacchiavellizmussal (álmacchiavellizmussal, mondom, mert az igazi lehet erkölcstelen, de sohasem bárgyú!); mások

pedig csak gondolták, és a sorok között maszkírozták. Soha közgazdasági könyvet el nem olvasott, aki így gondolkozik. Egy nemzet nem egymást szipolyozó nemzetiségek laza konglomerátuma. *Nem lehet az ország egyik felét úgy elnyomoritani, hogy a másik felét ne nyomoritsuk el; nem lehet a nemzetiségi parasztokat koldusbotra juttatni, és analfabetizmusba úgy belekergetni, hogy a magyarság meg ne érezze.* Amit ma magyar nemzeti politikának szoktak nevezni a bihari urak, az semmi egyéb, mint törekvés a magyarság fejlettebb demokráciáját paralizálni, letörni a leitatott nemzetiségi analfabéták tömegével. Íme, rettenetesen megbosszulta magát az a soviniszta nemzetiségi politika. Magunk ellen gyártottunk *egy félelmetes nemzetiségi Reservearmee-t,* mellyel elnyomhatja a bihari abszolutizmus a magyar demokratikus törekvéseket. Ugyanígy áll a gazdasági téren is. Ipart fejleszteni elsősorban azért nem lehet, mert a modern kapitalizmus nem élhet meg a sápista közigazgatás és az analfabéta munkások légkörében. És kérdezzék meg a munkásosztályt, hogy lehet-e a munkásság életszínvonalát és béreit tartósan emelni, munkaidejét leszállítani akkor, amikor a nemzetiségi perifériák állandóan ontják az analfabéta, kicsiny igényű, krumplin és kukoricán fölnevelt embereknek légióit. Nem lehet a magyar munkásság standardját emelni anélkül, hogy a nemzetiségi perifériáknak ama sztrájktörő éhbéres analfabétáit meghódítsuk a kultúrának és a műveltségnek. S ugyanez a helyzet kulturális téren is. Nem lehet harcolni az osztályelnyomás, a klerikalizmus sötétsége ellen addig, amíg a mesterségesen béklyóba kötött nemzetiségi periféria állandóan szállítja a társadalmi reakciónak a segédcsapatait. *Ezt a nemzetiségi Vendée-t le kell rombolni a nemzetiségi egyenjogúság szellemében!* A nemzetiségi perifériát úgy politikailag, mint gazdaságilag, mint kultúrában egyenrangúvá kell tenni a magyarsággal, és a jobb megélhetés, a magasabb kultúra és egy fejlettebb erkölcsiségért való törekvésben kell őt magunkhoz kapcsolni.

De a nemzetiségi kérdés helyes megoldása nemcsak a szociális és kulturális haladás kérdése, hanem, merem mondani, valóban a magyar állam problémája, állami fennmaradásunk problémája is,

mert egészen világos, hogy addig itt konszolidált állami élet nem lehetséges, amíg csakugyan az ország egyik része hadban áll a másik részével. Addig a divide et impera politikája tovább fog uralkodni; addig minden külpolitikai bonyodalom felhasználhatja a reakció erőit a magyarsággal szemben, addig mindig meg lehet repeszteni a magyar államot. Nézzünk csak egy kicsit a jövőbe. A filiszterek ugyan nem hiszik el, de úgy van, a munkásmozgalom oly óriási lépésekben halad előre, hogy nem adok neki egy-két generációt, és a kapitalizmus mai formájában megbukott, és a munkásdemokrácia ki fogja alakítani az Európai Egyesült Államokat. Akkor pedig be fog következni Renannak a jóslata, és csakugyan népszavazás fog dönteni az államok hovatartozása felett. Mi lesz akkor Magyarországgal, ha a mostani érzelmi állapotokban, a mostani gyűlölködések, a mostani széthúzások szellemében megyünk neki egy ilyen népszavazásnak? De ne vitatkozzunk azokkal, akik ezt a félelmet utópisztikusnak tartják, akik azt hiszik, hogy ez a mai rend öröktől van, és örökké fog tartani. Ellenben tekintsünk kissé vissza a múltba. Látjuk azt, hogy a 48-as demokráciát, mint azt minden objektív forrás egybehangzóan tanúsítja, az verte le éppen, hogy a nemzetiségek, az ország nemzetiségi fele, akkor még nagyobb fele, gyűlöletesen és ellenségesen állt szemben a magyarsággal, éppen azért, mert a magyar nemesség akkor, amikor rendi jogai egy részéről lemondva, a demokráciának egy nagyon szerény, de mégis azon időkhöz mérten tűrhető minimumát teremtette meg az országban, nem volt képes faji gőgjéről is lemondva helyreállítani a nemzetiségi békét. Elkésve, a végső összeroskadás pillanatában szavazták meg a Szemere szabadelvű nemzetiségi törvényét, mely kellő időben békét teremthetett volna.

Horváth Mihály mondja, hogy ezt a nemzetiségi törvényt 49. július helyett, 48 márciusában kellett volna benyújtani. Akkor talán segített volna, akkor talán Ausztria nem uszíthatta volna a nemzetiségi gyűlölet kopóját a magyarságra. (Azért mondom, hogy csak talán, mert nem lehet évszázados mulasztásokat máról holnapra egy törvény által helyrehozni!) Ezt maga a korszaknak egyik legmélyebben

látó magyar politikusa bizonyítja, Szemere Bertalan, a magyar forradalom bukása után ezt írja:

„1848-ban végződött be a nemzeti egység nagy műve, utolsó akadálya, a hűbéri rendszer is végképp eltöröltetvén, s hogy van az, hogy a nemzet éppen legteljesebb erejében a csatát elveszté? Oka, mivel az idő folytában félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát más fajoknál mi nem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt kellő számításba. Nagyon jól ismerem amaz idők titkos és nyílt ármányait, jól tudom azt is, hogy az orosz mi hatással volt a történeti kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak véltük, mi az ég dörgése volt – mi egy tábor lábai által véltük izgásba hozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés vala – egy egész erdő lombjai sohasem hozathatnak mozgásba, ha nem vész az, ami fú."

A nemzetiségi eszme feszítőereje és veszedelme azóta csak fokozódott. Íme, egy tünet a sok közül: nem valami osztrák nacionalista, nem valami kardcsörtető generális, hanem az osztrák szociáldemokrata párt egyik joggal tisztelt szellemi vezére, a kiváló tudós, Ottó Bauer fenyegette meg pár év előtt a magyar függetlenségi harcosokat azzal, hogy legyenek veszteg, és ne mozduljanak, mert ha továbbra is önálló vámterületet és egyéb, Ausztriának nem tetsző vívmányokat fogunk követelni, akkor – írta Ottó Bauer egész komolyan és szigorúan – a dinasztia hadseregét Magyarországba fogja küldeni, hogy a Birodalom számára újra meghódítsa; de a zászlóira azt fogja írni: *„Megmásítatlan általános egyenlő választójog, a földműves munkások koalíciójoga és nemzetiségi autonómia.* Az önálló magyar nemzeti állam gondolatával szembe fogja állítani Gross-Oesterreich egyesült államainak gondolatát, amelyben minden nemzet nemzeti ügyeit önállóan intézi, és az összes nemzetek közös érdekeik védelmére egy államban egyesülnek." Ha az internacionalista, forradalmi szocialista pártnak egyik legkiválóbb ideológja ilyen gon-

dolatokkal lép elő, akkor észrevehetjük azt, hogy igenis a beolvasztási törekvések, a Gross-Oesterreich eszméje még mindig eleven erővel él. A Lajtán túl ellenségeink jól tudják, hogy amíg a parasztkérdést az egyik oldalon, a nemzetiségi kérdést a másik oldalon meg nem oldottuk a demokrácia szellemében: addig mindig az ország egyik felére rá lehet szabadítani a másik felét, addig mindig a divide et impera politikáját lehet folytatni, addig mindig a feldarabolás veszélye környékezi az országot. Tehát ugyanazok a veszélyek kísértenek bennünket ma is, mint 49-ben. Vigyázzunk, hogy ne essünk két emberöltő múlva ugyanabba a hibába, ne vegyük két emberöltő múlva újra mesterséges zajnak azt, ami az ég dörgése és a menny villámlása!

H. Sz. 1914. I. köt. 193–209. Aláírás: Jászi Oszkár

Jöttek a horvátok...: Az 1910-es években a horvát nemzeti mozgalom megélénkült. Az uralkodó és a kormány 1912-ben nyílt abszolutizmussal, az alkotmány felfüggesztésével kísérletezett, de 1913 végén Tisza kénytelen volt kompromisszumos megállapodást kötni a horvátokkal, kielégítve a nyelvi követeléseket.

román paktum: a világháború előestéjén Tisza részben már felismerte a nemzetiségi kérdésben rejlő veszélyeket, másrészt pedig Románia megnyerésének stratégiai érdeke s az erre irányuló német nyomás is arra késztette, hogy 1913-tól tárgyalásokat kezdjen az erdélyi románok vezetőivel. Mivel azonban politikai követeléseiket elutasította, s kizárólag egyházi, iskolai, kulturális engedményekre volt hajlandó, megegyezés végül nem született.

Hieronymi Károly (1836–1911), politikus, mérnök, gazdasági szakember, 1891–95-ben belügyminiszter, 1910–11-ben kereskedelemügyi miniszter.

Laveleye: lásd *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője* c. előadás jegyzetét.

argumentum ad hominem: személyhez szóló érv.

a választások közeledtével: a négyévenként esedékes parlamenti választásokat 1914-ben kellett volna megtartani, de a háború kitörése lehetőséget adott a kormánynak a halasztásra, s végül az 1918-as forradalomig együtt maradt az 1910-ben megválasztott képviselőház.

az ellenzék türelmetlen sovinizmusa: Jászi itt elsősorban a Függetlenségi Pártra és az Alkotmánypártra utal, amelyekkel a radikálisok 1912 óta együtt küzdöttek Tisza politikája ellen az általános választójog követelése alapján, de amelyeket

továbbra is bíráltak demokratizmusuk következetlenségei, s főként a nemzetiségi kérdésben elfoglalt soviniszta álláspontjuk miatt.

a régi koalíció: az 1906–1909-es Wekerle-kormány, mely az 1905-ös választásokon győztes „nemzeti koalíció" pártjaiból és csoportjaiból alakult. Nagyjából azonos az 1910 utáni parlamenti ellenzékkel.

a máramarosszigeti tárgyaláson: az ekkor (1913–14) folyó ún. skizma-perre céloz, amelyet a „pánszláv agitáció" és az orosz imperialista tervek leleplezése céljából rendeztek, hamis vádak és tanúk segítségével, az ortodox vallásra áttérő kárpát-ukrán parasztok ellen, s amelyben végül 32 vádlottat ítéltek el.

froissírozza: sérti, bántja.

Jancu és Štúr: Avram Jancu és Ľudovít Štúr, a román, illetve szlovák nemzetiségek legtekintélyesebb vezetői az 1848–49-es szabadságharc idején.

Lloyd George, David (1863–1945), angol liberális politikus.

Rákosi Jenő (1842–1929), a kormánypárti *Budapesti Hírlap* főszerkesztője, a magyar imperializmus, a „30 millió magyar" birodalmának hirdetője volt.

Reservearmee: tartalékhadsereg.

Egy verseskönyvről

Ezen a helyen, hol máskor politikai csatáinkat vívjuk, ma ünnepi hangulatban, örvendezve pihenünk meg az Ady Endre új kötete előtt. A szomorú és reménytelen magyar jelenről megfeledkezve, hadd kövessük az ő váteszi egyéniségének ujjmutatásait. Kommentár és kritika helyett az ő álomvilágának logikájával keressük vérző sebeink orvosszereit.

Jogunk volna erre akkor is, ha az Ady költészete merőben az új formák és az új szavak sugárzó szintézise volna, mely mit sem akarna tudni földi problémáinkról. Szerencsére eljutottunk már oda Magyarországon is, hogy a művészeti és tudományos értékeket tartsuk legalábbis akkora eseményeknek, mint a közéletnek vagy a politikának bárminő riasztó hullámzását. Végleg felszabadultunk már ama parlamenti kretenizmus alól, mely a nemzeti élet minden megnyilvánulását a t. Ház bornírt látókörének rendelte alá. Ady ma már nagyobb kultúrértéke minden gondolkodó magyarnak, mint azok túlnyomó többsége együttvéve, kik most közéletet és politikát csinálnak.

De Ady Endre nemcsak új szavak, új formák és új ritmusok kovácsolója, nemcsak az életlendület nagy átértékelője, szóval nemcsak esztétikai narkotikum és hevítőszer: az ő költészete művészeti ragyogása mellett mint tömegmozgalom, mint szociális erő válik az Új-Magyarországnak egyik legizgatóbb és legtöbbet ígérő kultúrproblémájává. Miként Petőfi tisztábban szimbolizálja a 48-as nemzedék forradalmi magyarságának egész érzésskáláját és célkitűzéseit, mint Kossuth vagy bárki más a vezető politikusok közül: azonképpen Adyt fogja tanulmányozni a jövő történetírója, ha a huszadik század Magyarországa nagy lelki krízisét megérteni törekszik. Miként

Petőfi, úgy Ady *egyetlen* kora költői erőkifejtésében azért, mert náluk a legszélesebben és legmélyebben társadalmi a legizzóbban és legátéltebben egyénivé válik. Célkitűzőkké, sőt propagandistákká lesznek anélkül, hogy szónokokká vagy politikusokká válnának. Új társadalmi eszményt és közéleti moralitást hirdetnek anélkül, hogy a fórumra kiállnának. Nem a l'art pour l'art-t tagadják meg, hanem nagy lelkük tüzében egyetlenné, egyénivé, tehát művészivé égetik, ami másokban csak kölcsönkért érzés vagy elmélet. A kis költőknek gyakran dicsért l'art pour l'art-ja olykor nem egyéb, mint a világnézet és az érzésskála szűkössége; a nagyoknak, az igaziaknak gyakran gáncsolt politizálása és propagandája csak azt jelenti, hogy képesek voltak koruk tömegmozgalmait akkora intenzitással átélni, átörülni és átszenvedni, mint a kisebbek csak a bort, az asszonyt vagy az idilli pihenést.

Az a tény tehát, hogy ma húsz-harmincezer ember olvassa, érti és várja Adyt, az ő működését felülemeli az esztétikusok és irodalmárok vitáin, s prófétaszerűvé is teszi költői misszióját, melynek megértése kulcsot ad az eljövendő magyar dolgok sejtéséhez. Mik azok az új társadalmi és erkölcsi értékek, melyeket az új magyarság avantgarde-ja Adytól kapott: úgy vélem, ennek a kérdésnek a föltevése az új Ady-kötet alkalmából nem egy idegen szempont ráerőszakolása, hanem maga a költő kérdi tőlünk a *Ki látott engem?* izzó nyugtalanságában.

Az Ady múzsája mindenekelőtt forradalmat jelent azzal a reakciós tespedéssel szemben, melybe 67 után jutott az ország, s mely a kilencvenes években kulminált. A nagybirtokos hazafiság szelleme borította el az egész közéletet, mely a haza elleni merényletnek denunciálta a birtoktalanoknak és az elégedetleneknek minden megmozdulását. Ezt a latifundista érdekeltséget azután soviniszta tirádákkal és klerikális tömjénnel leplezték Rákosi Jenő és társai. Kínos szélcsend nehezedett a magyar szellemi életre, mely a nacionalista jelszavak csépelésében merült ki. S aki nem üvöltött velük, azt egyszerűen kimarták, lebunkózták vagy agyonhallgatták. A széles néprétegek képviselet és védelem nélkül állottak a magyar úri tár-

sadalom előtt. A szocializmust rendőrileg kezelték, a nemzetiségi kérdést szolgabíráikkal elnyomták, s a fajmagyar politika nagyobb dicsőségére fegyverrel és középkori ízű törvényekkel tiporták le az alföldi nincstelenek szabadságharcát. S a magyar ideológusok többsége tapsolt nekik. Közben egy rejtett antiszemitizmust neveltek nagyra, mely kegyesen szemet hunyt a gazdag zsidók panamái előtt, s megnehezítette az egész vonalon a szegények boldogulását. Az úri kaszinók szelleme ellentmondás nélkül uralkodott a parlamentben éppúgy, mint az egyetemen; a börzén éppúgy, mint az Akadémián. A nyárspolgár bugrisok és a sárgafoltosok utódai máról holnapra feudális leventékké alakultak át, akik úri módra dühöngtek a „buta paraszt", „a büdös oláh", a „hazátlan bitangok" ellen, s akik orrfintorgatva fordultak el a meg nem nemesedett zsidóktól. Az una eademque nobilitas hagyományos politikája könyörtelenebb volt, mint valaha, megerősítve a kispolgárság, a nemzetiségek és a gettó renegátjai által. A vármegye és az osztályparlament reformjáról még csak suttogni sem volt szabad, mert ez felségsértés lett volna a „magyar állam", a „magyar nemzet" ellen.

Ezzel a közhangulattal szemben az irodalom ízlésesebb és kényesebb része a kávéházakba vonult vissza. Egy-két bátrabb felkelő (például Vajda János és Thury Zoltán) szomorú sorsa óvatosságra intette a megélni akarókat. Rejtett asztaltársaságokban, titkos összejöveteleken folyt a tudományos és művészeti elégületlenség. Ez a tiltakozás tipikusan fővárosi, zsidó és kávéházi növény volt, erősen antimagyar, kozmopolita és cinikus szellemben: – Itt minden hiábavaló. Itt úgysem változik semmi. Aki kiabál, az kitöri a nyakát. A kormány és a Rákosiék keze mindenüvé elér. Tehát ne törődjünk ezzel a nemzetiszínre kent, vitézkötéses kultúrával. Olyan mindegy úgyis, hogy 48-asan vagy 67-esen rikkantunk-e. Hanem éljünk lehetőleg kényelmesen és nyugodtan, a kormány, a bankok és a B. H. védelme alatt. A klikket, mely magát „nemzetinek" nevezi, illő tisztelettel ne bántsuk, hanem mulassunk és finomkodjunk, kellő határok között – de ne nagyon – forradalmároskodjunk, Párizs nélkül boulevard-osdit játsszunk, a kis polgárnőket marquise-módra kezel-

jük, a befolyásos irodalmi köröket csipkedjük, és tagul ajánltassuk magunkat náluk, legyünk egy-egy croquis erejéig parasztrajongók, sőt anarchisták is, s utánozzuk a külföldet, ami abban elegáns, stílusos és a bontonhoz tartozó.

Ezzel a latifundiumos kínai fallal és ezzel a kávéházas álforradalommal szemben Ady költészete a falu hadüzenete volt. Valódi paraszt- és valódi proletárérzelmek viharzottak itt fel a grófok, uzsorások és kitartottjaik ellen. Az igazi forradalom szele süvöltött itt, nagy, szent, zsoltáros komolysággal. Semmi viccelés, semmi finomkodás, semmi manír, hanem kaszás és gyáras felháborodás fűtötte szenvedély. A parasztkérdés szelleme dübörög itt a maga félelmetességében, a Dózsa György lelkéből lelkezetten, nem pedig zsúrhasználatra. És a szilágysági ismeretlen is Párizsból indult ki, akárcsak a finomka krónikák írói. De minő különbség. Ez a barbár nem a *Figaro* esprit-jét és élceit veszi észre, hanem a barikádok tradícióit, nem álgrófnőket portraitíroz, hanem a Bakony lelkét érzi az „embersűrűs vadonban".

És ez a poézis egy megtisztult erkölcsiséget is hozott nekünk, mely komolyan nézi a társadalmat és politikai problémákat, mely észreveszi mögöttük a véresen súlyos érdekeket: az üres gyomor és a szomjas lélek háborgásait. Nem komázik miniszterekkel és püspökökkel és bankdirektorokkal, hanem hétszilvafás kevélységgel tiporja, zúzza, csapja és vágja a szegény magyar föld minden parazitáját. Hosszú idő múltán először éreztük újra a Petőfi nemes gerjedelmét, kormányozhatatlan categoricus imperativusát. Költeni Adynak is annyi, mint ítéletet mondani, lelket formálni, jövőt kovácsolni. Budapest megszűnt a magyar világ közepe lenni, inkább valami nagyra hízott szörny, melynek csillogó kirakatkultúráját oly drágán fizeti meg az elgyötört paraszt.

De Petőfin is túlmegy ennek a költészetnek nagyszerű humanitása és liberalizmusa, mikor fölfedezi nemzetiségi mostohatestvéreinket, s újra született jakobinuslendülettel megérzi, hogy a magára hagyott magyar ügy elveszett az idegen fajúak bajtársi támogatása nélkül.

A paraszt, a proletár lírikus fölfedezése mellett ez az Ady harmadik nagy társadalmi meglátása.

Persze istentelennek és hazaárulónak kiáltották ki a húsosfazekak egyházi és nemzeti őrei. Pedig e költészet két legbecsesebb vonása épp egy új vallásosság és egy új hazafiság megalkotásában áll. A papramorgó, a szentekkel verekedő és a földi hatalom előtt meghunyászkodó libre pensée merev és szűkös dogmatizmusával szemben keresi és megtalálja az Istent, és akar is és tud is a nagy világharmóniával belső ritmusban egyesülni. De legnagyobb munkája mégis a latifundisták és az álforradalmárok által kompromittált, diszkreditált, gyűlöletessé tett hazafiságnak rekonstruálása volt. Miközben lerombolta a kiskirályok, a szolgabírák és az uzsorások hazának csúfolt érdekszövetkezetét: nagyszerűen káprázatos látomásokkal újra alkotta a munkások, a parasztok, a dolgos emberek hazáját. Ha a magyar forradalom ma nem toporzékol tehetetlen dühvel a kizsákmányoló haza ellen, ha kezdjük érezni e földnek melegét és a benne szunnyadó csírák vigasztalásos fakadását, ha nem a haza ellen, hanem a haza megváltásáért küzd a kitagadottak serege: azt elsősorban ennek a kevély, magyar nemzetrombolónak köszönjük.

Nagy körvonalakban így látom őt, és nem hiszem, hogy ítéletemet megzavarná a közelség illúziója, a barátság melege vagy közös csatáink emléke. Erre egy objektív mértékem is van. Nincs ma az országban senki, akinek neve a legjobb fiatalság s legnemesebb modernség oly nagy tömegeinek szeretetét volna képes magában egyesíteni, mint az övé. A régi világ komolyabb és tisztább értékei éppúgy megértik, mint a szocialista ellenpólus elitje. Nincs ma országos öröm és országos nekibúsulás, nincs életképes politikai program és társadalmi esemény, mely égőbb és szintetizálóbb mottót, elevenebb és tüzesebb szimbólumot volna képes találni, mint egy-egy szerető vagy sújtó verssorát. Ő ma az Új-Magyarország lelkének legmélyebb és legtisztább költői beteljesedése.

Világ, 1914. február 15. Aláírás: Jászi Oszkár

A vezércikk a *Ki látott engem?* c. Ady-kötet megjelenése alkalmából íródott.